



26 pav. Kijevo didysis kunigaikštis Mstislavas 1130 m. ištrėmia Polocko kunigaikščius su šeimomis į Konstantinopolį. Radvilų metraščio miniatiūra (Радзивилловская летопись. – Т. 1. – Lap. 164).

bas, konfliktavęs tiek su savo broliais, tiek su Kijevo kunigaikščiais. Todėl jau 1104 m. prieš jį buvo surengtas didelis žygis, kuriame dalyvavo didysis kunigaikštis Sviatopolkas, Vladimiras Monomachas ir Polocko kunigaikštis Dovydas. Tačiau Minsko kunigaikščio įveikti tada dar nepavyko, ir tik 1117 m. Vladimiras Monomachas, tuomet jau Rusios didysis kunigaikštis (1113–1125), užėmė Minską. Glebas buvo suimtas, išvežtas į Kijevo ir ten 1119 m. mirė. Minskas kuriam laikui buvo prijungtas prie Turovo–Pinsko kunigaikštystės, tačiau Glebovičiai išlaikė savo valdas Minsko kunigaikštystėje. Vėliau, atgavę Minską, jie aktyviai dalyvavo Polocko kunigaikščių tarpusavio kovose.

1128 m. Rusios didysis kunigaikštis Mstislavas Vladimirovičius (1125–1132) suorganizavo didelės kunigaikščių koalicijos žygį į Polocko kunigaikštystę. Atrodo, tuo metu Polocko kunigaikščiai buvo palyginti vieningi, nes iš karto buvo puolami visi svarbesni Polocko kunigaikštystės centrai (Iziaslavis, Logoiskas, Borisovas, Druckas). Polockiečiai buvo priversti išvyti kunigaikštį Dovydą ir Polocko kuni-

gaikščių paskelbti Borisą Rogvolodą, kuris buvo parankus koalicijai. Tačiau pastarasis jau kitais metais mirė, ir Polocko–Kijevo santykiai vėl paastrėjo⁵⁵⁸. 1130 m. įsiveržęs į Polocką, Mstislavas ištrėmė į Konstantinopolį mirusiojo Boriso Rogvolodo sūnus Rogvolodą Vasilijų bei Ivaną⁵⁵⁹ ir paėmė Polocką savo tiesioginėn valdžion (26 pav.).

Nežinia, koks šių kovų metu buvo Lietuvos vaidmuo, bet jau 1131 m. Mstislavas surengė žygį ir į Lietuvą. Jo suburta kunigaikščių koalicija nusiaubė kraštą ugnimi⁵⁶⁰ ir paėmė „daug belaisvių“⁵⁶¹, tačiau jiems grįžtant lietuviai sumušė nuo pagrindinių jėgų atsilikusį kijeviečių dalinį⁵⁶².

Kartais šiuose įvykiuose norima išžiūrėti Lietuvos išsivadavimą iš Rusios priklausomybės⁵⁶³, tačiau faktai to nepatvirtina. Lietuviai pasipriešino ne Polocko kunigaikščiams, nuo kurių tiesiogiai priklausė, o jų priešui Mstislavui. Pats pasipriešinimas buvo nedidelis – pagrindinių pajėgų lietuviai nepuolė. Pagaliau vėliau lietuviai dalyvavo Polocko kunigaikščių vidaus kovose: iš to galima spręsti, kad santykių su Polocku jie nenutraukė. Šiuo niokojamu žygiu Mstislavas, ko gero, siekė pakirsti Polocko kunigaikščių ekonominę bazę⁵⁶⁴, o ne priversti lietuvius mokėti duoklę.

Visi šie neramumai turėjo didinti lietuvių reikšmę, nes už pagalbą kovose jie galėjo reikalauti atpildo. Tokiomis sąlygomis lietuviams buvo nenaudinga mesti iššūkį Polocko kunigaikščiams ir liautis mokėjus duoklę. Kol kas iš draugiškų santykių buvo galima išgauti daugiau naudos. Matyt, su lietuvių ištraukimu į Polocko kunigaikštystės vidaus gyvenimą reikia sieti ir tai, kad apie Vseslavo sūnus lietuvių istorinė tradicija jau pateikia šiokių tokių duomenų. Lietuvos metraščiuose sakoma, kad po Glebo mirties (1119 m.) „polockiečiai ėmė reikalus spręsti viečėje (...), o valdovo sau nebeturėjo“ (matyt, „tikro valdovo“). Viečės atsiradimo data dar sukonkretinama, apibūdinant Borisą Rogvolodą.

⁵⁵⁸ Алексеев Л. В. Полоцкая земля... – P. 254–263.

⁵⁵⁹ Карамзин Н. М. История государства Российского. – Т. 2–3. – P. 289.

⁵⁶⁰ Ипатьевская летопись. – Sklt. 294 (ties 1132 m.).

⁵⁶¹ Лаврентьевская летопись. – Вып. 2. – Sklt. 301. (ties 1131 m.).

⁵⁶² Ипатьевская летопись. – Sklt. 294; Łowmiański H. Studja nad początkami... – T. 2. – P. 267.

⁵⁶³ Gudavičius E. Lietuvos istorija. – T. 1. – P. 29.

⁵⁶⁴ Алексеев Л. В. Полоцкая земля... – P. 263.

Jis „savo valdiniamis dovanojo laisvių bei teisę šaukti viečę, skambinti varpu ir valdytis kaip Didžiajame Naugarde ir Pskove“⁵⁶⁵. Tai realistiškos žinios⁵⁶⁶, nes Borisas Rogvolodas iš tiesų buvo pirmasis Polocko kunigaikštis, išrinktas viečės (1128 m.).

Mstislavo įvesta tvarka Polocke ilgai neišsilaikė. 1140 m. iš tremties Bizantijoje grįžo Borisovičiai, pasiryžę atgauti valdžią. Jų pastangas vainikavo sėkmė. Apie 1146 m. Rogvolodas Vasilijus tapo Polocko kunigaikščiu. Tačiau apie tą patį laiką Glebovičiai atgavo Minską ir tapo rimtais Borisovičių varžovais. 1151 m. jų sukurstyti polockiečiai suėmė Rogvolodą, o Polocko kunigaikščiu paskelbė Rostislavą Glebovičių. 7 metus Glebovičiai valdė Polocko kunigaikštystę, bet 1158 m. įvyko naujas sąmokslas, kurio metu polockiečiai sugražino valdžią Rogvolodui. Rostislavas pabėgo į Minską, o tarp Glebovičių ir Borisovičių įsiliepsnojo kova⁵⁶⁷. Į šią kovą įsitraukė ir lietuviai.

1159 m. Rogvolodas surengė žygį į Glebovičių valdas. Pirmiausia jis puolė Iziaslavlį, valdomą Vsevolodo Glebovičiaus. Ryšium su tuo Volynės metraštyje randame įdomią žinią apie Glebovičių ir lietuvių santykius:

*„O Vsevolodas buvo draugiškas Rogvolodui ir, ta draugyste pasikliaudamas, išėjo Rogvolodui nusilenkti. O Rogvolodas atidavė Iziaslavlį Briačislavui, nes tai buvo jo tėvonija, o Vsevolodui davė Streževą ir iš ten patraukė Minsko link. Ir stovėjo prie Minsko 10 dienų, ir sudarė taiką su Rostislavu, ir kryžių bučiavo. [Paskui] grįžo namo. O Volodaris nebučiavo kryžiaus, nes žygiavo, vedamas lietuvių, miškais“*⁵⁶⁸.

Iš to matyti, kad lietuviai bendradarbiauja su Glebovičiais, bet viena iš svarbiausių tvirtovių, esančių Lietuvos pasienyje, iš Glebovičių atimama ir atiduodama Borisovičiams palankiam kunigaikščiui. Vadinausi, lietuviai turi iš ko rinktis – abu besivaržantys blokai jų pašonėje. O tai, be abejo, leidžia jiems kelti didesnes sąlygas.

⁵⁶⁵ Lietuvos metraštis. — P. 48–49; Летописи белорусско-литовские. — P. 91, 130, 147, 175, 195.

⁵⁶⁶ Plg.: Очерки истории СССР. Период феодализма IX–XV вв. в двух частях. — Москва, 1953. — Ч. 1. — P. 384.

⁵⁶⁷ Алексеев Л. В. Полоцкая земля... — P. 267–277.

⁵⁶⁸ Ипатьевская летопись. — Sklt. 496.

Kitais metais Rostislavas pabandė atsiimti Iziaslavlį ir paėmė į nelaisvę kunigaikštį Briačislavą bei Volodšą (matyt, jo brolių). Rogvolodas reagavo nedelsdamas. Tais pačiais metais jis pasirodė prie Minsko ir po 6 apgulos savaitių privertė Rostislavą sudaryti naują taiką ir paleisti Briačislavą bei Volodšą. Po šio žygio Rostislavas galutinai nusiramino, ir žinių apie jį nebėra⁵⁶⁹.

Tuo tarpu jo brolis Volodaris nenuleido rankų. 1162 m. įvyko lemiamas jo susidūrimas su Rogvolodu. Volynės metraštis rašo: „Atžygiavo Rogvolodas prieš Volodarį su polockiečiais prie Gorodeco. Volodaris nesikovė su juo dieną, o naktį puolė jį iš pilies su lietuviais ir daug pikta buvo padaryta tą naktį. (...) O Rogvolodas pabėgo į Slucką ir, pabuvęs čia tris dienas, nuvyko į Drucką, o į Polocką nediršo eiti, nes daug pražudė polockiečių. O polockiečiai pasodino Polocke [Vseslavą] Vasilkovičių“⁵⁷⁰.

Taigi Volodaris įveikė Rogvolodą, bet nieko tuo nelaimėjo. Į valdžią Polocke atėjo nauja giminė, iki tol nedalyvavusi kovose. Tačiau Vasilkovičiai, užėmę Borisovičių vietą, tęsė kovą su Glebovičiais. 1167 m. Volodaris sumušė Vseslavą ir užėmė Polocką. Tačiau Vseslavas, pasitraukęs į Vitebską, gavo Smolensko kunigaikščių Dovydo bei Romano Rostislavičių paramą. Volodaris buvo priverstas atsitraukti, patirdamas didelių nuostolių⁵⁷¹. Daugiau šaltiniuose jis nebeminimas. Kovos baigėsi ir Glebovičių, ir Borisovičių pralaimėjimu.

Lietuviai, atrodo, jau anksčiau paliko Glebovičius. 1167 m. kovų aprašyme jų nebematome. Turbūt jau po Gorodeco mūšio lietuviai įsitikino, kad Volodaris nebeturi jokių perspektyvų (nepaisant pergalės, Polocko kunigaikščiu išrenkamas ne jis), ir perėjo tikrų nugalėtojų – Vasilkovičių – pusėn. Tai iš dalies patvirtina ir lietuviška Gorodeco mūšio versija. Lietuvos metraščiuose teigiama, kad kunigaikštis Mingaila prie Gorodeco sumušė „Polocko vyrus“ ir tapo „Polocko didžiuoju

⁵⁶⁹ Ипатьевская летопись. — Sklt. 505. 1161 m. Volynės metraštis mini dar vieną Minsko puolimą (ten pat. — P. 512), bet tai greičiausiai žinia apie tą patį 1160 m. žygį, sudubliuota dėl netikslaus datavimo.

⁵⁷⁰ Ипатьевская летопись. — Sklt. 519.

⁵⁷¹ Ten pat. — P. 526–527.

kunigaikščiu⁵⁷². Be abejo, Mingaila (jei tikrai toks buvo lietuvių kunigaikščio vardas) Polocko kunigaikščiu netapo, bet naujasis Polocko kunigaikštis lietuviams išties turėjo pasidaryti „savas“, kai jie perėjo į jo pusę. O kad anksčiau ar vėliau jie tai padarė, rodo vėlesni įvykiai.

⁵⁷² Lietuvos metraštis. – P. 48; Летописи белорусско-литовские. – P. 130, 147, 175, 195.

V. LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS SUSIDARYMAS

1. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės susidarymo prielaidos

1179 m. kilo konfliktas tarp dviejų Kijevo kunigaikščių – Riuriko Rostislavičiaus ir Sviatoslavo Vsevolodovičiaus. Sviatoslavą parėmė daugelis Polocko kunigaikščių, išskyrus Drucko kunigaikštį Glebą Rogvolodovičių. 1180 m. Sviatoslavo brolis Jaroslavas ir brolienas Igoris („Sakmės apie Igorio žygį“ herojus) patraukė Drucko link, kurį apgulė ir laukė iš Naugardo atžygiuojančio Sviatoslavo. Tuo metu prie Drucko atvyko ir Sviatoslavui talkinantys Polocko kunigaikščiai. Volynės metraštyje pateikiamas jų sąrašas: „Vasilkovičiai – Briačislavas iš Vitebsko, jo brolis Vseslavas su polockiečiais; o su jais buvo ir lyviai, ir lietuviai, Vseslavas Mikuličius iš Logoisko, Andrius Volodšičius ir jo brolienas Iziaslavas, ir Vasilka Briačislavičius“⁵⁷³.

Kyla klausimas, kas buvo tie Polocko kunigaikščių atvesti lietuviai? Juose norima matyti „periferinius lietuvius“, gyvenusius Polocko kaimynystėje – Nalšios žemėje⁵⁷⁴. Toks teiginys abejotinas, nes nėra žinių, kad Nalšios gyventojai tuo metu jau būtų vadinami lietuviais, be to, žygyje dalyvavo patį Lietuvos kunigaikštystės pasienį valdę kunigaikščiai. Logiška manyti, kad jie ir atvedė lietuvius. Andrius Volodšičius ir Vasilka Briačislavičius yra tų pačių Iziaslavlio kunigaikščių Volodšos ir Briačislavo, kuriuos 1159–1160 m. gynė Rogvolodas, sūnūs. Netoliese buvo ir Logoisko kunigaikščio Vseslavo valdos. Taigi matyti, kad artimiausi Lietuvai kunigaikščiai, taip pat lietuviai tuo metu vis dar klausė centrinės Polocko valdžios. Šiuo požiūriu iškalbingas lietuvių

⁵⁷³ Ипатьевская летопись. – Sklt. 620.

⁵⁷⁴ Gudavičius E. Dėl lietuvių žemių konfederacijos... – P. 15.

sugretinimas su lyviais. Pastarieji dar XIII a. pradžioje pripažino Polocko kunigaikščio valdžią ir mokėjo jam duoklę⁵⁷⁵.

Visuose šiuose įvykiuose lietuviai pasirodo kaip gana silpna jėga. Jie niekada neveikia savarankiškai, tik remia Polocko kunigaikščius. Bet net ir sąjungoje su jais lietuvių reikšmė nėra didelė.

Visai kitokia padėtis matyti 1183 m., kai lietuviai, sutriuškinę Polocko kunigaikščius, įsiveržia net į Pskovą, o vėliau savarankiškai rengia tolimus žygius į Livoniją, Naugardą ir kitas sritis. Toks staigus Lietuvos galios išaugimas rodo žymias permainas Lietuvos viduje, tačiau tai aptarsime vėliau. Dabar pabandykime atsakyti į klausimą, kaip atsitiko, kad ši Polocko kunigaikščių vaidų fone vos pastebima Lietuva sugebėjo staiga tapti patiemis polockiečiams grėsminga jėga?

XII a. – Rusios susiskaldymo metas. Kunigaikščių vaidai, ypač sustiprėję XII a. II pusėje, pakirto ir Polocko, ir visos Rusios galią. Todėl atrodytų, kad Lietuvos ekspansijos pradžią visų pirma reikia sieti su Rusios nusilpimu. Tačiau toks paaiškinimas logiškas tik iš pirmo žvilgsnio. Iš tiesų lietuvių ekspansija prasidėjo ne kritiškiausiu Rusiai metu. Bene didžiausia krizė Polocko kunigaikštystės istorijoje buvo Borisovičių ir Glebovičių karas 1158–1167 m. Tačiau lietuviai juo nepasinaudojo ir jokios grėsmės Polockui nesudarė. Nepasinaudota ir neramumais Rusioje. 1169 m. Vladimiro kunigaikštis Andrius Bogoliubskis nusiaubė Kijevo, kurio reikšmė po to galutinai smuko. Neramumai tęsėsi visą dešimtmetį. Kaip jau minėta, 1179–1180 m. tarp Riuriko ir Sviatoslavo vyko kova, į kurią buvo įtraukti ir lietuviai. Ši kova pasibaigė Sviatoslavo ir Riuriko duumvirato įteisiniu. Sviatoslavas susitaikė su Rostislavičiais ir su juos rėmusiu Vladimiro didžiuoju kunigaikščiu Vsevolodu III (1176–1212). Rusios kunigaikščių vaidai kuriam laikui liovėsi⁵⁷⁶. Tačiau kaip tik tuo metu, kai ir Polocke, ir visoje Rusioje padėtis stabilizavosi, prasidėjo lietuvių ekspansija. Taigi ji nebuvo tiesiogiai susijusi su Rusios silpnėjimu. Jos priežasčių reikia ieškoti ne Rusios silpnėjime, o pačios Lietuvos sustiprėjime.

⁵⁷⁵ Indriška hronika. – P. 144, 168 (XIV, 9; XVI, 2).

⁵⁷⁶ Карамзин Н. М. История государства Российского. – Т. 2-3. – P. 387–388; Котляр Н. Ф. Древнерусская государственность. – P. 362–363.

Polocko kunigaikščių vaidai, be abejo, turėjo įtakos Lietuvos iškilimui, bet ta įtaka pasireiškė ne tiesiogiai, o visų pirma tuo, kad įtraukė lietuvius į Polocko vidaus gyvenimą. Polocko kunigaikščiams kovojant tarpusavyje, lietuviai nebegalėjo būti paprasčiausiai priklausomi nuo Polocko. Dabar buvo svarbu, kuriai būtent kunigaikščių gruputei jie paklus. O tai, be abejo, priklausė nuo to, ką viena ar kita gruputė galėjo lietuviams pasiūlyti. Taigi už savo pagalbą lietuviai galėjo tikėtis nemažo atlygio. Čia ir reikėtų ieškoti Lietuvos iškilimo paslapčių.

Ko gero, geriausias ir kartu pigiausias dalykas, kurį Polocko kunigaikščiai galėjo pasiūlyti Lietuvai, buvo atsilyginimas tuo pačiu. Šalia Lietuvos buvo keletas kitų nedidelių kunigaikštysčių, tokių kaip Nalšia, Deltuva ar Neris. Matyt, ne atsitiktinai būtent Lietuva jas suvienijo į didžiąją kunigaikštystę. Jau XII a. Lietuva, remiama Polocko kunigaikščių, galėjo įtraukti jas į savo įtakos sferą, galbūt uždėti joms duokles.

Lietuviai teikė karinę paramą Polocko kunigaikščiams, bet jiems patiemis mažiau reikėjo Polocko kunigaikščių paramos. Prisiminkime 1159 m. įvykius. Kai Rogvolodas privertė Rostislavą Glebovičių sudaryti taiką, „*Volodaris nebučiavo kryžiaus, nes žygiavo, vedamas lietuvių, miškais*“⁵⁷⁷. Ir tik po to lietuviai jam atėjo į pagalbą. Šitaip, naudodamiesi Polocko kunigaikščių vaidais, lietuviai dėjo pamatus Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei. Iki 1180 m. Lietuva dar buvo silpna kunigaikštystė. 1183 m. ji jau puola su kelis kartus didesne jėga. Matyt, tos kunigaikštystės, kurios jau anksčiau pateko į Lietuvos įtaką, galutinai susijungė į vieną valstybę.

Tačiau kas galėjo duoti impulsą šiam susivienijimui? Lietuva, be abejo, to visada siekė. Už paramą 1180 m. žygyje ji galėjo gauti tam tikros karinės pagalbos savo reikalams. Tačiau vargu ar jos buvo daugiau negu 1158–1167 m. vidaus karo metu. Taigi vargu ar ši parama (beje, tik spėjama) galėjo nulemti tokius pokyčius. Tačiau Lietuva tuo metu jau

⁵⁷⁷ Ипатьевская летопись. – Sklt. 496: „а Володарь не целова хреста тем, оже ходяше под Литвою в лесех“. Dėl šio sakinio vertimo žr.: Błaszczyk G. Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności. – Poznań, 1998. – T. 1: Trudne początki. – P. 16–17; Gudavičius E. Dėl lietuvių žemių konfederacijos... – P. 13–14. Plg.: „князья под Ольгом суше“ (Ипатьевская летопись. – Sklt. 22).

turėjo būti neabejotina lyderė tarp kitų kunigaikštysčių, ir jei joms būtų iškilusi grėsmė iš kokio nors kito priešo pusės, labai tikėtina, kad jos vienytųsi būtent apie Lietuvą. Taigi reikia išsiaiškinti, ar toks pavojus tuo metu galėjo iškilti.

Kaip jau minėta, Rusia po 1180 m. kiek sustiprėjo. Stabili buvo ir Polocko padėtis. Todėl gali būti, kad Polocko kunigaikščiai atnaujino ekspansiją į Nalšią Breslaujos kryptimi, galbūt ėmė griežčiau elgtis ir su Lietuva. Visa tai tik prielaidos, bet net jei ekspansija ir nevyko, Rusios sustiprėjimas turėjo kelti grėsmę. Be abejo, šia grėsme negalime visko paaiškinti, ypač tolimesnių teritorijų (pavyzdžiui, Žemaitijos) įsijungimo į LDK sudėtį. Bet tam tikrą vaidmenį šios aplinkybės galėjo suvaidinti, ypač jei jos sutapo su kitomis.

Tuo metu ekspansijos židinys galėjo būti ne vien Rusia. 1157 m. Danijoje pasibaigė ketvirtų amžiaus trukę vidaus karai. Į valdžią atėjo karalius Valdemaras I Didysis (1157–1182), pradėjęs veržlią ekspansiją pietinėse ir rytinėse Baltijos jūros pakrantėse, kurią pratęsė jo ipėdiniai⁵⁷⁸. Apie baltų kraštų puolimus žinių išliko nedaug, bet iš vėlesnių šaltinių žinoma, kad jau 1161 m. danai apgulė ir paėmė Palangos pilį Kurše⁵⁷⁹. Archeologiniai duomenys rodo, kad šių antpuolių metu kuršių galybė buvo palaužta ir prasidėjo jų materialinės kultūros nuosmukio laikotarpis⁵⁸⁰.

Tai gal ir nebuvo labai aktualu Lietuvos kunigaikštystei, bet kuršių kaimynus žemaičius turėjo priversti susirūpinti savo saugumu. Juo labiau kad danų užmojai buvo nemaži. Apie juos galima spręsti iš „Danijos mokesčių knygoje“ pateikto žemių, mokančių danams duoklę, sąrašo. Jame išvardinta daugelis Prūsijos žemių, prie kurių priskirtos ir Lietuva (*Littonia*), Kuršas bei Žiemgala⁵⁸¹. Nors sąrašas sudarytas 1231 m., jame atsispindi realios ankstesnės danų pretenzijos⁵⁸². Čia

⁵⁷⁸ Derry T. K. Skandinavijos istorija. – Vilnius, 1995. – P. 66–67.

⁵⁷⁹ Dundulis B. Normanai ir baltų kraštai (IX–XI a.). – Vilnius, 1982. – P. 70–71; Dundulis B. Lietuvos kovos dėl Baltijos jūros. – Vilnius, 1985. – P. 16–17; Dundulis B. Lietuva laisvės kovų sukuriuose (IX–XIX a.). – Vilnius, 1990. – P. 12.

⁵⁸⁰ Zabiela G. Lietuvos medinės pilys. – P. 163–164; Žulkus V., Klimka L. Lietuvos pajūrio žemės viduramžiais. – Vilnius, 1989. – P. 62.

⁵⁸¹ SRP. – Leipzig, 1861. – Bd. 1. – P. 737.

⁵⁸² Gudavičius E. Kryžiaus karai Pabaltijyje... – P. 18.

minima Lietuva turbūt tėra vakarinė LDK dalis (Žemaitija), nes iš Sūduvos, buvusios arčiau Lietuvos siaurąja prasme, į sąrašą įtrauktas tik vienas valsčius (*Syllonis in Zudua*). Tai, beje, rodo, kad pretenzijos atspindimos gana realistiškai. Tik neaišku, kada jos susiformavo. Turint galvoje gana ankstyvą Kuršo puolimą, galima manyti, kad bent Žemaitija į danų akiratį galėjo patekti dar XII a. pabaigoje. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad 1180 m. imperatoriui Frydrichui Barbarosai sutriuškinus Saksonijos hercogą Henriką Liūtą, Danija tapo pietinio Baltijos jūros pakraščio hegemonė⁵⁸³. Tai leido danams dar labiau sustiprinti ekspansiją (pvz., 1184 m. jie aneksavo Pomeraniją ir Meklenburgą⁵⁸⁴). Gali būti, kad ir žemaičiams didžiausias pavojus iškilo tuoj po 1180 m. O tai sutapo su padidėjusia Rusios grėsme aukštaičiams.

Taigi aplinkybės Lietuvai susiklostė palankios. Iš vienos pusės – santykinai sustiprėjusi Rusia, iš kitos – Danijos ekspansija kelia grėsmę Lietuvos kaimynams ir verčia juos rūpintis apsauga. Tuo tarpu Lietuva jau įtvirtinusi savo autoritetą ir gali tą apsaugą suteikti. Tokiomis aplinkybėmis Lietuvos valdžiai nebereikėjo daug pastangų įtikinti savo kaimynus, kad pasiduotų jos globai. Kai kur gal teko panaudoti šiek tiek jėgos, kitur, matyt, pakako įtikinėjimų, ir nauja Lietuvos vadovaujama jungtinė valstybė buvo sukurta. XIII–XIV a., kai rusinų kunigaikštystėms iškilo mongolų–totorių grėsmė, jos irgi be didesnio pasipriešinimo ėmė pasidavinėti Lietuvos globai, tarsi pratęsdamos LDK formavimosi procesą.

2. 1183 metų įvykiai

Jungtinė Lietuvos valstybė, apimanti Lietuvos kunigaikštystę ir kelias kitas kunigaikštystes, sąlyginai gali būti vadinama Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, nors toks pavadinimas galutinai nusistovėjo tik Vytauto laikais⁵⁸⁵. Valdovo titulavimas didžiuoju kunigaikščiu buvo Kijevo

⁵⁸³ Ten pat. – P. 17–18.

⁵⁸⁴ Derry T. K. Skandinavijos istorija. – P. 67.

⁵⁸⁵ Adamus J. O tytule panującego i państwa litewskiego parę spostrzezeń // Kwartalnik historyczny. – 1930. – R. 49, t. 1, zes. 3. – P. 313–332.

Rusios tradicija. Ten didžiuoju kunigaikščiu vadintas aukščiausiasis valdovas, vėliau – ir kiti kunigaikščiai, kuriems buvo pavaldūs keli smulkesni kunigaikščiai⁵⁸⁶. Taigi Lietuva, sujungusi kelias kunigaikštystes, tapo valstybe, kuri pagal rusinų tradiciją galėjo būti vadinama didžiąja kunigaikštyste. Ir iš tiesų jau Mindaugas rusinų metraščiuose tituluojamas didžiuoju kunigaikščiu⁵⁸⁷.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė iš esmės buvo nauja jungtinė valstybė. Jos susikūrimu prasideda tikroji Lietuvos istorija, kurią jau galima tyrinėti, remiantis rašytiniais šaltiniais. Istorikai, neišskiriantys Lietuvos kunigaikštystės etapo, LDK susidarymą laiko tiesiog Lietuvos valstybės kūrimusi. Galima sutikti, kad LDK susikūrimas buvo naujos valstybės gimimas, nors ir tai valstybei pagrindą padėjusi Lietuvos kunigaikštystė greičiausiai laikytina valstybe.

Kaip minėta, tarp 1180 ir 1183 m. Lietuvos karinė galia gerokai išaugo. Tai vienas iš ryškiausių lūžių Lietuvos istorijoje. Su juo, mano manymu, ir reikia sieti LDK susikūrimą. Tai, žinoma, netiesioginis LDK susidarymo požymis, bet tiesioginių duomenų apie LDK susidarymą šaltiniuose nėra. Tai pasakytina ir apie bandymus LDK pradžios ieškoti Mindaugo laikais – tiesioginių duomenų šioms aiškinimams pagrįsti šaltiniai nepateikia.

Šiuo metu sutariama, kad nuo XIII a. vidurio LDK (Lietuvos valstybė) jau neabejotinai egzistuoja. Akivaizdu ir tai, kad nuo XII a. pabaigos Lietuva gerokai sustiprėjo. Šis faktas jau seniai pastebėtas istoriografijoje, bet yra įvairiai interpretuojamas. Problemos esmė – ar XII a. pabaigos permainos rodo LDK susikūrimą, ar jį tik paruošė.

Kad lietuvių karo žygiai paruošė dirvą Lietuvos valstybės susikūrimui, teigė daugelis istorikų (pradedant J. Leleweliu). Į karo žygių suintensyvėjimą jie žiūrėjo tik kaip į valstybės kūrimosi proceso katalizatorių, o ne kaip į jau įvykusių procesų padarinius. H. Paszkiewiczius pirmasis šiuose karo žygiuose išvelgė visų pirma valstybės funkcionavimo požymį. Jo pozicija buvo pagrįsta konkrečios istorinės situacijos analize, o ne teorine prielaida, kad karinė veikla skatina turtingų ir

⁵⁸⁶ Didysis kunigaikštis // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius, 1978. – T. 3. – P. 39.

⁵⁸⁷ Ипатьевская летопись. – Sklt. 858; Новгородская первая летопись. – P. 84;

galingų kunigaikščių iškilimą. H. Paszkiewiczius jai dar neprieštaravo, o K. Jablonskis apskritai nesutiko su karinio grobio sureikšminimu⁵⁸⁸.

Reikia pažymėti, kad sėslioms žemdirbių tautoms ikivalstybinis karinis aktyvumas nėra labai būdingas. Sėslius žemdirbius ne taip jau paprasta atplėšti nuo ūkio ir išvesti į karo žygį. Greičiau jau ne karo žygių reikėjo kunigaikščių valdžios įtvirtinimui, o kunigaikščių valdžios – karo žygiams organizuoti. Visais laikais dideliu karingumu pasižymėjo tik klajokliai ir migruojančios žemdirbių tautos (tautų kraustymosi laikotarpiais). Būdingas tautų kraustymosi tipo karinio aktyvumo bruožas – savarankiškų kolonijų kūrimas svetimuose kraštuose. Paskutinis tokio tipo judėjimas Europoje buvo vikingų žygiai, jau įgaunantys valstybių organizuojamų karo žygių ypatybių ir pamažu peraugantys į juos⁵⁸⁹. Ankstyvojoje Lietuvos istorijoje nematome nieko panašaus į tautų kraustymosi tipo karo žygius: jokia lietuvių grupė niekada nebandė kur nors įkurti savo kolonijos, nepriklausomos nuo metropolijos.

Iki 1180 m. Lietuva nerodė didesnio karinio aktyvumo ir buvo tik palyginti silpna kunigaikštystė. 1183 m. padėtis ryškiai pasikeitė. Naugado pirmojo metraščio 1183 m. įrašas skelbia:

*„Tą žiemą kariavo pskoviečiai su lietuviais ir daug buvo padaryta žalos pskoviečiams“*⁵⁹⁰.

Taigi 1183–1184 m. žiemą lietuviai pirmą kartą savarankiškai puolė Rusios žemes ir netgi peržengė Polocko kunigaikštystės ribas. Jau vien iš to galima padaryti išvadą, kad nuo 1180 m. Lietuvos jėga gerokai išaugo. „Sakmės apie Igorio žygį“ (1185 m.) duomenys tuometinę Lietuvos galią dar labiau išryškina. Iš jos mes sužinome, koks buvo Polocko likimas 1183 m. žygio metu.

„Sakmėje“ vaizduojama Rusios padėtis polovcų grėsmės akivaizdoje po 1185 m. Igorio pralaimėjimo. Aprašoma ir Polocko žemė, kurios rūpesčiai buvo kitokie negu likusios Rusios dalies. Pasirodo, lietuviai jau tapo tokie pat grėsmingi priešai Polockui, kaip polovcai – Pietų Rusiai.

⁵⁸⁷ Jablonskis K. Istorija ir jos šaltiniai. – P. 143–144.

⁵⁸⁹ Гуревич А. Я. Северная Европа в IX–XI вв. // История средних веков. – Москва, 1990. – Т. 1. – P. 165–169.

⁵⁹⁰ Новгородская первая летопись. – P. 37.

„Jau ir Sula nebeteka sidabrinėmis srovėmis Perejeslavlio miestui, ir drumstai teka Dauguva rūstiems polockiečiams, šūkaujant pagonims. Tik vienas Iziaslavas, Vasilko sūnus, pabarškino savo aštrių kalavijų į lietuvių šalmsus, aptemdė šlovę savo senolio Vseslavo, o pats po raudonu skydu ant kruvinos žolės, paguldintas lietuvių kalavijų, pasiėmė ją į [mirties] patalą ir tarė: „Kariauna tavo, kunigaikšti, paukščiai sparnais pridengė, o žvėrys kraują išlaižė“. Nebuvo čia [jo] brolio Briačislavo, nei kito – Vsevolodo; [jis] vienas išleido žemčiūginę sielą iš narsaus kūno pro auksinius kavolius. Nuliūdo balsai, išnyko linksmybė, gaudžia Gardino trimitai.

Jaroslavai ir visi Vseslavo anūikai! Jau nuleiskite savo vėliavas, sudėkite savo pažeistus kalavijus, nes jau netekote senelių šlovės. Nes jūs savo sąmokslais pradėjote vesti pagonis į Rusios žemę, į Vseslavo tėviškę, dėl vaidų eina smurtas iš Polovcų žemės⁵⁹¹.

Taigi Polocko kunigaikštystė visiškai sugniuždyta lietuvių antpuolio. Dar 1180 m. Vasilkovičiai vadovavo lietuvių daliniams, o dabar jie tą pačių lietuvių sutriuškinti: Iziaslavas žuvo, o Briačislavas ir Vsevolodas (Vseslavas?) net nebestojo į kovą. Matyt, taip pasielgė ir Naugardo kunigaikštis Jaroslavas Vladimirovičius, N. Ancukevičiaus pagrįstai tapatinamas su Jaroslavu, į kurį kreipiasi „Sakmės“ autorius⁵⁹². Kaip rašo Naugardo pirmasis metraštinis, 1184 m. Jaroslavas buvo priverstas pasitraukti iš Naugardo – „buvo nepatenkinti juo naugardiečiai, nes jie daug darė žalos Naugardo valsčiui“. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad apie Jaroslavą kalbama vienaskaita, o apie žalos darytojus – daugiskaita (творяху – „jie darė“, taigi žalą darė ne Jaroslavas). Kas tie žalos darytojai? Nuo žinios apie 1183 m. lietuvių antpuolį šią žinią metraštyje skiria tik vienas sakinytis apie šv. Jono cerkvės pastatymą – tai gali būti iš kito šaltinio paimtas intarpas⁵⁹³. Metraštininko panaudotame šaltinyje

⁵⁹¹ Анцукевич Н. П. Слово о полку Игореве. Перевод. Комментарий. Исследование. – Вильнюс, 1992. – P. 17, 30, 140–148; Sakmė apie Igorio žygį / vertė V. Stuoga, redagavo V. Mykolaitis-Putinas. – Vilnius, 1976. – P. 50–52.

⁵⁹² Анцукевич Н. П. Слово... – P. 144–146.

⁵⁹³ Spėjamas intarpas išskirtas kursyvu: „Въ лѣто 6691 (...). На ту же зиму бишася пльсковичи съ Литвою, и много ся издѣя зла пльковичемъ. Въ лѣто 6692. Заложил архиепископъ Илья съ братомъ церковь святого Иоанна камяну на Търговищи. Томъ же лѣтъ выведе Всеволодъ, приславъ, своякъ свои из Новгорода Ярослава Володимирица: негодовахуть бо ему новгородци, зане много творяху пакостни волости Новгородьскей“. Žodis *Литва* buvo suprantamas daugiskaita — „lietuviai“ (pvz., *Ловоть взяша Литва...*).

žinios apie lietuvių antpuolį ir Jaroslavo išvijimą tikriausiai ėjo viena po kitos, todėl buvo pakankamai aišku, kas darė žalą Naugardo valsčiui. Chronologiškai abu įvykiai irgi labai artimi: lietuvių žygis įvyko 1183–1184 m. žiemą, o Jaroslavas buvo išvytas 1184 m. pirmojoje pusėje, nes jau rugsėjo mėnesį į Naugardą atvyko naujas kunigaikštis – Mstislavas Davidovičius. Taigi reikia pritarti tyrinėtojams, kurie Jaroslavo išvijimą sieja su jo nesugebėjimu pasipriešinti lietuviams 1183–1184 m. žiemos žygio metu⁵⁹⁴. Šiaip naugardiečiai Jaroslavui didesnių priekaištų neturėjo ir 1187 m. sugrąžino jam valdžią⁵⁹⁵.

Atrodo, nesugebėjimas pasipriešinti lietuviams buvo ir Vasilkovičių nušalinimo nuo valdžios priežastis. Netrukus po minėtojo žygio Polocką valdė jau ne Vasilkovičiai, o neaiškios kilmės kunigaikštis Vladimiras⁵⁹⁶.

1183 m. žygis nutraukė visus Lietuvos priklausomybės nuo Polocko saitus. Sutriuškinti buvo ne tik Vasilkovičiai, bet ir „visi Vseslavo anūikai“, t. y. visi Polocko kunigaikščiai. Beje, gali būti, jog 1183 m. lietuviai puolė ir Gardiną. Apie Gardino trimitų gausmą užsiminta „Sakmėje“. Žinoma, galima būtų ir suabejoti, ar tai Gardinas prie Nemuno (panašūs vietovardžiai Rusijoje buvo populiarūs), tačiau ši „Sakmės“ užuomina įdomiai sutampa su Volynės metraščio žinute, kad 1183 m. Gardine sudegė cerkvė (esą, įtrenkęs perkūnas). Pastaruoju atveju dėl Gardino tapatybės abejonių nekyla⁵⁹⁷. Šiaip ar taip, rusinams lietuvių perėjimas į puolimą buvo visiškai netikėtas – tai rodo Polocko ir Naugardo kunigaikščių sutrikimas ir bejėgiškumas šios netikėtai užgriuvusios nelaimės akivaizdoje.

3. Lietuvių istorinės tradicijos duomenys

1183 m. įvykių atgarsių išliko ir lietuvių istorinėje tradicijoje. Nors dėl menko legendų patikimumo reikšmingesnių išvadų iš jų ir nebus galima padaryti, verta jas čia aptarti, nes, remiantis istorine tradicija, bent

⁵⁹⁴ Карамзин Н. М. История государства Российского. – Т. 2-3. – P. 389; Анцукевич Н. П. Слово... – P. 146.

⁵⁹⁵ Новгородская первая летопись. – P. 39.

⁵⁹⁶ Алексеев Л. В. Полоцкая земля... – P. 282.

⁵⁹⁷ Раппопорт П. А. Зодчество древней Руси. – Ленинград, 1986. – P. 128.

hipotetiškai galima atkurti vieną kitą patikimesniuose šaltiniuose ne-užfiksuotą detalę.

Bychovco kronikoje teigiama, kad kunigaikščiai Kernius ir Gimbutas „sutelkė savo pajėgas iš Lietuvos ir Žemaičių ir leidosi į Rusiją, Breslaujos link ir Polocko link, ir rusinams padarė daug žalos, jų žemę nuniokojo ir daugybę žmonių išsivarė nelaisvėn“. Toliau sakoma, kad, pasinaudoję Kerniaus ir Gimbuto nebuvimu, latgaliai (=lyviai) nuniokojo Žemaitiją. Grįžęs Gimbutas surengė keršto žygį į Latgalą, o „kai jis iš Latgalos išėjo, iš užjūrio atsikraustė vokiečiai ir tą krantą, kuriame latgaliai gyveno, užvaldė, ėmė ponauti ir pasivadino livoniečiais“⁵⁹⁸. Pastarasis teiginys atitinka istorinius faktus: 1185–1186 m. žiemą lietuviai iš tiesų puolė Livoniją, o ten tuo metu buvęs vyskupas Meinhardas pasinaudojo šiuo antpuoliu. Jis įtikino lyvius leisti pastatyti dvi mūrines pilis ir įkūrė Ikškilės vyskupystę, nuo kurios prasideda vokiečių viešpatavimas Livonijoje⁵⁹⁹.

Taigi Bychovco kronikos pasakojimas iš esmės atitinka realią įvykių raidą: 1183–1184 m. žiemą lietuviai puolė Polocką, 1185–1186 m. – Livoniją. Tačiau Vidurinėsios redakcijos Lietuvos metraščiuose pasakojama tik apie žygį į Latgalą, kuris priskiriamas ne Gimbutui, o Skirmantui⁶⁰⁰. Matyt, Bychovco kronikos autoriui buvo žinomas kitas padavimo variantas, kuriame žygis į Latgalą buvo siejamas su žygiu į Polocką ir priskiriamas Kerniui bei Gimbutui. Tai greičiausiai jį ir paskatino Latgalos žygį perkelti iš Skirmanto laikų į Kerniaus. Prieštaravimo čia nėra, nes istorinei tradicijai būdinga painioti vardus ir keisti juos į padarytus iš vietovardžių. Kerniaus vardas kaip tik ir yra vietovardinės kilmės, vadinasi, tikrasis padavimų apie Kernių herojaus vardas buvo užmirštas. Negalima neabejotinai teigti, kad Skirmanto vardas ir yra tas tikrasis, bet gali būti ir taip. Skirmanto vardas yra vienas iš dažniausiai minimų legendinėje Lietuvos metraščių dalyje ir siejamas su Žemaitija, Naugarduku bei Vilniumi. Skirmantas čia pristatomas net kaip trys asmenys: 1) Žemaitijos kunigaikščio Mantvilo sūnus Skirmantas, arba Girdvilas (Erdvilas)⁶⁰¹; 2) Gorodeco mūšio nugalėtojo Mingailos sūnus Skirmantas, arba Švarnas⁶⁰²; 3) Šventara-

⁵⁹⁸ Хроника Быховца. – P. 129; Lietuvos metraštis. – P. 45.

⁵⁹⁹ Indriška hronika. – P. 48 (I, 5–8).

⁶⁰⁰ Летописи белорусско-литовские. – P. 93, 132, 149, 177, 197, 218.

⁶⁰¹ Ten pat. – P. 129, 146, 174, 194, 215.

⁶⁰² Ten pat. – P. 91, 130, 147, 175, 195, 216.

gio sūnus Skirmantas (žygio į Latgalą vadas)⁶⁰³. Taigi Skirmantas buvo labai populiarus lietuvių istorinių padavimų herojus, o tai neprieštarauja jo valdymo siejimui su LDK formavimosi laikotarpiu.

Giminystės ryšiai Lietuvos metraščių legendinėje dalyje teisingai nurodomi retai⁶⁰⁴. Iš Skirmanto kilmės versijų įtikinamiausiai atrodo jo kildinimas iš Mingailos (nes pastarasis siejamas su 1162 m. įvykiais). Neprieštarauja šiai versijai ir Šventaragio laikymas Skirmanto tėvu, nes Šventaragio vardas greičiausiai yra vietovardinės kilmės (nuo Šventaragio slėnio)⁶⁰⁵.

Kerniaus vardą laikant vietovardiniu Skirmanto vardo pakaitalu, dėmesį patraukia dar viena aplinkybė. Lietuvos metraščiuose Kerniui priskiriamas Lietuvos vardo „sukūrimas“. Taip Kernius pavadinęs savo žmones, įsikūrusius Užneryje (žemėse į šiaurę nuo Neries). „Ir nuo to laiko valstybė ėmė vadintis Lietuva ir ėmė plėstis nuo Žemaičių“⁶⁰⁶. Tai galėtų būti LDK susikūrimo atgarsis, nes, Lietuvos valdžioje sujungus kitas kunigaikštystes, Lietuvos vardas buvo išplėstas Užneriui ir Žemaitijai – taip atsirado Lietuva plačiąja prasme. Šių teritorijų gyventojams Lietuvos vardas iš tiesų tik tada ir atsirado.

Aptartos Lietuvos metraščių medžiagos interpretacija, be abejo, nėra neabejotina. Tačiau tik taip hipotetiškai galima iš arčiau pažvelgti į šios tolimos epochos Lietuvą.

4. Lietuvių karo žygiai XII a. pabaigoje

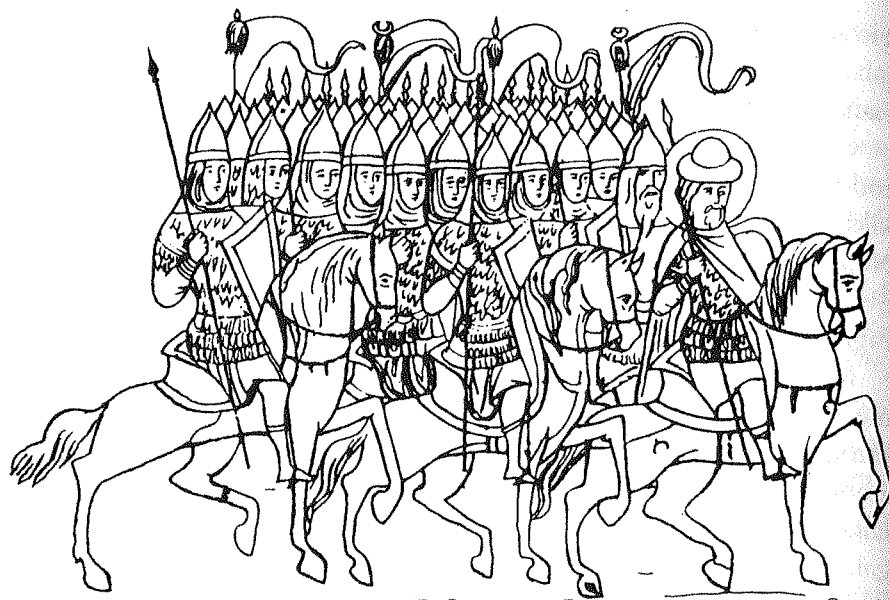
1183 m. riba ryški ne vien dėl rusinų kunigaikščiams netikėtai didelio lietuvių žygio masto. Tai riba tarp dviejų epochų. Iki 1183 m. lietuviai

⁶⁰³ Ten pat. – P. 93, 132, 149, 177, 197, 218.

⁶⁰⁴ P vz., Polocko kunigaikščių genealogija visiškai supainiota ir tik vienu atveju giminystė nurodoma teisingai – Rogvolodas Vasilijus iš tiesų buvo Boriso sūnus (Lietuvos metraštis. – P. 48–49, 202).

⁶⁰⁵ Лаурушас Ю. Швинторог и погребальная топика // Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis. – Vilnius, 1998. – P. 68–79.

⁶⁰⁶ Хроника Быховца. – P. 129; Летописи белорусско-литовские. – P. 129, 146, 174, 194, 215; Lietuvos metraštis. – P. 45.



27 pav. Rusinų kunigaikštis su kariuona. XIV a. miniatiūra
(Atskanu hronika. – P. 20).

nedarė jokių savarankiškų išpuolių, tuo tarpu nuo 1183 m. tokių faktų yra nemažai. 1185 m., kaip minėta, lietuviai taip nusiaubė Livoniją, kad lyviai buvo priversti pasiduoti vyskupo Meinhardo globon. Ir Rusioje lietuvių žygiai susilaukė nemažo atgarsio: tai matyti iš „Sakmės apie Igorio žygį“, kur lietuviai gretinami su polovcais.

XII a. paskutiniajame dešimtmetyje žinomi net trys atvejai, kai rusinų kunigaikščiai (27 pav.) ketino žygiuoti į Lietuvą, bet taip ir nesiryžo to padaryti. Pats faktas, kad metraščiai aprašinėja neįvykusius žygius, yra gana iškalbingas – vadinasi, rusinų kunigaikščiai negalėjo pasigirti pergalemis prieš lietuvius, nors to ir labai norėjo. Visų pirma tai pasakytina apie Kijevo didžiojo kunigaikščio Sviatoslavo bendravaldį Riuriką Rostislavičių. 1190 m. žiemą jis išsiruošė į žygį prieš lietuvius, tačiau, artėjant prie Lietuvos, jo ryžtas išblėso. Riurikas sustojo Pinske, kur, švėsdamas vietinio kunigaikščio Jaropolko vestuves (28 pav.), sulaukė pavasario, kai „pasidarė šilta, nutirpo sniegas ir nebebuvo įmanoma nueiti iki jų [lietuvių] žemės“⁶⁰⁷. 1193 m. Riurikas ruošėsi vėl

⁶⁰⁷ Ипатьевская летопись. – Sklt. 672.



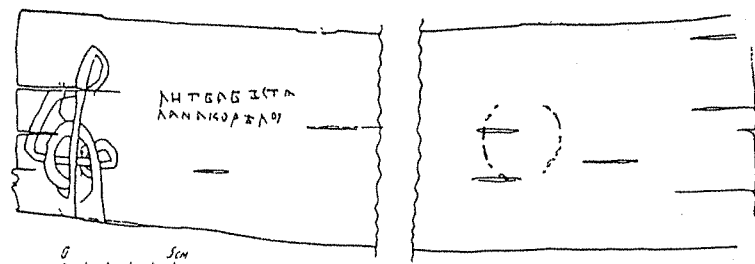
28 pav. Pinske rasta XII a. pabaigos amforos šukė su užrašu „Jaropolko vynos“
([Я]рополче вино). Рыбаков Б. А. Русские датированные надписи XI–XIV веков.
Москва, 1964 – Таблица XXIV: 3).

pulti Lietuvą, bet kunigaikštis Sviatoslavas, jausdamas Rusios silpnumą, tai daryti uždraudė nurodydamas, kad dabar metas tik savo žemę ginti. Riurikas vis dėlto patraukė į Lietuvą, tačiau Sviatoslavas jį gražino ginti Rusios nuo polovcų⁶⁰⁸.

Nedrįso Lietuvos pulti ir Polocko bei Naugardo kunigaikščiai. 1191 m. „atvyko kunigaikštis Jaroslavas į Lukus, pakviestas Polocko kunigaikščių ir polockiečių (...). Ir susitiko pasienyje, ir sudarė tarp savęs sutartį, kad žiemą visi patrauks arba prieš Lietuvą, arba prieš čiudus [=estus]; ir grįžo kunigaikštis Jaroslavas į Naugardą apdovanotas“. Ir vis dėlto žiemą Jaroslavas patraukė į Estiją, o ne į Lietuvą⁶⁰⁹. Planus žygiuoti į Lietuvą skatino pačių lietuvių veikla. Iš Naugarde rasto laiško, parašyto ant beržo tošies, sužinome, kad greičiausiai tais pačiais 1191 m. „Lietuva pakilo prieš Karelą“ (29 pav.). 1188 m. kilusiame konflikte tarp Švedijos ir Naugardo kareliai buvo Naugardo sąjungi-

⁶⁰⁸ Ten pat. – P. 676, 678.

⁶⁰⁹ Новгородская первая летопись. – P. 40.



29 pav. Naugarde rastas XII a. pabaigos pranešimas ant beržo tošies: „Lietuva pakilo prieš Kavelą“ (Kitkauskas N. *Archeologų radinys apie Lietuvą XII a.* – P. 65).

ninkai. Kovodami prieš juos, lietuviai rėmė švedus⁶¹⁰. Iš to matyti, kaip toli nuo savo sienų Lietuva turėjo interesų.

Yra šiokių tokių žinių ir apie Lietuvos veiklą pietuose. Jau prieš 1192 m. jotvingiai (*Pollexiani Getarum seu Prussorum genus*) pradėjo puldinėti Lenkiją, remiami Drohičino kunigaikščio, kuris, matyt, tokiu būdu norėjo nukreipti jotvingių antpuolius nuo savo valdų. Ryšium su tuo 1192 m. Lenkijos valdovas Kazimieras II Teisingasis (1177–1194) surengė keršto žygį prieš jotvingius⁶¹¹. Nors šiuos įvykius aprašęs Vincentas Kadlubekas lietuvių nemini, jų dalyvavimas antpuoliuose į Lenkiją tikėtinas, nes lenkų šaltiniai dar ir XIII a. ne visada skyrė lietuvius nuo prūsų⁶¹². Beje, Kazimiero Teisingojo žmona Elena buvo 1190 ir 1193 m. prieš lietuvius bandžiusio žygiuoti Riuriko sesuo⁶¹³, tad svainių veiksmai galėjo būti suderinti.

1196 m. pirmą kartą jotvingių antpuolius į Volynės kunigaikštystę pamini Volynės metraštis: „Tą pačią [1196 m.] žiemą žygiavo Romanas Mstislavičius prieš jotvingius keršyti, nes jie puldinėjo jo valsčių“⁶¹⁴. Ir šiuo atveju lietuviai neminimi, bet jau 1209 m. Volynės metraštininkas aprašė didelį lietuvių bei jotvingių žygį į Pietų Rusiją ir dar pridūrė:

⁶¹⁰ Kitkauskas N. *Archeologų radinys apie Lietuvą XII a.* // Kultūros barai. – 1986. – Nr. 8. – P. 66.

⁶¹¹ Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. – T. 1. – P. 207–209; „Великая хроника“. – P. 126–127.

⁶¹² Białuński G. *Śv. Brunono mirties vieta.* – P. 17.

⁶¹³ Balzer O. *Genealogia Piastów.* – Kraków, 1895. – P. 8.

⁶¹⁴ *Ипатьевская летопись.* – Sklt. 702.

„Bėda buvo Vladimiro žemei nuo lietuvių ir jotvingių kariavimo“⁶¹⁵. Taigi bent XIII a. pradžioje bendri lietuvių ir jotvingių žygiai yra faktas. Greičiausiai ir ankstesni jotvingių žygiai buvo vykdomi drauge su lietuviais ar buvo inspiruoti lietuvių.

Matyt, jau nuo pat LDK susidarymo jotvingiai pateko į priklausomybę nuo jos ir drauge su lietuviais kariavo prieš Volynę. Iš 1243 m. akto matyti, kad bent jau tuo metu jotvingių žemės priklausė Lietuvai⁶¹⁶. Ta priklausomybė vienokia ar kitokia forma galėjo prasidėti jau XII a. 9 dešimtmetyje. „Sakmės apie Igorio žygį“ autorius, kreipdamasis į Volynės kunigaikščius Romaną ir Mstislavą, giria juos: „Turite jūs geležinius šarvus po lotyniškais šalmais. Nuo jų sudrebėjo žemė ir daugelis priešiškų šalių: Lietuva, Jotva, Deremela ir Polovcai išmėtė savo ietis, o savo galvas nulenkė po tais plieno kardais“⁶¹⁷. Taigi Volynė jau netrukus po 1183 m. buvo susidūrusi ir su lietuviais, ir su jotvingiais. Romanas, matyt, buvo vienintelis rusinų kunigaikštis, kuriam šiek tiek sekėsi kovoti su Lietuva.

Sėkmingai tęsėsi ir lietuvių žygiai į Livoniją. Iki 1198 m. į Lietuvos įtaką jau pateko rusinų valdoma Kuoknesės kunigaikštystė. Tais metais drauge su Kuoknesės rusiniais lietuviai sumušė Ikškilės vyskupo Bertoldo kariuomenę (žuvo 300 krikščionių)⁶¹⁸.

Nors iki pačios XIII a. pradžios šaltiniai mini labai mažai lietuvių žygių, jie turėjo vykti gana intensyviai. Daug ką pasako jau vien tai, kad Naugardo kunigaikščio Jaroslavo sūnus Iziaslavas „buvo pasodintas [Velikije] Lukuose kunigaikščiauti ir ginti Naugardą nuo Lietuvos, ir ten [1198 m.] mirė“. Tų pačių metų rudenį polockiečiai ir lietuviai puolė Velikije Lukas. Kai žiemą Jaroslavas išžygiavo prieš Polocką, „polockiečiai pasitiko [jį] nusilenkdami“ ir sudarė taiką⁶¹⁹. Matyt, Naugardo žemę jie puolė tik lietuvių verčiami.

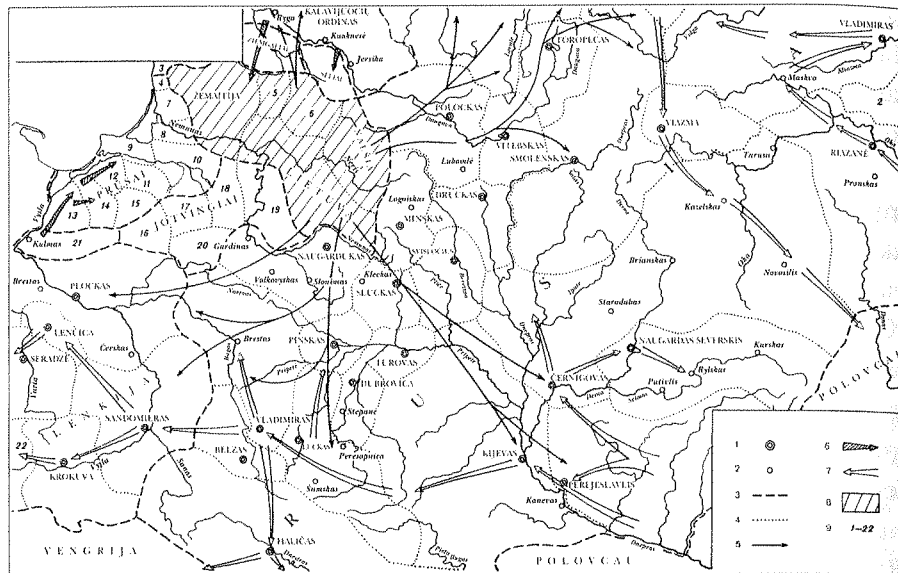
⁶¹⁵ Ten pat. – P. 721.

⁶¹⁶ Gudavičius E. *Kryžiaus karai Pabaltijyje...* – P. 79.

⁶¹⁷ Анцукевич Н. П. *Слово...* – P. 16.

⁶¹⁸ *Атскапу хроника.* – P. 52 (eil. 503–522).

⁶¹⁹ *Новгородская первая летопись.* – P. 44.



30 pav. Lietuvių karo žygių erdvė XIII a. I puseje: 1 – kunigaikštysčių, turinčių atskiras dinastijas, centrai; 2 – valdų centrai; 3 – valstybių sienos; 4 – kunigaikštysčių ir žemių sienos; 5 – lietuvių antpuolių kryptys; 6 – kryžiuočių žygių kryptys; 7 – totorių žygių kryptys; 8 – teritorija, valdoma Mindaugo pirmtakų; 9 – skaičiais pažymėta: 1 – Naugardo žemė; 2 – Muromo kunigaikštystė; 3 – kuršiai; 4 – Pilsetas (kuršių žemė); 5 – Upytė; 6 – Deltuva; 7 – Lamata; 8 – Skalva; 9 – Semba; 10 – Nadruva; 11 – Notanga; 12 – Varmė; 13 – Pamedė; 14 – Pagudė; 15 – Barta; 16 – Galinda; 17 – Sūduva; 18 – Jotva; 19 – Dainava; 20 – Palenkė; 21 – Konrado Mazoviečio Vokiečių ordino padovanota teritorija; 22 – Silezija. Autorius Viačaslavas Nasevičius (Насевич В. Пачатки Вялікага княства Літоўскага. – P. 34).

5. Lietuvių karo žygiai XIII a.

Nuo XIII a. pradžios lietuvių karo žygiai šaltiniuose jau nušviečiami gana išsamiai (30 pav.). Tuo remdamasis E. Gudavičius mano, kad 1183 m. ryškaus lūžio nebuvo, lietuvių karinis aktyvumas didėjo palaipsniui, o XIII a. pradžia – nauja gairė, žyminti lietuvių antpuolių masto tolesnį augimą. Jis rašo: „Faktas lieka faktas: rusų metraštininkai [iki 1200 m.] neskaičiuoja nuostolių, nenurodo lietuvių skaičiaus, nemato reikalo smulkiau apibūdinti kovos veiksmų, nesidomi, kaip lietuviai

buvo atremiami“⁶²⁰. Bet galima paklausti, ar tas faktas rodo, kad iki 1200 m. lietuvių žygiai buvo neverti dėmesio, ar kad to meto šaltiniai nebuvo išsamūs? Veltui Naugardo Pirmajame metraštyje ieškotume 1191 m. lietuvių žygio prieš Karelą, nieko čia nerasime ir apie tuos žygius, kuriuos atremti Velikije Lukuose buvo pasodintas Iziaslavas. O vis dėlto šie žygiai buvo, ir nereikšmingais jų nepavadinsi. Tuo tarpu jau ties 1200 m. Naugardo Pirmajame metraštyje aprašomas palyginti nedidelis lietuvių ir naugardiečių susidūrimas, kuriame žuvo 80 lietuvių ir 15 naugardiečių. Metraštininkas ne tik smulkiai aprašo šį žygį, bet netgi randa reikalą išvardinti kone visus žuvusius naugardiečius⁶²¹. Jau vien iš šio pavyzdžio matyti, kad negalima apie realią įvykių reikšmę spręsti iš to, kiek dėmesio tam skiria vienas ar kitas metraštininkas. Tai tiesmukiškas požiūris į šaltinius. Ne metraštininkų žinios ar interesai, o praktiniai veiksmai parodo tikrąjį žygių mastą. Tiesa, juos atspindintys faktai negausūs, bet iškaltingi: speciali tvirtovė gynybai nuo Lietuvos Velikije Lukuose, rusinų kunigaikščių vengimas pulti Lietuvą, Lietuvos įsikišimas į Naugardo ir Švedijos konfliktą.

Tą patį galima pasakyti ir apie kito svarbaus šaltinio – Henriko Latvio kronikos – išsamumą. Tik nuo 1199 m. prasideda išsamūs pasakojimai, skirti kiekvieniems vyskupo Alberto vyskupavimo metams. Tuo tarpu jo pirmtakams Meinhardui (1185–1196) ir Bertoldui (1197–1198) skirtos „knygos“ savo apimtimi prilygsta Alberto vyskupavimo metiniams įrašams.

Taigi XIII a. pradžia žymi lūžį ne realiame gyvenime, o mūsų žiniose apie jį. Lietuvos istorijoje XIII a. pradžia nėra naujo raidos etapo gairė. Tačiau pagausėję duomenys apie lietuvių žygius jau gali būti įvertinti statistiškai. Tai ir padarė H. Paszkiewiczus. Kaip jau minėta istoriografijos apžvalgoje, jo duomenimis, iš 75 lietuvių žygių 42 tenka 1200–1236 m. laikotarpiui, o 33 – Mindaugo laikams (1237–1263)⁶²². Jokių lietuvių karinio aktyvumo permąnių Mindaugo laikais nėra, o tai nelabai derinasi su Mindaugui priskiriamu Lietuvos valstybės įkūrėjo vaidmeniu. Būtų keista,

⁶²⁰ Gudavičius E. Dar kartą apie Lietuvos valstybės ištakas. – Nr. 43. – P. 4 (sk. 3); Gudavičius E. Mindaugas. – P. 102 (beveik tie patys žodžiai). Plg. istoriografijos skyriuje (95–96 p.) aptartą I. Leonavičiūtės bandymą detalizuoti tokią nuomonę.

⁶²¹ Новгородская первая летопись. – P. 45.

⁶²² Paszkiewicz H. Jagiellonowie a Moskwa. – T. 1. – P. 95.



31 pav. XIII a. I pusės bažnytinės žvakidės kojėlė, pagrobta Livonijoje ir atvežta į Kernavę. Kazimiero Vainoro nuotrauka (Lietuvos istorijos instituto rankraštynas. – Nr. 25151).

soje, Livonijoje ir Estijoje. – T. B.] gyvenančioms gentims, tiek krikščionių, tiek pagonių, kad retas kas drįsdavo gyventi savo kaimeliuose, o labiausiai nedrįso latviai. Jie, palikę savo namus apleistus, visada ieškojo tamsių miško slėptuvių, bet ir taip negalėdavo nuo jų išsigelbėti, nes [lietuviai], visą laiką jų tykodami miškuose, juos sugaudavo ir vienus nužudydavo, kitus, paimtus į nelaisvę, išvesdavo į savo žemę ir visą turtą iš jų atimdavo. Ir bėgo rusinai miškais ir kaimais nuo lietuvių, net nuo nedaugelio, kaip bėga kiškiai nuo medžiotojo, ir buvo lyviai bei latviai lietuvių maistas ir pašaras, kaip avys be ganytojo, patekusios į vilkų gaują“.

Tai, žinoma, nereiškia, kad atskirais laikotarpiais lietuvių karinio aktyvumo svyravimų nebuvo. Karo žygiai – Lietuvos vidaus gyvenimo atspindys, parodantis net trumpalaikius neramumus Lietuvos viduje. Jau J. Latkowskis Mindaugo atėjimo į valdžią datą susiejo su

⁶²³ Indrika hronika. – P. 128 (XIII, 4).

jei valstybės suvienijimas neturėtų jokios įtakos jos karinei galiai. Tai, kad nekito karinių žygių intensyvumas, greičiau jau rodo, kad žymesnių pokyčių Lietuvos visuomenėje per tą laiką neįvyko.

Ryškių pokyčių galima įžiūrėti tik nuo 1183 m. Šio laikotarpio ir apskritai XIII–XIV amžių Lietuvą galima pavadinti karine monarchija. Kasmet rengiami karo žygiai buvo jos kasdienybė. Jie turėjo dvejopą tikslą: prisiplėsti grobio (31 pav.) ir kartu išplėsti savo politinę įtaką kaimyniniams kraštams. Tuo metu susidariusią situaciją vaizdžiai apibūdino Livonijos kronistas Henrikas (1209 m. įrašė)⁶²³:

„Tuo metu lietuviai taip viešpatavo visoms šiuose kraštuose [Ru-

sumažėjusio lietuvių karinio aktyvumo laikotarpiu. Šių karo žygių intensyvumo svyravimus dar aiškiau pamatysime, lietuvių karo žygius išdėstę dešimtmečiais. 1200–1263 m. lietuvių karo žygių sąrašą sudarė H. Paszkiewiczzius⁶²⁴, tačiau jame yra netikslumų, todėl jį reikia pakoreguoti.

Iš H. Paszkiewiczziaus sudaryto sąrašo kai kuriuos žygius reikia išbraukti (pavyzdžiui, 1228 m. žemaičių ir kuršių žygį į Livoniją⁶²⁵, nes žemaičiai žinomi tik M. Stryckovskio netiksliai išverstuose Ronenburgo analuose, kituose šaltiniuose vietoj jų – žiemgaliai⁶²⁶), kai kuriuos iš skirtingų šaltinių žinomus žygius reikia jungti į vieną⁶²⁷, o kai kuriuos papildomai įtraukti arba išskaityti (pavyzdžiui, išskirti 1223 ir 1226 m. žygius)⁶²⁸. Sudarant galutinį sąrašą, buvo patikslintos kai kurių žygių datos, o pats sąrašas pratęstas iki XIII a. pabaigos⁶²⁹. Į sąrašą, sekant H. Paszkiewiczzių, neįtraukti nuo Lietuvos atskirtų žemaičių 1253–1261 m. žygiai ir savarankiški jotvingių žygiai. Visus suregistruotus žygius išdėstę dešimtmečiais, gauname jų intensyvumo kitimo diagramą.

⁶²⁴ Paszkiewicz H. Jagiellonowie a Moskwa. – Warszawa, 1933. – T. 1. – P. 47, 95; plg.: Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A. Lietuvos istorija iki 1795 metų. – Vilnius, 1995. – P. 58. 1162–1350 m. žygių sąrašą sudarė I. Leonavičiūtė, tačiau ir jis nėra pakankamai išsamus bei tikslus, žr.: Leonavičiūtė I. Kariauna Lietuvoje formuojantis valstybei. – Priedas V.

⁶²⁵ Paszkiewicz H. Regesta Lithuaniae. – Varsoviae, 1930. – T. 1. – P. 30 (Nr. 158).

⁶²⁶ Die Chronik von Dünamünde // SRP. – Leipzig, 1863. – Bd. 2. – P. 141; Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae // SRP. – Leipzig, 1863. – Bd. 2. – P. 32; Cannonici Sambiensis epitome gestorum Prussie // SRP. – Leipzig, 1861. – Bd. 1. – P. 274.

⁶²⁷ Pz.: Paszkiewicz H. Regesta Lithuaniae. – P. 31, 45–46 (Nr. 160 – su 161, Nr. 225 ir 226 – su 228).

⁶²⁸ Ten pat. – P. 28–30 (Nr. 145 ir 153). Plg.: Raulinaitis Z. Lietuvos raiteliai. – Kn. 1. – P. 223–225, 246–251; Папуто В. Т. Образование... – P. 50–51.

⁶²⁹ Paszkiewicz H. Regesta Lithuaniae. – P. 14–156 (Nr. [I dešimtmetis:] 66, 68, 69+73, 71, 74, 77, 78, 81, 82, 87, 89, 91, 98, 101, 103, 104 [1210 m. – Błaszczyc G. Dzieje... – T. 1. – P. 19–20]; [II dešimtmetis:] 107, 109, 110, 113, 114, 118, 121, 124, 125, 128 [1218 m. – Indrika hronika. – P. 232–234 (XXII, 4–6)], 127, 135, 136, 137; [III dešimtmetis:] 140, 145, 148, 153, 160+161 (1227 m., nes tai Lešeko mirties metų įvykiai: Ипатьевская летопись. – Sklt. 754), 166; [IV dešimtmetis:] 169, 177, 180, 181, 182; [V dešimtmetis:] Nr. 187, 192, 193 [1244 m. – Błaszczyc G. Dzieje... – T. 1. – P. 36–37], 197 [1244–1245 m. sandūra – Gudavičius E. Kryžiaus karai... – P. 82], 198 [iki 124508 – Gudavičius E. Mindaugas. – P. 207–208], 208, 222+223+224 [1245 m.? – plg. Nr. 198], 199 [1245 m. – plg. Nr. 197], 203 [1246 m. – Gudavičius E. Kryžiaus... – P. 85–86,

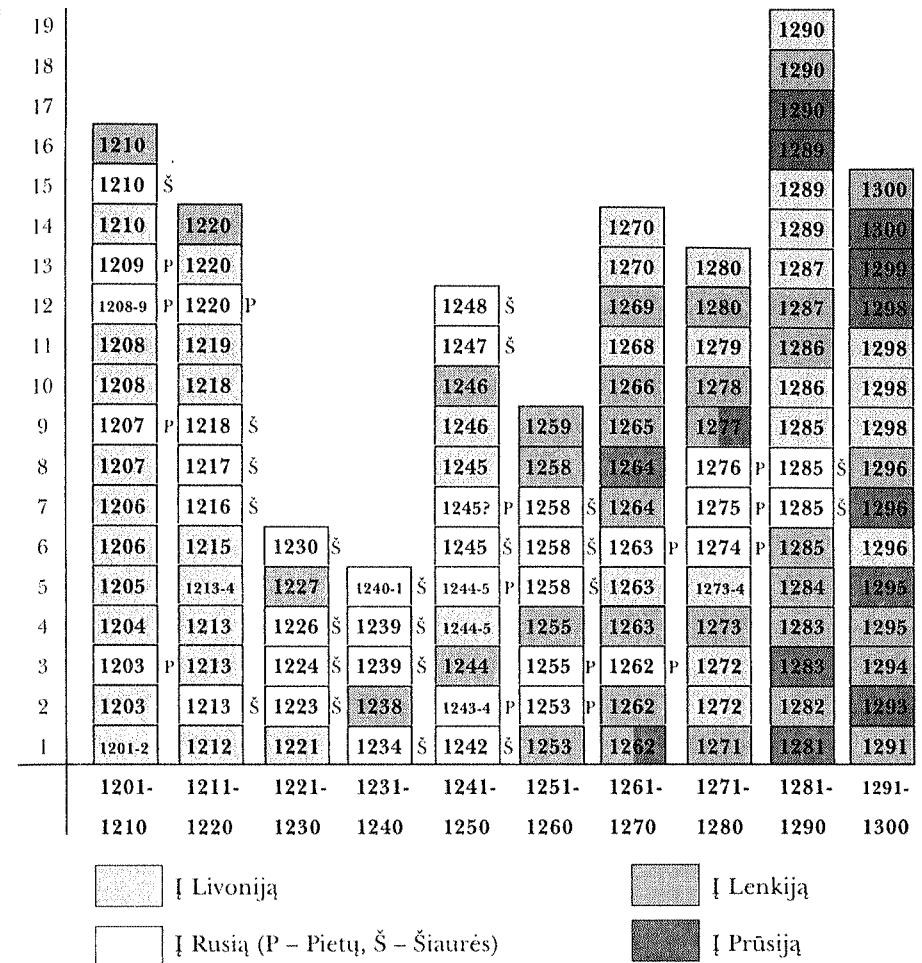
Kaip matyti, didžiausias lietuvių karinis aktyvumas buvo pirmaisiais dviem XIII a. dešimtmečiais. Per kitus du dešimtmečius, t. y. Mindaugo atėjimo į valdžią išvakarėse, jis gerokai sumažėjo – matyt, vyko gana ilgos kovos dėl valdžios, kurios pasibaigė Mindaugo pergale. Tose kovose turėjo būti ir pertraukų. 1226 m. 7000 lietuvių kariuomenė įsiveržė į Naugardo žemę. Įvykusio susidūrimo metu žuvo 2000 lietuvių⁶³⁰. Laurentijaus metraščio teigimu, „kariuomenė buvo nepaprastai didelė, tokios nuo pat pasaulio pradžios nėra buvusios“⁶³¹. Galbūt koks nors stiprus kunigaikštis jau buvo atėjęs į valdžią, bet netrukus žuvo, mirė ar buvo nušalintas nuo valdžios, ir kovos vėl atsinaujino. Pirmasis Mindaugo valdymo dešimtmetis vėl pasižymėjo dideliu aktyvumu, o antrajame – jis vėl sumažėjo, nes šiame dešimtmetyje vyko vidaus karas tarp Mindaugo ir Tautvilo, reikėjo likviduoti jo padarinius. Paskutiniaisiais Mindaugo valdymo metais karinis aktyvumas vėl išaugo, bet jį sumažino neramumai, vykę po jo mirties. Traidenio ir vėlesniais laikais karo žygių intensyvumas – vėl toks pat, kaip ir XIII a. pradžioje. Jis vėl sumažėjo tik XIV a. 2-ajame dešimtmetyje (jame žinomi 5 žygiai), kai turbūt vyko kovos dėl valdžios tarp Gedimino ir jo varžovų, ir vėl išaugo 3-iajame dešimtmetyje (iki 17 žygių), Gediminui įsitvirtinus valdžioje. Tolesnį žygių intensyvumą, matyt, jau nemaža dalimi lėmė kovų su kryžiuočiais aktualijos (4-ajame dešimtmetyje jis sumažėjo iki 4 žygių, o 5-ajame – išaugo iki 11 žygių)⁶³². Tačiau tai jau kitas valstybės

179], 214+215, 218, 225+226+228; [VI dešimtmetis:] * 274, 311+312, 316, 351, 356, 357, 358, 368; [VII dešimtmetis:] 393, 398, 401, 415, 416, 421, 432, 440, 444, * 473, 479, 485, 486; [VIII dešimtmetis:] * 495, 496, 497, 560 [1273–1274 m. – Gudavičius E. Kryžiaus karai... – P. 160–161], 509, 516, 533, 542+543+544+551 [Błaszczyk G. Dzieje... – T. I. – P. 47–48], 553, 561, 573, 578; [IX dešimtmetis:] 586+579, 593+594+597+603+554 [Błaszczyk G. Dzieje... – T. I. – P. 49], 604+610, 628 [1283 m. – Błaszczyk G. Dzieje... – P. 50], 631, 634+636+643, 635, 645, 646, 647, 648+649, 657, 659, 684, 685, 681, 690, 691+694, 696+697; [X dešimtmetis:] 707, 712, 717+718, 730, 726+727, 733, 734, 735, 740, 741+742, 743, 744, 752, 758, 760). Žvaigždutėmis pažymėtose vietose įterpiami H. Paszkiewicziaus neužregistruoti 1253, 1266 ir 1271 m. žygiai į Lenkiją (žr.: Błaszczyk G. Dzieje... – T. I. – P. 38–39, 45, 46).

⁶³⁰ Новгородская первая летопись. – P. 64.

⁶³¹ Лаврентьевская летопись. – Вып. 2. – Sklt. 447–448.

⁶³² Leonavičiūtė I. Kariauna Lietuvoje formuojantis valstybei. – Priedas V (Nr. 115–161).



Žinomų lietuvių karo žygių pasiskirstymas dešimtmečiais

raidos etapas, ir jo karo žygius reikėtų analizuoti, atsižvelgiant į kovas su kryžiuočiais bei kitas specifines aplinkybes.

XII–XIII a. lietuvių karinis aktyvumas neblogai atspindi Lietuvos vidaus padėtį. Reikia pažymėti, kad karinis aktyvumas yra visų pirma tos padėties rodiklis, o ne ją veikiantis veiksnys. H. Łowmiańskiis karo žygiuose nori matyti tiksliai veiksnį, kuris tik po kurio laiko galėjęs nu-

lemti valstybės susidarymą⁶³³. Tačiau puolamoji karinė veikla, jei ir galėtų būti politinės konsolidacijos katalizatorius, negali būti toks stabilus veiksnys, kuris valstybę sukurtų per 60–70 metų (kas kita gyvybės poreikiai, kurie, kitaip nei puolimas, yra gyvybiškai būtini visuomenei). Pagaliau jei šie kariniai žygiai stimuliuotų kokių nors politinių struktūrų kūrimąsi, turėtų patirti ir atgalinį jų poveikį. Tačiau to poveikio nematyti.

Taigi staigus Lietuvos karinės galios išaugimas ir nekintantis žygių intensyvumas laikytini svarbiausiais LDK susidarymo ir funkcionavimo požymiais. Be jų galima pateikti ir kitų argumentų, kad LDK susikūrė dar iki Mindaugo atėjimo į valdžią.

6. Lietuvos sąvokos išsiplėtimas

LDK funkcionavimo požymis gali būti ir Lietuvos plačiaja prasme atsiradimas. Valstybės centras buvo Lietuva siaurąja prasme⁶³⁴ – buvusi Lietuvos kunigaikštystės teritorija. Lietuvos vardo išplėtimas didesnei teritorijai (maždaug dabartinei Lietuvai) turėjo būti susijęs su pakankamai tvirtos politinės organizacijos, valdomos iš Lietuvos siaurąja prasme, atsiradimu⁶³⁵.

Tiesa, Lietuvos plačiaja prasme atsiradimą kartais bandoma nukelti toli į praeitį, bet paaiškinti, iš kur atsirado Lietuva siaurąja prasme, tokiu atveju būna keblu. Anot H. Łowmiański, Lietuva siaurąja prasme buvo lietuvių kulties likutis, kuris paskutinis susiorganizavo į teritorinį junginį, nuo jo atskilus kitoms žemėms⁶³⁶. Pagal tokį aiškinimą išeity, kad valstybės centru tapo labiausiai atsilikusi „lietuvių kulties“ žemė. Tuo tarpu, E. Gudavičiaus manymu, „Lietuvos žemė ryškėja kaip

⁶³³ Łowmiański H. Studja nad początkami... – T. 2. – P. 330.

⁶³⁴ Ten pat. – T. 2. – P. 106–107.

⁶³⁵ Nikžentaitis A. Gintis virsta tauta // Naujasis židinys. – 1994. – Nr. 4. – P. 23–24. Plg.: Łowmiański H. Początki Polski. – Warszawa, 1963. – T. 1. – P. 7.

⁶³⁶ Łowmiański H. Studja nad początkami... – T. 2. – P. 153–154. Plg.: Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. – T. 3. – P. 181.

gentinio lietuvių etnoso lopšys, o kitos lietuvių žemės – kaip šio etnoso plitimo [nuo V a.] išdava“⁶³⁷. Pagal šį aiškinimą Lietuvos siaurąja prasme tapimas LDK vienijimo centru turėjo būti atsitiktinumas, nes „etnoso lopšys“ nebūtinai turi 800 metų išsaugoti pirmąją padėtį. Pagaliau neįtikėtinas ir toks ilgas Lietuvos vardo dviprasmiškumo išlikimas.

Visi šie samprotavimai apie jau seniai gyvuojančią Lietuvą plačiaja prasme nėra nei įtikinantys, nei reikalingi žinomiems faktams paaiškinti. Nėra nė vieno šaltinio, kuris rodytų, kad Lietuva plačiaja prasme egzistavo iki 1183 m.⁶³⁸ Tiesa, H. Łowmiański tokiu šaltiniu norėtų laikyti „Senųjų laikų pasakojimo“ įvade pateiktą Rusiai duoklę mokančių tautų sąrašą⁶³⁹. Jame šalia latgalių, žiemgalių ir kuršių minimi tik lietuviai, o nėra net žemaičių. Tačiau šio sąrašo išsamumu pasikliauti negalima: jame juk taip pat nėra nei sėlių, nei jotvingių, kurie buvo Rusios kaimynai ir bent protarpiais mokėjo jai duoklę⁶⁴⁰. Tuo tarpu sunku pasakyti, ar žemaičiai apskritai kada nors mokėjo Rusiai duoklę.

Vienintelė kliūtis pripažinti, kad Lietuva plačiaja prasme atsirado kartu su LDK, buvo jos paminėjimas prieš Mindaugo laikus – jau 1208 m. Lietuva ribojasi su Žiemgala⁶⁴¹. Tačiau jei valstybės kūrėjo vaidmens priskyrimo Mindaugui nelaikysime aksioma, ankstyvas Lietuvos plačiaja prasme paminėjimas kaip tik gali būti vienas iš argumentų, kad LDK susikūrė anksčiau. Tai patvirtina ir 1208 m. Lietuvos paminėjimo analizė. Tais metais į Lietuvą įsiveržė žiemgalių kunigaikštis Viestartas, keršydamas už ankstesnius lietuvių antpuolius į Žiemgalą⁶⁴². E. Gudavičius atkreipė dėmesį į neįvykusį lietuvių žygį Žiemgalon 1201–1202 m. žiemą. Iš to, kad lietuviai žygiavo palei Dauguvą ir grįžo,

⁶³⁷ Gudavičius E. Rašytiniai šaltiniai. – P. 177; Gudavičius E. Lietuvos istorija. – T. 1. – P. 23.

⁶³⁸ Gudavičius E. „Lietuvos“ vardas ... – P. 79–88; Gudavičius E. Dėl lietuvių žemių konfederacijos... – P. 12–15 (nuomonės, kad 1180 m. lietuvių paminėjimas sietinas su „periferiniais (ne Lietuvos žemės) lietuviais“ nepagrįstumą aptariau aukščiau).

⁶³⁹ Łowmiański H. Studja nad początkami... – T. 2. – P. 69.

⁶⁴⁰ Atskaņu hronika. – P. 55 (eil. 645–647): „Selhen [=Selen], Līven, Letten lant / wāren in der Rūzen hant / vor der brūder zīten kōmen“.

⁶⁴¹ Gudavičius E. Kryžiaus karai Pabaltijyje... – P. 30.

⁶⁴² Indriška hronika. – P. 114 (XII, 2).

išgirdę apie Polocko kunigaikščio įsiveržimą į Lietuvą⁶⁴³, jis padarė išvadą, kad priešiški santykiai buvo tarp žiemgalių ir rytų lietuvių (Polocko kaimynų). Šia išvada jis norėtų pagrįsti teiginį, kad 1208 m. Viestartas įsiveržė į Upytės, o ne į Šiaulių žemę⁶⁴⁴. Tačiau nei Upytė, nei kokia nors kita Žiemgalos kaimynystėje buvusi žemė nebuvo kartu ir Polocko kaimynė. Be to, Viestartas valdė Vakarų Žiemgalą su centru Tervetėje, o Rytų Žiemgala (Upmala) su centru Mežuotnėje jam tiesiogiai nepriklausė⁶⁴⁵. Tuo tarpu būtent ji ribojosi su Upyte ir bent iš dalies su Šiauliais⁶⁴⁶. Tad Viestarto valdų kaimynė galėjo būti tik Šiaulių žemė – greičiausiai ją jis ir puolė. Pagaliau net jei tai buvo Upytė, vis vien aišku, kad Viestartas kariavo ne su kuria nors viena žeme, o su visa Lietuva. Su žiemgaliais kovojo ir jų tiesioginiai kaimynai, ir Polocko kaimynystėje gyvenę lietuviai. Taigi Lietuva plačiąja prasme nuo pat pirmojo paminėjimo iškyla kaip vientisas politinis organizmas.

⁶⁴³ Indriška hronika. – P. 62 (V, 3).

⁶⁴⁴ Gudavičius E. Kryžiaus karai Pabaltijje... – P. 30–31.

⁶⁴⁵ Indriška hronika. – P. 240 (XXIII, 4): „Porro Vesthardus, senior aliorum Semigallorum de vicina provincia, que Thervetene vocatur, audiens conversionem illorum de Mesiothe collegit exercitum de omnibus finibus suis...“

⁶⁴⁶ Būga K. Rinktiniai raštai. – Vilnius, 1961. – T. 3. – P. 255.

VI. LIETUVOS VALSTYBĖS RAIDA XIII AMŽIUJE

1. Lietuvos valdovai iki Mindaugo

Jau seniai atkreiptas dėmesys į Eiliuotojoje Livonijos kronikoje pateikiamus Treniotos žodžius Mindaugui, pasakytus 1261 m.⁶⁴⁷:

dīn vater was ein kunic grōz,	<i>Tavo tėvas buvo didelis karalius</i>
bie den zīten sīnen genōz,	<i>Ir jo laikais lygaus jam</i>
mochte man nicht vinden.	<i>Nebuvo galima rasti.</i>

Istorikai, valstybės sukūrimą priskiriantys Mindaugui, aiškina, kad apie Mindaugo tėvą čia kalbama tik kaip apie vieną iš galingesnių kunigaikščių. E. Gudavičius šiuose žodžiuose įžiūri netgi tai, kad iš principo neatsisakoma ieškoti panašaus į Mindaugo tėvą karaliaus⁶⁴⁸. O kad kitiems panašioms karaliams atsirastų vietos, E. Gudavičius pasiryžęs išversti net artikelį ir teigia, kad žodžius *ein kunic grōz* „faktiškai reikėtų versti „vienas didelių karalių“ ar bent jau „vienas didelis karalius“. Ir tik nurodymas, kad jam niekas neprilygo, parodo, kad iš šių karalių jis pats didžiausias“⁶⁴⁹. Pastaruoju sakiniu E. Gudavičius vis dėlto priverstas pripažinti tai, kas iš tiesų ir parašyta kronikoje: Mindaugo tėvui lygių nebuvo. Deja, jo išvada lieka nepakitusi: Mindaugo tėvas – tik vienas iš galingiausių kunigaikščių.

Kalbant apie šį sakinį, negalima užmiršti, kad Treniotos žodžiai čia cituojami ne pažodžiui, o perpasakoti, išversti į vokiečių kalbą ir sueilijuoti. Taigi reikia aiškintis ne kiekvieno atskiro žodžio reikšmę, o pačią Treniotos minties esmę. Be abejo, Treniota atvyko pas Mindaugą

⁶⁴⁷ Atskaņu hronika. – P. 180 (eil. 6383–6385). Plg.: Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. – Vilnius, 1955. – T. I. – P. 49.

⁶⁴⁸ Gudavičius E. Dėl Lietuvos valstybės kūrimosi centro ir laiko. – P. 65.

⁶⁴⁹ Gudavičius E. Dar kartą apie Lietuvos valstybės ištakas. – Nr. 47. – P. 4; Gudavičius E. Mindaugas. – P. 114–115.

ne pasamprotauti, kiek buvo galima rasti į Mindaugo tėvą panašių karalių. Į Mindaugą jis kreipėsi norėdamas jį įtikinti, kad tas nutrauktų sąjungą su vokiečiais, atsimestų nuo krikščionybės ir paremtų žemaičius. Prisiminęs Mindaugo tėvą, Treniota įrodinėjo, kad žemaičiai Mindaugą nuoširdžiai myli ir galėtų būti jam patikima atrama prieš vokiečius. Vargu ar praeitis čia prisiminta atsitiktinai: tėvo didybės prisiminimas ir turėjo būti ta priežastis, kodėl žemaičiai rodė ištikimybę Mindaugui. Jei praeity žemaičiai nebūtų klausę Mindaugo tėvo, Treniotai vargu ar būtų naudinga jį prisiminti.

Pati Treniotos minties formuluotė, be abejo, priklauso kronikos autoriui. Todėl atkreiptinas dėmesys į tai, ką apie karaliaus valdžią rašė kronikos autoriaus amžininkas Henris de Braktonas apie 1250–1256 m. parašytame veikale „Apie Anglijos įstatymus ir papročius“: „Karaliui jo karalystėje lygių neturi būti, nes tai paverstų niekais taisyklę, kad lygus negali turėti valdžios sau lygiems“⁶⁵⁰. Tai gi pasakymas, kad karalius neturi sau lygių, iš esmės yra pripažinimas, kad jis – pilnateisis suverenų valdovas, atitinkantis to meto karaliaus idealą. Būtent tokia ir turėjo būti Treniotos mintis, grindusi žemaičių ištikimybę Mindaugui.

Tai gi Mindaugo tėvas – ne vienas iš galingiausių kunigaikščių, o pilnateisis didysis kunigaikštis, valdęs Aukštaitiją ir Žemaitiją. Kada jis valdė, galima spręsti iš kai kurių Henriko Latvio duomenų.

Henrikas Latvis dažnai mini lietuvių antpuolius, bet apie pačius lietuvius daugiau informacijos nepateikia. Tik keliose jo kronikos vietose randame žinių apie lietuvių kunigaikščius. 1205 m. 2000 lietuvių raitelių (32 pav.) kariuomenė per Livoniją žygiavo į Estiją. Į Rygą užsukęs Žvelgaitis su draugais buvo nuolankiai priimtas, tačiau saviškiams pasakė: „Šiuo metu jų miesto sunaikinimą atidėsime. Bet jei kraštą, į kurį vykstame, nugalėsime, žmones išgaudę ir išžudę, jų kaimą sugriausime“⁶⁵¹. Matyt, tai ir nulėmė nuomonės, kad Žvelgaitis buvo kariuomenės vadas, paplitimą. Tačiau, kai grįžtančius iš Estijos lietuvius pasitiko jungtinė vokiečių bei žiemgalių kariuomenė, Žvelgaitis nevaldavo mūšiu, o ramiai sėdėjo rogėse, kol vienas vyskupo šeimynykštis ten jį

⁶⁵⁰ Cit. pagal: Sabine G. H., Thorson T. L. Politinių teorijų istorija. – Vilnius, 1995. – P. 248.

⁶⁵¹ Indriška hronika. – P. 72 (IX, 1).

surado ir nužudė⁶⁵². Ir pats Henrikas Latvis Žvelgaitį pristato toli gražu ne kaip kariuomenės vadą. Tai „vienas iš jų [lietuvių], žmogus turtingas ir galingas, Žvelgaitis vardu“⁶⁵³. Tai gi Žvelgaitis tebuvo vienas iš žygyje dalyvavusių kunigaikščių.

Visos kariuomenės vadas nežuvo. 1207 m. „Lietuviai, prisiminę visus savuosius, nužudytus rygiečių ir žiemgalių prieš dvejus metus, pasiuntė [šauklius] po visą Lietuvą (*per totam Lethoniam*), surinkdami didelę kariuomenę“. Nusiaubę Livoniją, jie grįžo pro Lielvardės pilį. „O kariuomenės vadas (*dux exercitus*) su savo palydovais prisiartinio arčiau prie pilies ir, pašaukęs pilies vyresnįjį, paklausė, kur susirinkę krikščionys, ir tarė: „Eik, pranešk krikščionims, kurie prieš dvejus metus mano kariuomenę (*exercitum meum*), grįžtančią iš Estijos, tarsi miegančią sumušė, kad dabar mane ir visus maniškius (*me et omnes meos*) ras žvalius“⁶⁵⁴. Kariuomenės vadas, su tokiu pasitikėjimu savimi vadinantis „visos Lietuvos“ kariuomenę sava, greičiausiai ir buvo „visos Lietuvos“ valdovas. Tačiau tiesioginių duomenų apie Lietuvos valdovą (*princeps*) Henrikas Latvis pateikia tik ryšium su 1213–1214 m. įvykiais.

1213 m. lietuviai puolė Lielvardę. Čia, kovodamas su kryžiuočiais, žuvo „lietuvių valdovas ir vyresnysis“⁶⁵⁵. Pagal žuvimo vietą jį galime sąlyginai pavadinti Lielvardiškiu. 1209 ir 1213 m. Henrikas Latvis mini



32 pav. XIII a. lietuvių karys raitelis. Reginos Volkaitės-Kulikauskienės rekonstrukcija. (Nikžentaitis A. Gediminas. – Vilnius, 1989. – Įklija prie p. 32).

⁶⁵² Indriška hronika. – P. 76 (IX, 4).

⁶⁵³ Indriška hronika. – P. 72 (IX, 1): „quidam ex ipsis, homo dives et prepotens Suelgate nomine“.

⁶⁵⁴ Indriška hronika. – P. 102, 106 (XI, 5).

⁶⁵⁵ Indriška hronika. – P. 184 (XVII, 5): „et cecidit princeps ac senior Lettonum et occisus est“.

dar ir „galingą lietuvių“ Daugirutį, 1213 m. nusižudžiusį vokiečių nelaisvėje, tačiau valdovu jo nevadina⁶⁵⁶. Tuo tarpu 1214 m. pradžioje žuvo jau įvardintas lietuvių „kunigaikštis ir valdovas Stekšys“⁶⁵⁷.

Taigi 1213–1214 m. įvykiai Lietuvai turėjo skaudžių padarinių – žuvo trys žymūs valdžios atstovai. Vis dėlto Lielvardiškį ir Stekšį, kurie įvardijami kaip valdovai (princepsai), reikia skirti nuo Daugiručio, kuris buvo tik galingas kunigaikštis. Kol Lielvardiškis buvo gyvas, kiti du Henriko Latvio minimi kunigaikščiai vadinami tik „galingais lietuviais“. Antrasis „princepsas“ atsiranda tik po Lielvardišio mirties ir gali būti jo įpėdinis. Taigi, nors Henriko duomenys ir fragmentiški, jie greičiau rodo, kad vienu metu tebuvo vienas „princepsas“, negu atvirksčiai. Šie Henriko Latvio duomenys gerai derinasi su ankstesnėmis išvadomis ir gali būti lengvai interpretuojami jų kontekste, nors LDK funkcionavimą pagrindžia visų pirma kiti argumentai.

Interpretuojant Henriko Latvio duomenis, negalima apsiriboti vieniais pačiais. Reikia atsižvelgti į Eiliuotosios Livonijos kronikos liudijimą apie Mindaugo tėvą ir į 1219 m. sutartį sudariusių Lietuvos kunigaikščių sąrašą. Šiame sąrašė išvardinti penki „vyresnieji kunigaikščiai“: Živinbutas ir dvi brolių poros – Daujotas ir Viligaila, Dausprungas ir Mindaugas. Iš to E. Gudavičius daro išvadą: „Mindaugas ir Vilikaila dar jaunuoliai (į sąrašą patenka tik kaip vyresniųjų broliai), vadinaisi, dar jauni ir Dausprungas su Daujotu. Galbūt todėl Živinbutas sąrašė minimas pirmasis...“ Tai visai tikėtina. Toliau E. Gudavičius visai pagrįstai šių brolių porų tėvų ieško tarp 1213–1214 m. Livonijoje žuvusių kunigaikščių. Tačiau iš pastarųjų pastebi tik du – Daugerutį ir Stekšį, o vardu neįvardintas Lielvardiškis jo dėmesio nepatraukia⁶⁵⁸. Čia pasireiškia E. Gudavičiui būdinga tendencija laikyti, kad šaltinio išsamumas yra tiesiog proporcingas realiai aprašomų įvykių svarbai. Šios pažiūros nepagrįstumu jau įsitikinome, aptardami XII a. lietuvių karinį aktyvumą.

⁶⁵⁶ Indriška hronika. – P. 128 (XIII, 4): Visvaldis „filiam potentioris de Lethonia duxerat uxorem“; 184 (XVII, 3): „Daugeruthe, pater uxoris regis Vissewalde“.

⁶⁵⁷ Indriška hronika. – P. 184–186 (XVII, 6): „et erat cum eis dux et princeps eorum Stecse“; „occidentes ducem eorum Stecse“.

⁶⁵⁸ Gudavičius E. Dėl lietuvių žemių konfederacijos... – P. 27.

Būtent 1213–1214 m. žuvę du „princepsai“ – Lielvardiškis ir Stekšys laikytini vyresniųjų kunigaikščių brolių porų tėvais. Tokiu atveju vyresniųjų kunigaikščių grupės sudarymo principas būtų visai logiškas – tai tuometinis valdovas Živinbutas ir dviejų jo pirmtakų sūnūs. Mindaugo tėvas greičiausiai buvo Lielvardiškis, o ne Stekšys, kuris žuvo neišbuves valdžioje nė metų. Kad atitiktų Eiliuotosios Livonijos kronikos apibūdinimą, jis turėjo valdyti ilgiau. Tai leidžia manyti, kad ir 1205–1207 m. žygiams vadovavęs karvedys greičiausiai buvo tas pats Lielvardiškis.

2. 1219 m. taikos sutartis

1219 m. taikos sutarties tarp Lietuvos ir Volynės kunigaikščių Romanovičių atpasakojimas mindauginės hipotezės šalininkų pasitelkiamas kaip valstybės nebuvimo rodiklis. Nuo J. Latkowskio laikų tai yra svarbiausias argumentas, kad valstybės sukūrimą reikia priskirti Mindaugui. Volynės metraščio Ipatijaus nuoraše jis sudaro atskirą 1215 metų įrašą (datą patikslino J. Latkowskis⁶⁵⁹). Sutarties turinys nusakytas labai trumpai, plačiau pateiktas tik Lietuvos kunigaikščių sąrašas⁶⁶⁰:

Въ лѣт(о). 6723 [В то ж время]. Б(о)жиимъ повелениемъ. прислаша князи Литовьскии [литовские]. к великой княгини Романовѣ [романовой]. и Данилови [къ даниловой] и Василкови [къ василкови]. миръ да/р/юще [даючи] бяхоу же имена Литовьскихъ [литовских] князие се старѣшеи [старьшии]. Живиньбоудъ. Давъять. Довъспроункъ [живиньбоуд довьять довьспроуикъ]. братъ его Мидогъ. братъ.

„1215 metais Dievo paliepimu atsiuntė Lietuvos kunigaikščiai [pasiuntinius] pas didžiąją kunigaikštienę Romanovą ir Danilą bei Vasilką, duodami taiką. O Lietuvos kunigaikščių vardai buvo: štai vyresnieji – Živinbutas, Daujotas, Dausprungas, jo brolis Mindaugas, Daujoto

⁶⁵⁹ Latkowski J. Mendog król Litewski. – Kraków, 1892. – P. 13–15.

⁶⁶⁰ Ипатьевская летопись. – Sklt. 735–736. Originalo tekste laužtiniuose skliaustuose pateikiami variantai iš Chlebnikovo nuorašo.

Довьяловъ [довьяловъ]. Виликаиль. а Жемотьскыи [жемойтскыи] княз(и) Ерьдивиль. Выкынтъ [выкынтъ]. а Роушьковичевъ. Кинтибоутъ. Вонибоут [роускови ч кинтибоуд вънибоут]. Боутовить. Виждикъ [боутовит вижеивъ]. и с(ы)нъ его Вишлии [вишли]. Китении. Пликосова. а се Боулевичи [боулеве чи]. Вишимоут [вишимоуть] егоже оуби Миндого ть. и женоу его пояль. и братью его побиль. Едивила [едивала]. Спроудвика [съпроудвика]. а се князи. из Дяволтвы [изъ лотвы]. Юдьки. Поукъвикъ [юдькы поукыикъ]. Бикши. Ликиикъ [ликъвикъ] си же вси мирь даша. кн(я)зю Данилови. и Василкоу. и бѣ земля покоина. Ляхом же не престаюцимъ. пакостящимъ. и приведе [привед] на ня Литвою И воеваша Ляхы [ляхи]. и много оубиства [оубиства] створиша [сътвориша] в них.:

Faktas, kad čia neišskirtas vienas valdovas, dažnai aiškinamas kaip dar negalutinio Lietuvos suvienijimo požymis. Tačiau čia vėl susiduriame su šaltinio išsamumo problema: valdovas neišskirtas, bet ar tai reiškia, kad jo nebuvo? Problemą spręsti padeda kai kurie XIV a. tarptautinių sutarčių aktai, kuriuose Lietuvos valdovų hierarchiniai santykiai irgi nenurodomi. Pavyzdžiui, 1367 m. lapkričio 7 d. akte, patvirtinančiame tarp Lietuvos ir Livonijos ordino sudarytą „latrunkulių“ taiką, Algirdas ir Kęstutis vienodai vadinami „Lietuvos karaliais“ (*Olgherdem ac Keystuten, fratres, reges Lethoviae; reges praehabiti, videlicet Olgherden et Keystute*)⁶⁶¹. 1380 m. vasario 27 d. Jogailos ir Livonijos paliaubų akte Jogaila, nors vieną kartą ir pavadintas „didžiuoju karalium“ (*magnum regem Lettoviae Iagellonem*), toliau jau vadinamas tiesiog karalium (*regis Iagellonis; pro rege Iagellone; regem Iagellonem*), kaip ir tame

⁶⁶¹ LUB. – Reval, 1855. – Bd. 2. – Sklt. 772 (Nr. 1061).

brolis Viligaila; o Žemaitijos kunigaikščiai – Girdivilas, Vykintas; o Ruškaičių – Gintibutas, Vanibutas, Butvydas, Vizeikis ir jo sūnus Višlis, Gintenis, Plikienė; o štai Bulaičiai – Vismantas, jį gi nužudė Mindaugas ir jo žmoną paveržė, ir jo brolius išžudė – Gedivilą, Sprudeikį; o štai kunigaikščiai iš Deltuvos – Juodkys, Pukeikis, Bikšys, Ligeikis. Šie visi davė taiką kunigaikščiui Danilui ir Vasilkai, ir buvo žemė rami. O kadangi lenkai nesiliovė plėšikauti, [jis] atvedė prieš juos lietuvius. Ir nusiaubė [jie] Lenkiją, ir daug žudynių joje surengė“.

pačiame akte minimas Kęstutis (*rex Keystuten*)⁶⁶². 1382 m. liepos 6 d. Bražuolės paliaubų sutartyje nurodoma, kad ją sudarė „karalius Jogaila ir karalius Skirgaila“ (*koning Jagal und koning Skirgal*)⁶⁶³. Visais minėtais atvejais vienodai įvardijamų kunigaikščių padėties skirtumai buvo labai gerai žinomi aktų sudarytojams, bet jie vis tiek nematė reikalo juos tiksliai atspindėti titulatūroje. XIII a. pradžios Lietuva buvo kur kas prasčiau žinoma savo kaimynams, todėl nepilnas sutartį sudariusių kunigaikščių hierarchinių santykių apibūdinimas juo labiau tikėtinas. Nereikia užmiršti ir to, kad išliko tik sutarties akto atpasakojimas, kuriame žinių pateikta mažiau, negu jų buvo akto originale. Visa tai akivaizdžiai parodo, kad 1219 m. sutartimi paremti bandymai paneigti Lietuvos monarchijos egzistavimą, yra nepagrįsti.

Kas gi yra tie 5 „vyresnieji kunigaikščiai“? Dar H. Paszkiewiczus atkreipė dėmesį, kad 1358 m. Kęstučio sutartyje su Zemovitu Mazoviečiu minimas ir „aukščiausias valdovas“ (*supremus princeps*) Algirdas, ir „vyresnieji kunigaikščiai“ (*seniores duces*) Jaunutis, Karijotas, Jurgis (Karijoto sūnus) „ir kiti“. Iš čia matyti, kad „vyresnieji kunigaikščiai“ yra valdančiosios giminės nariai ir jų buvimas neprieštarauja aukščiausiojo valdovo ir valstybės buvimui⁶⁶⁴. Pats valdovas, kaip valdančiosios giminės narys, irgi priskirtinas „vyresniesiems kunigaikščiams“.

E. Gudavičius priekaištauja, kad čia „pavyzdžiai imami iš jau ne vieną dešimtmetį gyvuojančios valstybinės struktūros ir mechaniškai keliami į tą struktūrą, kurios valstybinį pobūdį dar reikia įrodyti“⁶⁶⁵. Šis priekaištas nėra tikslus: šios struktūros pobūdį reikia nustatyti, o tuo tikslu ją ir reikia lyginti su struktūromis, kurių pobūdis žinomas. Jei vyresniųjų kunigaikščių grupė buvo „jau ne vieną dešimtmetį gyvuojančioje valstybinėje struktūroje“, jos buvimas negali neigti valstybės egzistavimo.

Pats E. Gudavičius kitu būdu įrodinėja, kad 1219 m. „vyresnieji kunigaikščiai“ buvo valdančioji giminė („patronimija“ = patrilinija) ir

⁶⁶² LUB. – Reval, 1857. – Bd. 3. – Sklt. 361–362 (Nr. 1152).

⁶⁶³ Codex epistolaris saeculi decimi quinti / ed. A. Lewicki. – Kraków, 1891. – T. 2. – P. 1 (Nr. 1).

⁶⁶⁴ Paszkiewicz H. Jagiellonowie a Moskwa. – T. 1. – P. 49–52.

⁶⁶⁵ Gudavičius E. Dar kartą apie Lietuvos valstybės ištakas. – Nr. 41. – P. 4. (2 sk.).

netgi pripažįsta Živinbutui tam tikrą pirmaujančią padėtį⁶⁶⁶. Iš tiesų valdančioji giminė visada privalo turėti hierarchiją, kuri kartu yra svarbi jos valdomos politinės organizacijos hierarchijos dalis. Jos viršuje visada būna tik vienas asmuo⁶⁶⁷. Priešingu atveju joks valdymas nebūtų įmanomas ir apie tokio politinio organizmo intensyvų funkcionavimą negalėtų būti nė kalbos. 1219 m. sutartis reikšminga tuo, kad parodo, jog viena giminė valdo visą Lietuvą plačiaja prasme. Daryti išvadas iš to, ką ši sutartis nutyli, nėra patikima.

Anksčiau jau minėjau, kad šalia Živinbuto minimos dvi brolių poros laikytinos 1213–1214 m. žuvusių dviejų Lietuvos valdovų (Živinbuto pirmtakų) sūnumis. Tai, kad sutartyje nemažą reikšmę turi kunigaikščių broliai, gali rodyti, kad Lietuvoje tuo metu veikė senjorato principas – sosto paveldėjimo sistema, pagal kurią aukščiausioji valdžia priklauso vyriausiajam kunigaikštiškos giminės nariui, t. y. paprastai atitenka kunigaikščio broliui, o ne sūnui⁶⁶⁸. Tokiu atveju tikėtina, kad žuvę valdovai buvo Živinbuto broliai. Taigi galima pritarti V. Nasevičiaus pateiktam vyresniųjų kunigaikščių giminystės ryšių apibūdinimui: „Živinbutą, matyt, reikia laikyti šeimos vyresniuoju, o dvi brolių poros tikriausiai buvo jo brolėnai – jau mirusių brolių sūnūs“⁶⁶⁹.

Kai kurie autoriai 1219 m. sutartį net laiko svarbiu argumentu, bylojančiu, kad Lietuvos valstybė egzistavo 1219 m.⁶⁷⁰ Žinoma, kai šaltinis taip prieštarinai interpretuojamas, jis negali būti tvirtas argumentas jokiai nuomonei paremti. Tačiau, mano manymu, 1219 m. sutartis greičiau rodo jau funkcionuojančią LDK, o ne atvirkščiai.

⁶⁶⁶ Gudavičius E. 1219 metų sutarties dalyviai... – P. 45–46; Gudavičius E. Dėl lietuvių žemių konfederacijos... – P. 27.

⁶⁶⁷ Бутинов Н. А. Первобытнообщинный строй. – P. 143–155.

⁶⁶⁸ История Польши. – Москва, 1954. – Т. 1. – P. 71; Всемирная история. – Москва, 1957. – Т. 3. – P. 436; Котляр Н. Ф. Древнерусская государственность. – P. 162–165, 188–196.

⁶⁶⁹ Насевич В. Пачаткі Вялікага княства Літоўскага : падзеі і асобы. – Мінск, 1993. – P. 21.

⁶⁷⁰ Pašuta V. Lietuvos valstybės susidarymas. – P. 213; Šapoka A. Lietuvos valstybės įsikūrimas ir Mindaugas. – P. 103; Liulevičius V. Lietuvių tautos... – P. 295.

3. Lietuvos valdovo dvarai ir valsčiai XIII amžiuje

XIII–XIV amžiais, o iš dalies dar ir XV amžiuje Lietuvos valstybinės struktūros pagrindą sudarė valdovo dvarai. Jie buvo po šalį keliaujančio valdovo sustojimo punktai, o kartu ir administraciniai valsčių centrai. Visas valstybės valdymas ir jos vienybė buvo pagrįsta nuolatinėmis valdovų kelionėmis po šalį. Taip buvo ne tik Lietuvoje, bet ir visose ankstyvosiose Europos valstybėse bei daugelyje kitų pasaulio šalių⁶⁷¹. Valdovas ir apie jį susitelkusi taryba buvo valstybinio gyvenimo centras, vienintelė centrinė valstybinės valdžios institucija. Deja, mūsų žinios apie XIII a. Lietuvos valdovų dvarus yra labai fragmentiškos ir neaiškios. Vis dėlto pagal jas galima pabandyti rekonstruoti bent kai kuriuos pagrindinius Lietuvos valdovų kelionių maršrutus.

Visų pirma reikia išsiaiškinti, kas buvo XIII a. Lietuvos valdovo dvaras. Apie tai šiokių tokių duomenų randame Mindaugo donaciniuose aktuose, kuriuose išvardinta nemažai valsčių pavadinimų. Tiesa, istoriografijoje jie paprastai netraktuojami kaip Lietuvos valdovo dvarai, tačiau jų geografinis išsidėstymas rodo, kad jie galėjo atlikti ir valdovo dvaro funkcijas. Dar svarbiau atkreipti dėmesį į smulkmeniškumą, su kuriuo Mindaugas dalijasi kai kurias šių valsčių žemes. Šiuo požiūriu įdomių žinių suteikia 1259 m. donacinis aktas. Juo Mindaugas Livonijos ordinui užrašo visą Dainavą (Jotvą), „išskyrus kelis valsčiukus, būtent Sentanę, Dernę, Kresmeną ir kaimą, kuris Gubinite vadinamas su trimis kaimais Velzavoje“ (*exceptis quibusdam terrulis scilicet Sentane, Dernen, Cresmen et villa que Gubiniten dicitur, cum tribus villis in Welzowe*)⁶⁷². Iš to matyti, kad Mindaugo nuosavybė Jotvoje buvo labai konkreti ir reali – jis kaimo tikslumu žinojo, kas jam priklausė.

Petro Dusburgiečio kronikoje, kalbant apie 1281 m. ir kiek vėlesnius įvykius, porą kartų minimas Kresmenos (*Crasima*) valsčius, kurį valdė jotvingių kunigaikštis Skomantas⁶⁷³. Tai tas pats valsčius, kurį ma-

⁶⁷¹ Кобищанов Ю. М. Полудье и его трансформация при переходе от раннего к развитому феодальному государству // От доклассовых обществ к раннеклассовым. – Москва, 1987. – P. 135–158.

⁶⁷² PUB. – Bd. 1, Hälfte 2. – P. 69–70 (Nr. 79).

⁶⁷³ Petri de Dusburg Chronicon terrae Prussiae. – P. 142, 143 (III, 209, 211); Petrus Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika. – P. 206, 207.

tome ir Mindaugo valdų sąrašė. Tad Mindaugas nebuvo vienintelis Kresmenos šeimininkas, o turėjo ja dalytis su Skomantu. Turbūt ne kitaip buvo ir daugelyje kitų valsčių. Tačiau koku būdu jie buvo padalyti tarp Lietuvos valdovo ir vietinių kunigaikščių? Konkrečių kaimų paminėjimas Mindaugo donaciniame akte rodo, kad valdovo dalį sudarė tik keli kaimai. 1285 m. pas kryžiuočius pasitraukęs Skomantas Semboje gavo valdyti tik vieną kaimą, lanką ir lauką⁶⁷⁴. Žinoma, Kresmenoje jo domenai galėjo būti kiek didesnis⁶⁷⁵, bet ir atsižvelgiant į tai, vargu ar jis galėjo turėti daugiau kaip 2 kaimus⁶⁷⁶. Tai, kad Mindaugas tiek daug dėmesio skiria keliems kaimams, rodo, jog tiesiogiai valdovui ar vietiniam kunigaikščiui priklausę kaimai turėjo būti retenybė. Didžiąją valsčiaus dalį, be abejo, sudarė laisvosios lauko bendruomenės. Jos tarp valdovo ir vietinių kunigaikščių, matyt, buvo padalintos hierarchiniu principu. Nominaliu visos valstybės savininku laikytas valdovas⁶⁷⁷, o faktiškai valsčius valdė vietiniai kunigaikščiai, atiduodami atitinkamą dalį pajamų į valsčių atvykstančiam valdovui. Ilgainiui jie neteko kunigaikščių titulų ir liko paprastais vietininkais.

Analizuodamas duomenis apie leičius, A. Dubonis padarė išvadą, kad „dar XV–XVI a. pirmoje pusėje dažnoje iš Lietuvos valstybę sudarančių žemių (valsčių) egzistavo lietuvių valdovo dalis, pusė. Ji skiriama nuo kitos žemės dalies, kuri „ne visai“ valdovo, ten gyvena valsčiaus žmonės. (...) Didelėse teritorijose, pvz., Karšuvoje, Voluinėje valdovo dalis vadinama valsčiumi (pavietu) (...). Mažesnėse žemėse, iš kurių vėliau susidarė valsčiai, valdovo pusę sudarė vaitija (laukas) (...). Nedidelėse žemėse (...) valdovą žymėjo vos vienas kitas leičių „lietuvių“ kiemas/kaimas“⁶⁷⁸. Atsižvelgiant į tai, kas aukščiau pasakyta, šią A. Dubonio išvadą galima kiek patikslinti. Lietuvos valdovui tiesiogiai priklausanti ir Lietuvos vardu vadinama valsčiaus dalis buvo šitaip atskiriama ne tiek nuo valsčiaus žmonių, kurie nominaliai priklausė valdovui, kiek nuo vietinių kunigaikščių asmeninių valdų. Vieno ir to

⁶⁷⁴ PUB. – Bd. 1, Hälfte 2. – P. 297–298 (Nr. 464).

⁶⁷⁵ Pašuta V. Lietuvos valstybės susidarymas. – P. 132.

⁶⁷⁶ Plg.: Łowmiański H. Studja nad początkami... – T. 1. – S. 260.

⁶⁷⁷ Pašuta V. Lietuvos valstybės susidarymas. – P. 157–159.

⁶⁷⁸ Dubonis A. Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai. – P. 84.

paties valsčiaus centras, matyt, iš pradžių atliko dviejų dvarų centro funkcijas. Čia iš vietinio kunigaikščio kaimų suplaukdavo jo pajamos, iš valdovo kaimų – valdovo pajamos, iš laisvųjų bendruomenininkų – prievolės vietiniam ir didžiajam kunigaikščiui. Reikia pritarti A. Dubonio išvadai, kad iš pradžių Lietuvos valdovo dvarui priklausę žmonės buvo tik leičiai⁶⁷⁹. Panašiu principu buvo įvardijami ir Švedijos valdovo domenai. Jie irgi buvo išsibarstę po visą valstybę, bet vadinosi valstybės centro vardu – „Upsalos valda“ (*Upsalaöþ*), arba „Upsalos dvaru“ (*Upsala bo*)⁶⁸⁰.

Kunigaikščių dvarai, susidedantys iš vieno ar kelių kaimų, yra XIII a. baltų žemėse gerai žinomas reiškinys⁶⁸¹. Tiesa, H. Łowmiański įrodinėjo, kad iki XIII a. baltų kilmingieji beveik niekada neturėję priklausomų žmonių, o jų žemės valdos tilpdavo vieno kaimo ribose greta kitų bendruomenininkų ūkių⁶⁸². Tokią išvadą jis grindė iš kelių šimtų prūsų kilmingųjų žemės dovanojimo ir patvirtinimo aktų atrinkdamas 10 tokių, kuriuose skiriamos kuklios jų anksčiau turėtos valdos nuo kryžiuočių suteiktų valdų. Tai nėra įtikinantis argumentas, nes naujų valdų suteikimas galėjo būti pabrėžtas tik anksčiau neturtingiems asmenims, nes jų atveju tai reikšmingiausia. Tuo tarpu žinoma, kad dar iki kryžiuočių atsikraustymo prūsų kunigaikščiai Survabūnas ir Varpoda padovanojo vyskupui Kristijonui po vieną valsčių⁶⁸³ – ir vargu ar juose nebuvo jiems tiesiogiai priklaususių kaimų.

Nedideli dvarai turbūt siekia dar kunigaikštysčių formavimosi laikus. Tačiau dvarų užuomazgos, t. y. ūkiai, turintys gal tik po kelis priklausomus žmones (šeimyniškius), galėjo atsirasti dar vadystėse. Tai buvo asmeninis vadų ūkis, kuris iš pradžių nedaug tesiskyrė nuo eilinių bendruomenininkų ūkių. Tačiau valstybinių pajamų esmę sudaro ne valstybinio ūkio pajamos, o gyventojų mokesčiai. Daugelio valsčių

⁶⁷⁹ Ten pat. – P. 85.

⁶⁸⁰ Ковалевский С. Д. Образование классового общества... – P. 145–146.

⁶⁸¹ Pašuta V. Lietuvos valstybės susidarymas. – P. 120 ir sek., 153.

⁶⁸² Łowmiański H. Studja nad początkami... – T. 1. – P. 261–268.

⁶⁸³ PUB. – Königsberg, 1882. – Bd. 1, Hälfte 1. – P. 7, 8 (Nr. 9, 10); Popiežių bulės dėl kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a. / sudarė P. Pakarklis; parengė, įvadą ir komentarus parašė E. Gudavičius, A. Nikžentaitis. – Vilnius, 1987. – P. 47–49 (Nr. 16, 17).

centruose buvo valdovų dvarai, aprūpinti jiems priklausančių tarnybinių žmonių darbu, tačiau valsčiaus centras visų pirma buvo valsčiaus žmonių prievolių surinkimo punktas.

Vargu, ar tik susikūrusios LDK valdovai kiekviename valsčiuje turėjo savo dvarus. Valdovo dvarai valsčiuose turbūt buvo kuriami pamažu, siekiant geriau aprūpinti ir apsaugoti keliaujantį valdovą. Turbūt neatsitiktinai būdingiausia leičių prievolė buvo žirgų šerimas. Keliaujančiam valdovui ir jo svitai visų pirma reikėjo įvairiose valstybės vietose turėti pakankamai žirgų. Dideli žirgynai ir vėliau buvo vienas iš svarbiausių valdovo dvaro elementų⁶⁸⁴.

4. Valdovo dvarų ir valsčių geografija

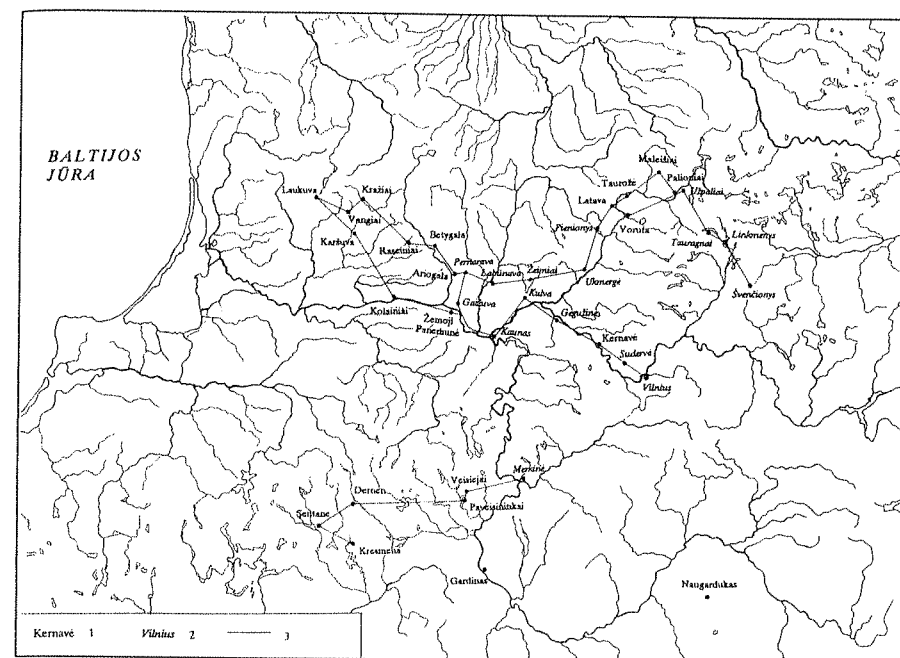
Pabandykime įvardinti kai kuriuos konkrečius XIII a. Lietuvos valdovų dvarus, o kartu ir rekonstruoti jų kelionių maršrutus (33 pav.). Seniausia netiesioginė užuomina apie Lietuvos valdovo dvarą gali siekti dar priešmindauginius laikus. Aprašydama 1229 m. kalavijuočių Nalšios žemėje laimėtą mūšį su lietuviais, Eiliuotoji Livonijos kronika nurodo, kad

vumf und zwenzic hundred pfert *dvidešimt penkis šimtus žirgų*
sie den heiden nâmen⁶⁸⁵. *jie iš pagonių paėmė.*

Nors žirgynų galėjo turėti ir kiti kunigaikščiai, šiuo atveju didelis žirgų skaičius leidžia spėti, kad buvo apiplėštas Lietuvos valdovo žirgynas (net jei ne visi šie žirgai buvo pagrobti jame). Kurioje vietoje kalavijuočiai paėmė šiuos žirgus? Eiliuotoji kronika tik tiek tepasako, kad kalavijuočiai puolė Nalšią. Galima pabandyti labiau sukonkretinti šią vietą. Su 1229 m. kalavijuočių mūšiu Nalšioje istoriografijoje yra siejama Hermano Vartbergės užuomina, kad derybų dėl Kalavijuočių

⁶⁸⁴ Ivinskis Z. Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ekonominė politika savo dvaruose iki XVI amžiaus pusės // Lietuvos praeitis. – Kaunas, 1940. – T. 1, šas. I. – P. 11–15.

⁶⁸⁵ Atskaņu hronika. – P. 81 (eil. 1842–1843).



33 pav. Lietuvos valdovų dvarai ir kelionių maršrutai XIII a.: 1 – Mindaugo ir Traidenio laikais minimi valdovo dvarai ir valsčių centrai, 2 – iš XIII a. pabaigos – XVI a. šaltinių žinomi valdovo dvarai ir valsčių centrai, 3 – rekonstruojami valdovų kelionių maršrutai. Sudarė ir braižė autorius.

ir Kryžiuočių ordinų susijungimo išvakarėse (1231 m.) įvyko mūšis prie upelio Ymmare (*habito conflictu circa rivulum Ymmare...*)⁶⁸⁶. E. Gudavičiaus manymu, jei tokia sąsaja teisinga, Ymmare upelį galima sieti su dabar Švenčionių rajone tekančiu Meros upeliu, tiksliau – su jo intaku, kuris galėjo vadintis **Imere*⁶⁸⁷. Tačiau Imera galėjo būti vadinama ir pati Mera (plg. Zarasų rajono upelį Lukšta, kuris Latvijoje vadinamas Ilūkšta⁶⁸⁸). Prie Meros aukštupio, šiandien vadinamo Kūna, įsikūręs

⁶⁸⁶ Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae // SRP. – Leipzig, 1863. – Bd. 2. – P. 32; Latkowski J. Mendog król Litewski. Kraków, 1892. – P. 24; Raulinaitis Z. Lietuvos raiteliai. – Brooklyn, 1985. – Kn. 1: Kunigaikščių sąjunga. – P. 290; Paszkiewicz H. Regesta Lithuaniae. – T. 1. Varsoviae, 1930. – P. 31 (Nr. 163).

⁶⁸⁷ Гудавичюс Э. „Литва Миндовга“ // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: сборник статей. – Вильнюс, 1985. – P. 222.

⁶⁸⁸ Turisto atlasas / sud. K. Vaškevičius. – Vilnius, 1994. – P. 50 (žemėl. 22).

Švenčionių miestas, nuo XV a. pabaigos žinomas kaip valsčiaus centras ir Lietuvos valdovo dvaras⁶⁸⁹. Ar tik ne jame buvo žirgynas, iš kurio kalavijuočiai 1229 m. galėjo pagrobtį 2500 žirgų ar bent jų dalį?

Maždaug tuo pačiu metu, jei ne anksčiau, galima ieškoti ir valdovo dvaro U k m e r g ė j e pradžios. Istorinė tradicija Ukmergės pilies patatymą priskiria Mindaugo broliui Dausprungui. Mindaugą (taigi ir Dausprungą) su Deltuvos kunigaikščiais iš tiesų siejo giminytės ryšiai, tad ši tradicija galėjo išsaugoti realių įvykių atgarsius. Galbūt dar Mindaugo tėvas buvo vedęs Deltuvos kunigaikštytę⁶⁹⁰.

Tačiau daugiau ir patikimesnių žinių apie Lietuvos valdovo dvarus turime tik iš Mindaugo laikų. Reikšmingiausi Mindaugo laikų įvykiai siejasi su Latavos dvaru, kurio vieta neseniai buvo lokalizuota.

Šis Mindaugo dvaras paminėtas kaip dviejų jo donacinių aktų išdavimo vieta. 1253 m., savo karūnacijos proga, Mindaugas Livonijos ordinui užrašė dalį Žemaitijos ir kitų Vakarų Lietuvos žemių. Akto pabaigoje pažymėta: „Duota Letovijoje, mūsų dvare, 1253 viešpaties metų liepos mėnesį“ (*Datum in Lettowia in curia nostra anno domini MCCLIII mense Julio*)⁶⁹¹. 1260 m. aktu Mindaugas užrašė Livonijos ordinui teisę paveldėti Lietuvos sostą, jei jis mirtų be įpėdinių. Aktas užbaigiamas panašiai: „Duota Letovijoje, mūsų dvare, tūkstantis du šimtai šešiasdešimtais metais, birželio mėnesio viduryje“ (*Datum Lettowie in curia nostra anno domini millesimo ducentesimo sexagesimo in medio mensis Junii*)⁶⁹². Tačiau kai kurie liudininkai iš kryžiuočių pusės jame nurodyti tie patys, kaip ir 1253 m. akte – tarp jų ir Livonijos ordino magistras Andrius Štirlandas, kuris dar 1253 m. iš šių pareigų buvo pašalintas⁶⁹³. Buvo manoma, kad taip yra todėl, kad šis aktas sufalsifikuotas. Tačiau H. Łowmiański atkreipė dėmesį, kad tuo metu buvo galima įrašyti ir galutinai aktą patvirtinant nedalyvavusius liudininkus, jei aktas buvo parengtas tiems liudininkams dalyvaujant, tačiau patvirtintas ir galutinai suredaguotas vėliau. Iš to galima spręsti, kad

⁶⁸⁹ Łowmiański H. Studja nad początkami... – T. 2. – P. 122.

⁶⁹⁰ Zabiela G., Baranauskas T. Deltuvos žemė. – P. 6.

⁶⁹¹ PUB. – Bd. 1, Hälfte 2. – P. 35 (Nr. 39).

⁶⁹² PUB. – Bd. 1, Hälfte 2. – P. 93 (Nr. 106).

⁶⁹³ Gudavičius E. Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje. – Vilnius, 1989. – P. 98, 110–112.

šis aktas buvo pateiktas Mindaugui dar 1253 m., tačiau tuomet dar nepatvirtintas⁶⁹⁴. 1253 m. Mindaugas, matyt, dar nesutiko suteikti Ordinui Lietuvos sosto paveldėjimo teisės. Tačiau 1258–1259 m. žiemą Lietuvą smarkiai nusiaubė Burundajaus totorių pulkai⁶⁹⁵. Kilo totorių jungo grėsmė. Tada Mindaugas ir patvirtino šį dar 1253 m. sudarytą aktą. Taigi abu aktai, kurių išdavimo vieta nurodoma *Lettowia*, yra glaudžiai susiję su Mindaugo karūnacija ir turėjo būti išduoti jo karūnavimo vietoje.

Dar 1910 m. E. Volteris atkreipė dėmesį į tai, kad vietovardis Letovija yra minimas ir kituose šaltiniuose. 1261 m. Mindaugo Sėlos dovanojimo akte, aprašant Sėlos ribas, minimas Letovijos (*Lettowiae*) upelis, o XIV a. pabaigos Sėlos ribų aprašyme nurodomas *Lettow* piliakalnis. Aprašymas rodo, kad šios vietovės buvo krašte, kur ir XX a. pradžioje buvo Latavos upelis bei Latavėnų palivarkas, malūnas, kaimas ir užsienis. Latavėnų dvaras ir laukas žinomas nuo 1596–1607 m. (tuomet dar buvo ir kiti Latavėnai prie Pyvesos). Iš šių faktų E. Volteriui nesunku buvo padaryti išvadą, kad „lietuvių Latava (...) galėjo atitikti lotynišką-vokišką transkripciją Lettow, Lettowie...“⁶⁹⁶ Ši E. Volterio hipotezė ilgą laiką buvo nepelnytai užmiršta ir vėl prisiminta tik 1997 m. vasarą, kai kraštotyrininkas Raimondas Guobis prie Latavos upelio surado Palatavio piliakalnį, datuojamą XIII–XIV amžiais⁶⁹⁷.

Kadangi Latavos dvaras XIII–XIV a. buvo pačiame Lietuvos pasienyje, jis buvo pati tinkamiausia vieta Mindaugo karūnavimui. Mindaugo karūnacija kartu buvo ir aukščiausio lygio tarptautinis susitikimas, nes joje dalyvavo Livonijos ordino magistras. Viduramžiais valdovai susitikinėdavo neutralioje zonoje – pasienyje⁶⁹⁸. Taikingai valdovai

⁶⁹⁴ Łowmiański H. Studja nad początkami... – T. 2. – P. 325–326.

⁶⁹⁵ Batūra R. Lietuva tautų kovoje prieš Aukso ordą. Nuo Batu antplūdžio iki mūšio prie Mėlynųjų Vandenų. – Vilnius, 1975. – P. 125–150.

⁶⁹⁶ Волтер Э. А. Город Мендовга, или где искать Летовию XIII века? – Санкт Петербург, 1910. – P. 2–3.

⁶⁹⁷ Baranauskas T. Atrasta Latavos pilaitė // Voruta. – 1997 09 13–19. – Nr. 35 (317). – P. 9; Guobis R. Surastas piliakalnis, kur, matyt, buvo karūnuotas karalius Mindaugas // Anykšta. – 1998 03 28. – Nr. 25 (6446). – P. 7; 1998 04 04. – Nr. 27 (6448). – P. 4.

⁶⁹⁸ Hamilton K., Langhorne R. The Practice of Diplomacy: its Evolution, Theory and Administration. – London and New York, 1995. – P. 26.

keliaudavo tik po savo kraštą – senjoras lankydavo vasalus, vasalai atvykdavo pas senjorą. To reikalavo saugumo sumetimai (taikiai svetima šalim keliaujantis valdovas negali vestis pakankamai jo saugumą užtikrinančios kariuomenės) ir tokiomis sąlygomis susiformavęs diplomatinis etiketas. Kai vienas valdovas atvyksta pas kitą, tai laikoma vasalinės priklausomybės ženklui, nes tokios kelionės metu jis privalo pasikliauti kito valdovo globa.

Latavos dvaras turbūt dar nebuvo praradęs savo reikšmės ir XIV a., nes du šio amžiaus pabaigoje sudaryti Sėlos ribų aprašymai (vienas iš jų – 1261 m. Mindaugo akto falsifikatas), beveik visur išvesdami gero-kai besiskiriančias ribas, sutaria dėl atkarpos, einančios būtent per Latavą. Tai rodo, kad Latava XIV a. pabaigoje vis dar buvo gerai žinomas punktas. Latavos dvaro nuosmukį galime konstatuoti tik XV a. Nuo šiol turime pakankamai daug medžiagos apie Lietuvos valdovų dvarus – jų itinerariuose randame kone visų dvarų pavadinimus. Latavos dvaras nebeminimas – jį pakeičia Anykščių dvaras, pirmą kartą paminėtas 1440 m.⁶⁹⁹ Tačiau ir jis – jau akivaizdi periferija. Vytauto laikais apie jį žinių nėra, o Kazimieras čia lankėsi tik 1442 ir 1453 m.⁷⁰⁰

Daugiau žinių apie buvusio Latavos dvaro likimą randame XVI a. šaltiniuose. Latavos-Anykščių valsčius tuomet jau buvo suskilęs į valstybės ir bajorų valdas. Vilkmėgės pavieta bajorai 1567 m. kariuomenės surašyme buvo susiorganizavę į 11 laukų, tarp jų – į Latavėnų ir Anykščių⁷⁰¹. Valstybinė Anykščių seniūnija dalinta į dvi vaitystes – Lietuvos (Leitavos, Leičių) ir Kirdeikių⁷⁰². Lietuvos vaitystės žemės buvo susipynusios su Latavėnų lauko bajorų valdomis⁷⁰³. Lietuvos vaitystė yra ypač svarbus Latavos dvaro reikšmingumo pėdsakas. Tai bene didžiausia iš visų žinomų leičių kolonijų, kurios susidarymas sietinas su svarbia reprezentacine Mindaugo Latavos dvaro reikšme⁷⁰⁴.

⁶⁹⁹ Baliulis A. Anykščiai XV–XVIII a. // Anykščiai istorijoje, literatūroje, atsiminiuose. – Vilnius, 1992. – P. 51.

⁷⁰⁰ Matusas J. Lietuvos lokalinės istorijos Lietuvių enciklopedijoje papildymas // Tautos praeitis. – Chicago, 1961. – T. 1. – Kn. 3. – P. 426.

⁷⁰¹ Литовская метрика. Отд. 1. Ч. 3: Книги публичных дел. Переписи войска Литовского // Русская историческая библиотека. – Петроград, 1915. – Т. 33. – P. 610–633.

⁷⁰² Dubonis A. Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai. – P. 71.

⁷⁰³ Dubonis A. Lietuvos vaitystė // Lituania. – 1990. – Nr. 2. – P. 100.

⁷⁰⁴ Plačiau žr.: Baranauskas T., Zabiela G. Mindaugo dvaras Latava.



34 pav. Kernavės Aukuro kalno piliakalnis – XIII a. Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija. Vytauto Augustino nuotrauka.

Apie trečiąjį Aukštaitijoje buvusį valdovo dvarą sužinome jau po Mindaugo mirties. 1279 m. Livonijos kryžiuočiai įsiveržė giliai į Lietuvą ir pasiekė Kernavę (34 pav.), kuri Eiliuotojoje Livonijos kronikoje ta proga pavadinta „karaliaus Traidenio žeme“ (*kuniges Thoreiden lant*)⁷⁰⁵. Be abejo, tuo remiantis, nėra pagrindo Kernavę laikyti Traidenio sostine, kaip dažnai buvo daroma. Tačiau ši Eiliuotosios kronikos žinia paliudija, kad Kernavėje jau XIII a. buvo Lietuvos valdovo valsčius ir dvaras.

Remiantis 1279 m. žinia apie Kernavę ir tuo, kad joje bei kaimyniniuose Panerio valsčiuose – Maišiagalėje, Sudervėje ir Gegužinėje – vėliau randame leičių⁷⁰⁶, galima manyti, kad XIII a. Lietuvos valdovų pasėdžių rinkimo kelias ėjo Neries upe. Su Nerimi ypač artimai siejasi Gegužinės-Perelozų dvaras, išsidėstęs abipus Neries. Pro jį plaukiantys prekiniai laivai mokėjo dvarui maito mokesčių⁷⁰⁷. Tad Lietuvos valdovai, matyt, nuo Sudervės ar net nuo Vilniaus leisdavosi

⁷⁰⁵ Atskaņu hronika. – P. 222 (eil. 8347–8350).

⁷⁰⁶ Dubonis A. Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai. – P. 23–24.

⁷⁰⁷ Ten pat. – P. 76–77.

žemyn Nerimi ir ja bei Nemunu keliaudavo iki pat Žemaitijos. Pakeliui galėjo sustoti Kauno dvare (jame irgi buvo leičių).

Pačioje Žemaitijoje valdovo maršrutą galime rekonstruoti pagal 1253 (1257) m. Mindaugo donacinį aktą, kuriuo jis Livonijos ordinui užrašė ten buvusius savo valsčius⁷⁰⁸. Du iš jų – *Panemune* (*Panemene*) ir *Kolainius* (*Kulene*) – randame palei Nemuną. Tai rodo, kad valdovas, matyt, ir toliau leisdavosi upe žemyn. Panemunė yra tapatinama su šiandienine Žemaja Panemune⁷⁰⁹ (joje yra vėlyvasis piliakalnis⁷¹⁰). Kolainių prie Nemuno šiandien nebėra, bet Petras Dusburgietis čia mini 1290 m. pultą ir 1291 m. sudegintą Kolainių (*Colayne*) pilį⁷¹¹. Ji siejama su Kartupėnų piliakalniu⁷¹². Tuo metu Kolainių pilis tebebuvo didžiojo kunigaikščio valda⁷¹³. Nuo Kolainių didžiojo kunigaikščio maršrutas turėjo pasukti į Žemaitijos gilumą. Čia pirmasis sustojimas *Karšuvos* (*Karsowe, Carsowe*) valsčiuje (Ivangėnų piliakalnis⁷¹⁴ šalia Karšuvos kaimo). Toliau buvo vykstama iki *Laukuvos* (*Lukowe, Loukove*), o iš ten į *Vangius* (*Wangen*), *Kražius* (*Crase*), paskui – į *Raseinius* (*Rasseyene*), *Betygalą* (*Betegalle*) ir *Ariogalą* (*Eregalle, Ergalle*). Nuo Betygalos iki Ariogalos buvo galima plaukti Dubysa.

Toliau, matyt, grįžtama į Aukštaitiją – galbūt Ukmergės dvaro link. Įdomu, kad penkių iš paminėtųjų valsčių Mindaugas Ordinui užrašė tik po pusę. Trijų iš jų – Raseinių, Betygalos ir Laukuvos – antrąsias puses jis dovanavo Lietuvos vyskupui Kristijonui⁷¹⁵. Tačiau kodėl jis pasiliko po pusę Panemunės ir Ariogalos valsčių? Atsakymą siūlo pati tų valsčių geografinė padėtis – jie buvo patys kraštiniai Mindaugo užrašyto žemių masyvo valsčiai. Atsisakęs pasėdžių maršruto Pietų Žemaitijo-

⁷⁰⁸ PUB. – Bd. 1, Hälfte 2. – P. 33–35 (Nr. 39).

⁷⁰⁹ Łowmiański H. Studja nad początkami... – T. 2. – P. 41.

⁷¹⁰ Lietuvos TSR archeologijos atlasas. – Vilnius, 1975. – T. 2: Piliakalniai. – P. 188 (Nr. 851).

⁷¹¹ Petri de Dusburg Chronicon terrae Prussiae. – P. 152–153, 154 (III, 238, 239, 243); Petras Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika. – P. 221–222, 224–225.

⁷¹² Zabiela G. Lietuvos medinės pilys. – P. 178.

⁷¹³ Nikžentaitis A. Nuo Daumanto iki Gedimino: ikirikikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai // Acta Historica Universitatis Klaipedensis. – Klaipėda, 1996. – T. 5. – P. 68.

⁷¹⁴ Lietuvos TSR archeologijos atlasas. – T. 2. – P. 71 (Nr. 242).

⁷¹⁵ Gedimino laiškai. – P. 20–21.

je, Mindaugas pasiliko po pusę kraštinių to maršruto valsčių, kad turėtų atramos punktų, pereidamas nuo Neries–Nemuno kelio į sausumos kelią, vedantį iš Žemaitijos Ukmergės link. Galbūt vėlesni *Gaižuvos* ir *Pernaravos* valsčiai⁷¹⁶ ir yra tos Mindaugo pasiliktos Panemunės ir Ariogalos valsčių pusės?

Tarp Pernaravos ir Ukmergės išsidėsto vėlesni Josvainių, Labūnavos ir Žeimių valsčiai. Josvainiai valdovo dvaru tapo turbūt tik XV a. pradžioje, Vytauto laikais⁷¹⁷, o *Labūnava* ir *Žeimiai* gali būti ir senesni valsčiai⁷¹⁸. Nuo Ukmergės, matyt, buvo keliaujama Latavos link. Čia tarpinis sustojimas galėjo būti taip pat vėliau žinomas *Pienionių* valsčius (netoli dabartinio Kavarsko prie Pienios upelio⁷¹⁹; čia yra vėlyvas Marijampolio (Piktagalio) piliakalnis⁷²⁰). Sunku pasakyti, ar valdovo keliai nuo Ukmergės XIII a. galėjo eiti Dubingių link, kaip buvo 1415 m.⁷²¹ Greičiausiai ne, nes vidurinės Užnerio Lietuvos dalies valsčiuose neturima duomenų apie leičius (nors Laičių kaimas netoli Alantos verčia atsargiai vertinti šį žinių trūkumą). Valsčiai su leičiais išsidėsto tarsi Užnerio Lietuvos pakraščiais. Iš to A. Dubonis sprendė, kad jų kolonijos sudarė pasienio gynybos liniją⁷²². Tačiau šią liniją galima traktuoti ir kaip valdovo kelionių maršrutą. Kadangi svarbiausia valdovo funkcija buvo krašto gynimas, jo kelionių maršruto ir gynybos linijos sutapimas yra visiškai natūralus.

Sunku pasakyti, ar nuo *Latavos* valdovas kartais nepasukdavo į Šiaurės Žemaitiją. Tokio kelio pėdsakus lyg ir galėtų žymėti Laičių kaimas prie Rozalimo (Pakruojo raj.) ir Leičių kaimas – prie Raudėnų (Šiaulių raj.)⁷²³. Gal ten Mindaugas ėmė keliauti, kai atėmė valdas iš Vykinto (turbūt Šiaulių žemėje ar netoli jos, nes Vykintas vadovavo

⁷¹⁶ Łowmiański H. Studja nad początkami... – T. 2. – P. 104–105.

⁷¹⁷ Almonaitis V. Žemaitijos politinė padėtis... – P. 155.

⁷¹⁸ Łowmiański H. Studja nad początkami... – T. 2. – P. 126–128.

⁷¹⁹ Jurginis J. Kur dingio Penionių miestas? // Kraštotyra. – Vilnius, 1975. – P. 114–119.

⁷²⁰ Lietuvos TSR archeologijos atlasas. – T. 2. – P. 104 (Nr. 418).

⁷²¹ Gašiorowski A. Itinerarium króla Władysława Jagielly 1386–1434. – Warszawa, 1972. – P. 64.

⁷²² Dubonis A. Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai. – P. 79.

⁷²³ Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas / parengė Z. No-reika ir V. Stravinskas. – Vilnius, 1976. – D. 2. – P. 151, 156.



35 pav. Šeimyniškių piliakalnis – spėjama Mindaugo pilies Vorutos vieta.
Gintauro Zabielos nuotrauka 1999 m.

Šiaulių mūšiu⁷²⁴) ir užrašė Livonijos ordinui Pietų Žemaitiją? Tačiau tai galėtų būti ir vėlesnės gynybinės linijos palikimas. Tuo tarpu kur kas mažiau abejonių kelia tai, kad valdovas pasukdavo į netoliese Šeimyniškių piliakalnyje stovėjusią Vorutos pilį (35 pav.)⁷²⁵ ir iš čia, matyt, keliaudavo tolyn į Našios gilumą, Švenčionių link. Šiame kelyje leičiai žinomi Utenos ir Švenčionių valsčiuose⁷²⁶. Tačiau Utenos valsčius gali būti vėlesnis, nes su Utenos pilimi siejamo Narkūnų piliakalnio vėlyvasis kultūrinis sluoksnis datuojamas XIV–XV a.⁷²⁷ Gal Utenos leičiai XIII a. priklausė kaimyniniam Užpalių valsčiui? Užpa-

⁷²⁴ Baranauskas T. Karalienė Morta ir Šiauliai // Voruta. – 1998 03 21. – Nr. 12 (342). – P. 12.

⁷²⁵ Zabiela G. Kur stovėjo Vorutos pilis? // Lietuvos istorijos metraštis. 1991 metai. – Vilnius, 1993. – P. 5–22; Baranauskas T. Vorutos piliakalnio mįslė // Voruta. – 1997 01 18–24. – Nr. 3 (285). – P. 13; 1997 01 25–31. – Nr. 4 (286). – P. 13, 15; Baranauskas T. Voruta: tegul kalba faktai // Voruta. 1999 03 06. – Nr. 9 (387). – P. 4; 1999 01 25–31. – Nr. 11 (389). – P. 4.

⁷²⁶ Dubonis A. Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai. – P. 79–80.

⁷²⁷ Zabiela G. Lietuvos medinės pilys. – P. 194–195.

liai jau 1338 m. žinomi kaip dvaras (*hofstede*), priklausęs turbūt Gediminui⁷²⁸. Nuo čia iki Švenčionių tiesiausias kelias eina per vėlesnius Tauragnų ir Linkmenų valsčius.

1255 m. Mindaugas Livonijos ordinui užrašė 4 Sėlos valsčius: *Meddene*, *Pelone*, *Maleysine* ir *Thovraxe*⁷²⁹. *Meddene* kartu su kitais prie Dauguvos buvusiais Sėlos valsčiais popiežius dar 1254 m. patvirtino Ordinui. Ji Mindaugo greičiausiai bus įrašyta fiktyviai, kad susietų savo donaciją su Ordino jau turėtomis valdomis Sėloje. Kitų Mindaugo užrašytų valsčių pavadinimai nesutampa su Ordino jau turėtų valsčių pavadinimais, todėl tik jie ir laikytini tikrąja Mindaugo donacija. Lengviausiai lokaliuojama *Maleysine* – tai Juodonių piliakalnis prie Maleišių kaimo (Anykščių raj.). *Thovraxe* turbūt reikėtų sieti su į Šventąją įtekančiu Tauroržės upeliu (prie jo žiočių, Lašinių kaime, yra piliakalniu vadinama kalvelė). *Pelone* galėtų būti siejama su žodžiu *palios* „pelkė“ ir tapatinama su Užpalių valsčiaus dalimi (pavadinimą galima būtų rekonstruoti į *Palionis). Galbūt tai buvo senesnis Užpalių valsčiaus centras, kurį galima būtų sieti su Lygamiškio piliakalniu, esančiu kairėje Šventosios pusėje priešais Užpalių miestelį⁷³⁰. Vėlesnė Užpalių pilis stovėjo jau kitoje Šventosios pusėje esančiame Šeimyniškių piliakalnyje⁷³¹. Ją Mindaugas galėjo įkurti vietoj Ordino užrašytos *Pelone* pilies. Įdomu, kad prie Užpalių ir Šeimyniškių nėra pelkių, kurios pateisintų Užpalių pavadinimą, tuo tarpu kairysis Šventosios krantas iš tiesų pelkėtas⁷³². Apibendrinant 1255 m. donacinio akto analizę, galima teigti, kad Mindaugo užrašytieji valsčiai, matyt, sudarė tik nedidelį lankstą į sėlių žemes, keliaujant nuo Latavos Švenčionių link.

Sudėtingiau apibūdinti XIII a. Lietuvos valdovo dvarus ir pasėdžių maršrutus Pietų Lietuvoje. Mindaugo donaciniai aktai suteikia šiokių tokių žinių apie Jotvos valsčius, tačiau jie sunkiai lokalizuojami ir aiškesnės sistemos nesudaro. Kaip minėta, 1259 m. Mindaugas Jotvoje

⁷²⁸ Gedimino laišakai. – P. 187; Batūra R. Užpalių pilis // Kraštotyra. – Vilnius, 1966. – P. 63.

⁷²⁹ PUB. – Bd. 1, Hälfte 2. – P. 371–372 (Nr. 286).

⁷³⁰ Lietuvos TSR archeologijos atlasas. – T. 2. – P. 98 (Nr. 387).

⁷³¹ Batūra R. Užpalių pilis. – P. 61–67.

⁷³² Lietuvos topografinis žemėlapis: mastelis 1:100 000 / surinko ir spaudai paruošė B. Kviklys. – Chicago, 1961.

pasiliko valsčius *Sentane, Dernen, Cresmen, Welzowe* ir kaimą *Gubiniten*. *Sentane* H. Łowmiański siejo su kaimu Sentken prie Selmento ežero, *Dernen* – su Dziarnów (prie Olecko), kitos jo lokalizacijos neįtikinamos⁷³³. *Kresmenos* (*Cresmen*) centrą R. Batūra lokalizuoja piliakalnyje, vadinamame Skomanto pilimi (*Skomantburg*) ir esančiame prie Skomanto ežero (į vakarus nuo Augustavo)⁷³⁴. Taip lokalizuoti šie valsčiai būtų gana giliai jotvingių žemėse, ir neaišku, kaip Mindaugas iki jų nukeliaudavo. Tiesa, kur nors pakeliui galėjo būti nelokalizuoti *Velzavos* valsčius ir *Gubinitės* kaimas. Į Jotvos valsčius galėjo būti keliamama iš *Gardino*. Anksčiau iš jų buvo grįžtama gal per *Paveisininkus* ir *Veisiejus* (*Weyze* ir *aliud Weyse*), kurie dar 1253 m. užrašyti Ordinui⁷³⁵.

Tolesnis maršrutas neaiškus. Leičių būta kiekviename Trakų kunigaikštystės valsčiuje⁷³⁶, bet visus juos sieti su XIII a. būtų rizikinga. XIV a. Trakų kunigaikštystėje palei Nemuną išsiplėtė tankus didžiojo kunigaikščio dvarų tinklas, kuris sutapo su Nemuno gynybine linija. Nereikia užmiršti, kad leičių kolonijos dar buvo steigiamos ir XIII–XIV a. sandūroje⁷³⁷, o būtent tuo metu iškilo reikalas organizuoti gynybą nuo Prūsijos kryžiuočių. Tačiau verta atkreipti dėmesį į *Merkinės* pilies administracinę reikšmę. Iš 1387 m. balandžio 28 d. Jogailos privilegijoje Skirgailai išvardintų Trakų kunigaikštystės Panemunės pilių tik *Merkinė* vadinama „pilimi su valsčiumi“, o *Nemunaitis, Alytus, Punia* ir *Birštonas* – „pilaitėmis su valsčiais“⁷³⁸. Savo įtvirtinimų stiprumu minėtos pilaitės nenusileidžia *Merkinės* piliai – matyt, visų pirma skyrėsi jų administracinė reikšmė. *Merkinės* pilies dominavimas visame *Nemuno* vidurupyje XIV a. leidžia spėti, kad ji galėjo būti vienas iš pirmųjų didžiųjų kunigaikščių atsparos punktų – vieta, per kurią jau XIII a. keliauta į jotvingių žemes.

⁷³³ Łowmiański H. Studja nad początkami... – T. 2. – P. 41–42.

⁷³⁴ Batūra R. Paaiškinimai. – P. 410.

⁷³⁵ PUB. – Bd. 1, Hälfte 2. – P. 35 (Nr. 39).

⁷³⁶ Dubonis A. Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai. – P. 23–24.

⁷³⁷ Ten pat. – P. 53–67.

⁷³⁸ Jakubowski J. Opis Księstwa Trockiego z r. 1387 : przyczynek do badań nad ustrojem Litwy przedchrześcijańskiej // Przegląd Historyczny. – 1907. – T. 5, zes. 1. – P. 45.

Nuo XIV–XV amžių sandūros atsiranda išsamesnių žinių apie Lietuvos valdovų dvarus, tačiau iki to laiko Lietuvos politiniai centrai bent kelis kartus keitėsi. Visų pirma pokyčių pareikalavo 1283 m. prasidėjęs karas su Prūsijos kryžiuočiais ir ryšium su tuo iškilę nauji gynybos poreikiai. Jie nulėmė svarbių centrų sukūrimą Trakų kunigaikštystėje. Dar kartą politinė situacija pasikeitė Vytauto laikais, kai Trakų kunigaikštystės reikšmė dar labiau išaugo ir ji ėmė dominuoti visoje valstybėje. Net ir Vilnius Vytauto laikais staiga neteko reikšmės. Taip galėjo atsitikti dėl dviejų priežasčių: 1) Vytautas ir jo brolis Žygimantas daugiausia lankydavosi savo tėvonijos (Trakų kunigaikštystės) dvaruose; 2) po jų į valdžią grįžę Algirdaičiai rado jau nusistovėjusią tradiciją, be to, būdami drauge ir Lenkijos karaliai, natūraliai dažniau lankydavosi Trakų kunigaikštystės dvaruose, kurie buvo arčiau Lenkijos.

Iki 1408 m. Vytautas Vilniuje dar praleisdavo 18,5 proc. savo laiko – gerokai daugiau, negu kituose savo dvaruose (Kaune – 8 proc., Gardine ir Naugarduke – po 4 proc.). Tačiau 1409 m. jo sostinė staiga persikelia į Trakus, o Vilnius nustumiamas į ketvirtą vietą: Trakuose jis praleido 21 proc. savo laiko, Gardine – 7 proc., Kaune – 6 proc., Vilniuje – tik 5,7 proc. Tuo tarpu Žygimantas Kęstutaitis Trakuose praleido 58 proc. jo itinerariume paliudyto laiko, Gardine – 9 proc., o Vilniuje – tik 4 proc. Tik Kazimieras atstatė Vilniaus reikšmę: Vilniuje jis buvo 36 proc. Lietuvoje praleisto savo laiko, Trakuose – 25 proc., Gardine – 17 proc.⁷³⁹ Šie skaičiai vaizdžiai parodo Lietuvos politinių centrų geografijoje įvykusias permainas. Kartu darosi aišku, kad bandymai iš XV a. šaltinių spręsti apie svarbiausius XIII a. Lietuvos valstybės centrus⁷⁴⁰ yra pasmerkti nesėkmei.

⁷³⁹ Siekiant išvengti įvairių metų itinerarijų nevienodo išsamumo poveikio, skaičiuota kiekvieniems metams atskirai, išvedant bendrą procentų vidurkį. Duomenys skaičiavimui imti iš: Purc J. Itinerarium Witolda wielkiego księcia Litwy (17 lutego 1370 roku – 27 października 1430 roku) // Zeszyty naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Historia. – Poznań, 1971. – Zesz. 11. – P. 71–115; Барвінський Б. Жигимонт Кейстутович Великий князь Литовсько-руський (1432–1440): історична монографія. – Жовква, 1905. – P. 121–123; Сулковска–Курасева И. Итинерарий Казимира Ягеллона (состояние подготовки) // Исследования по истории Литовской метрики : сборник научных трудов. – Москва, 1989. – Вып. 2. – P. 264–335.

⁷⁴⁰ Gudavičius E. Miestų atsiradimas Lietuvoje. – Vilnius, 1991. – P. 49–51.

5. Mindaugo vidaus politikos esmė

Lietuvos valstybės kūrimosi Mindaugo laikais šalininkai nurodo vieną konkretų šaltinį, kuris, jų manymu, parodo, kaip Mindaugas kūrė valstybę. Tai Volynės metraštyje esantis bendras Mindaugo veiklos apibūdinimas, pateiktas tarsi nekrologas prieš jo nužudymo aprašymą. Šis „nekrologas“ yra V. Pašutos Volynės metraštyje išskirto Lietuvos Naugarduko metraščio pradžia⁷⁴¹, taigi Lietuvos valstybėje sukurtas šaltinis. Be abejo, tai suteikia jam patikimumo ir skatina pasitikėti jame aprašomų įvykių realumu. Kitas dalykas, kokius įvykius jis atspindi. Volynės metraštyje rašoma⁷⁴²:

По сем же сонмѣ [сѣнмѣ] миноувшоу лѣтоу одиному и [praleista] во [оу] осень оубить быс(ть) великии [великыи] кн(я)зь Литовскии [литовскыи] Миньдовгъ. самодержечъ быс(ть) [самодръжецъ быв] во [praleista] всеи земли Литовскои. оубиство же [оубиство ж] его сиче [сице] скажемъ. быс(ть) князящю [княжашю] емоу в земли Литовскои. и нача избивати братью свою. и с(ы)новцѣ своѣ [с(ы)новци своя], а другия выгна и [изъ] землѣ и нача княжити одинъ во [въ] всеи землѣ [земли] Литовскои. и нача гордѣти велми [грѣдѣти великы]. и вознесеся [възнесеся] славою и гордостью великою. и не творяше противоу себе никого же. бяше ше [же] оу [в] него с(ы)нѣ. Воишелкъ [вѣишелкъ]. же дѣчи [и дѣчи] дщерь [дѣщерь] же олда за Шварна. за Даниловича. до Холма. и [praleista] Воишелкъ же нача княжити. в Новѣгородѣч(е) [новѣгородци]...

⁷⁴¹ Пашуто В. Т. Образование... – P. 38–42; Łowmiański H. Uwagi o genezie... – P. 131–132.

⁷⁴² Ипатьевская летопись. – Sklt. 858. Laužtiniuose skliaustuose pateikiami variantai iš Chlebnikovo nuorašo. Toliau pasakojama apie Vaišalgo veiklą Naugarduke, Mindaugo nužudymą ir Vaišalgo kerštą tėvo žudikams (sklt. 858–861).

„Po šio susirinkimo praėjus vieneriems metams, rudenį buvo nužudytas Mindaugas, buvęs patvaldys visoje Lietuvos žemėje. Apie jo nužudymą taip pasakysim. Jis kunigaikščiauvo Lietuvos žemėje ir pradėjo žudyti savo brolius ir savo brolėnus, o kitus išvijoj iš žemės ir pradėjo kunigaikščiauti vienas visoje Lietuvos žemėje. Ir pradėjo labai puikuotis, ir mėgavosi šlove bei dideliu išdidumu, ir neapkenčė priešingo sau nieko. Buvo pas jį sūnus Vaišalgas ir dukterys. Dukterį išleido už Švarno Danilovičiaus į Cholmą, o Vaišalgas pradėjo kunigaikščiauti Naugarduke...“

Taigi metraštininkas tarsi apibūdina dvi būsenas: Mindaugas „kunigaikščiauvo Lietuvos žemėje“, o vėliau jis „pradėjo kunigaikščiauti vienas visoje Lietuvos žemėje“. Pokyčiai įvyko po įvykių, metraštininko apibūdinimų žodžiais: „ir pradėjo žudyti savo brolius ir savo brolėnus, o kitus išvijoj iš žemės“. Istorikams, kurie Lietuvos valstybės pradžios ieško Mindaugo laikais, nekyla abejonių, kad tie pokyčiai buvo valstybės sukūrimas⁷⁴³. Tačiau šie trylika žodžių, deja, yra vienintelis apie tai bylojantis šaltinis. Ar tikrai juos reikia suprasti būtent taip?

Nuoroda į brolių išvijimą iš žemės aiškiai atspindi 1248–1249 m. įvykius⁷⁴⁴. Taigi, tik po jų Mindaugas, anot metraštininko, „pradėjo kunigaikščiauti vienas visoje Lietuvos žemėje“. Bet juk gerai žinoma, kad ir iki brolių išvijimo Lietuvos valstybė jau egzistavo, o Mindaugas buvo jos valdovas. Dar 1244 m. Eiliuotoji Livonijos kronika jį apibūdino kaip „aukščiausiąjį karalių“ (*hōeste konic*)⁷⁴⁵. Jau vien tai verčia suabejoti aiškinimu, jog minėtieji pokyčiai reiškė Lietuvos valstybės sukūrimą.

Reikia pažymėti, kad viduramžiais valdovai niekada nevaldydavo vieni, jie būtinai tardavosi su savo kariauninkais ir vasalais, kurie sudarė jo tarybą. Turime suprasti, kokį kunigaikščio idealą prieš akis turėjo metraštininkas, taip apibūdinęs Mindaugą. To meto Rusijoje visi kunigaikščio veiksmai turėjo būti suderinti su taryba, kunigaikštis, vengiantis tartis su savo taryba, laikytas blogu. „Bajoras buvo ne tiek kunigaikščio tarnas, kiek vyriausybinis bendradarbis, atsakingas liudininkas ir jo politinių sumanymų bei veiksmų dalyvis. Kunigaikštis privalėjo „atskleisti“ jam savo sumanymą; kiekvienu svarbiu reikalu išankstinis susitarimas su bajorais buvo savaimė suprantamas. Bajorai manė turį teisę atsisakyti padėti kunigaikščiui, jeigu reikalas buvo sumanytas be jų žinios, o į kunigaikštį, veikusį be bajorų, visuomenė žiūrėjo su nepasitikėjimu“⁷⁴⁶. Ši V. Kliučevskio pateikta Rusios kunigaikščio santykių su jo taryba charakteristika tinka ir kitoms šio regiono šalims⁷⁴⁷.

⁷⁴³ Łowmiański H. Studja nad początkami... – T. 2. – P. 346; Gudavičius E. 1219 metų... – P. 44.

⁷⁴⁴ Gudavičius E. 1219 metų... – P. 44.

⁷⁴⁵ Atskaņu hronika. – P. 100 (eil. 2732).

⁷⁴⁶ Ключевский В. Боярская дума древней Руси. – Изд. 3. – Москва, 1902. – P. 53.

⁷⁴⁷ Łowmiański H. Z zagadnień spornych społeczeństwa Litewskiego w wiekach średnich // Przegląd Historyczny. – 1949. – Warszawa, 1950. – T. 40. – P. 103.

Ne išimtis turėjo būti ir Lietuva, todėl panašiai kaltinti Mindaugą galėjo ir patys lietuviai, ir jų valdžioje buvę rusinai. Priimdamas sprendimus be savo patarėjų žinios (galbūt toks sprendimas buvo brolių išvijimas), Mindaugas lengvai galėjo tapti „blogo“ kunigaikščio pavyzdžiu. Kad būtent tai turima galvoje, matyti ir iš kitų Mindaugui metamų kaltinimų – „buvo patvaldys“ (*самодержець бысть*), „mėgavosi šlove“, „neapkentė priešingo sau nieko“. Šitoks Mindaugo elgesys natūraliai kėlė prie Rusios tradicijų įpratusios Naugarduko diduomenės nepasitenkinimą. Net Naugarduke valdęs Mindaugo sūnus Vaišalgas „savo tėvo labai nemylėjo“⁷⁴⁸. Tai ir atsispindėjo Naugarduke sudarytame metraštyje. Ižvelgti čia užuominą apie valstybės kūrimą nėra jokio pagrindo.

Be to, Mindaugui nepalankus Naugarduko metraštininkas galėjo ir sutirštinti spalvas. Mindaugas niekada neišvijo visų kunigaikščių ir nevaldė visos Lietuvos vienas. Kaip ir kiti to meto valdovai, jis negalėjo priimti svarbių sprendimų, nepasitaręs su sau artimais žmonėmis. Tai atsispindi 1260 m. patvirtintame Mindaugo akte, kuriuo jis užrašė Livonijos ordinui visą Lietuvą, jei mirtų nepalikdamas įpėdinių. Sudarant aktą, iš Lietuvos pusės dalyvavo 10 asmenų, matyt, tuometinės Mindaugo tarybos narių⁷⁴⁹. Be abejo, gali būti, kad jų teises Mindaugas suvaržė, o kai kuriuos kunigaikščius ir visai atstūmė, todėl nusipelnė patvaldžio vardo. Tačiau už tai galų gale jis turėjo brangiai sumokėti – žuvo tų pačių kunigaikščių surengto sąmokslu metu.

6. Mindaugo politinės veiklos priemonės

Valdingas Mindaugo elgesys su kunigaikščiais palyginti neblogai atsispindėjo šaltiniuose ir yra nuolat pabrėžiamas istoriografijoje. Galime išvardinti 9 kunigaikščius, vienaip ar kitaip nukentėjusius nuo Mindaugo. Paprastai nukentėdavo ne pavieniai kunigaikščiai, o jų grupės

⁷⁴⁸ Ипатьевская летопись. – Sklt. 859.

⁷⁴⁹ PUB. – Bd. 1, Hälfte 2. – P. 93 (Nr. 106); Gudavičius E. 1219 metų... – T. 22. – P. 42.

(didesnių konfliktų metu). Tad ir paminėtų 9 kunigaikščių nelaimės susijusios su trimis konfliktais: 1) 1245 m., remdamas savo seserėną (sesers vyrą?) Lengvenį, Mindaugas priverčia pabėgti į Livoniją Lengvenio priešus brolius Tuskį (*Tusche, Dutze*), Milgeriną (*Milgerin*) ir Gintėkį (*Gingeike, Dindecke*)⁷⁵⁰; 2) 1249 m. Mindaugo į Rusiją kariauti išsiųsti broļėnai Tautvilas, Gedivydas bei jų motinos brolis Vykintas, įtarę, kad Mindaugas nori juos nužudyti, pabėga pas Volynės kunigaikštį Danilą ir organizuoja maištą Lietuvoje⁷⁵¹; 3) 1251–1252 m., Mindaugui slopinant Tautvilo maištą, prie Vykinto pilies Tvirimanto (*Твиреме(н)тъ*), Žemaitijoje žūva Vismantas Bulaitis, o maždaug tuo pačiu laiku – ir jo broļėnai Gedivilas bei Sprudeikis, kurių nužudymu Mindaugas kaltinamas 1219 m. sutarties atpasakojime⁷⁵².

Konkrečių žinių apie Mindaugo žudytus „broļėnus ir broļėnus“ neturime. Tai galėtų būti jo kovų dėl valdžios laikotarpio aukos. Be abejo, svarbiausi varžovai Mindaugui turėjo būti kiti vyresnieji kunigaikščiai, žinomi iš 1219 m. sutarties. Būtent jie galėjo labiausiai pasipriešinti Mindaugo iškilimui ir žūti kovose dėl valdžios. Galbūt teisingas E. Gudavičius, manantis, kad tai buvo Živinbuto įpėdiniai arba Daujotas su Viligaila, kurie galėjo būti Mindaugo pusbroļėnai⁷⁵³.

Griežtai laikydamiesi metraščio žodžių, galėtume manyti, kad Mindaugas nužudė mažiausiai 2 „broļėnus“ (t. y. pusbroļėnus) ir bent 2 broļėnus, nes ir apie vienų, ir apie kitų žudymą kalbama daugiskaita (*нача избивати братью свою и с(ы)новцѣ своѣ а другия выгна и[з]ь землѣ*). Tačiau toks požiūris į tekstą, kuris nė nepretenduoja į tikslumą, būtų labai neatsargus. Tendencingas metraštininkas tokį apibendrinimą galėjo padaryti teiginodamas gal tik kokį vieną nužudymo faktą bei apie Tautvilo ir Gedivydo išvijimą. Jam rūpėjo pabrėžti, kad Mindaugas pakėlė ranką net prieš savo giminę. Žinoma, tai tik galimybė, kuri nepaneigia kitos galimybės – kad Mindaugas tikrai nužudė ne vieną broļėnį ir

⁷⁵⁰ Atskaņu hronika. – P. 100–106 (eil. 2705–3017); Gudavičius E. Kryžiaus karai Pabaltijyje... – P. 85–86.

⁷⁵¹ Ипатьевская летопись. – Sklt. 815–816; Gudavičius E. Kryžiaus karai Pabaltijyje... – P. 93–95.

⁷⁵² Ипатьевская летопись. – Sklt. 736, 818; plg.: Gudavičius E. 1219 metų... – P. 41–42.

⁷⁵³ Gudavičius E. 1219 metų... – P. 44–45.

brolėną. Tačiau neabejodami prie jau žinomų 9 nuo Mindaugo nukentėjusių kunigaikščių galime pridėti tik vieną (galbūt tai Daujotas, 1219 m. įrašytas iškart po Živinbuto).

Vadinasi, konstatuojame faktą, kad nuo Mindaugo nukentėjo ne mažiau kaip 10 kunigaikščių, o bent 4 iš jų buvo nužudyti (3 Bulaičiai ir sąlyginai įvardijant, Daujotas). Beje, Bulaičiai, o turbūt ir Daujotas (ar koks kitas Mindaugo pusbrolis) buvo ne tiesiog nužudyti, o žuvo vidaus kovose, t. y. Mindaugas neįsakė jų nužudyti. Tačiau Tautvilo, Gedivydo ir Vykinto įtarimas, kad 1249 m. Mindaugas „pasiuntė savo karijus, norėdamas juos nužudyti“, rodo, kad kas nors iš kunigaikščių galėjo būti nužudytas ir Mindaugo įsakymu.

Vertindami šias Mindaugo represijas, turime pripažinti, kad bent jau dauguma jų nesujusios su valstybės kūrimu. Tautvilas, Gedivydas, Vykintas ir 3 Bulaičiai nukentėjo 1249–1253 m. vidaus karo metu. Iki tol jie jau buvo paklusę Mindaugui (jis galėjo juos pasiųsti į Rusiją). Parama Lengveniui – irgi tik vidinių kovų valstybės viduje slopinimas. Su valstybės kūrimu galėtume sieti nebent tą miglotą užuominą apie „brolių ir brolių“ žudymą, tačiau tokio aiškinimo nepagrįstumą jau aptarėme.

Neneigdami prievartos prieš nepaklusnius kunigaikščius panaudojimo atvejų, turime pripažinti, kad tai toli gražu nebuvo vienintelis ar net svarbiausias Mindaugo politinės veiklos metodas. Mindaugui gal net būdingiau buvo savo tikslus įgyvendinti įvairių susitarimų, kompromisų, papirkinėjimų būdu. Vidaus karą su Tautvilu jis laimėjo, papirkęs Tautvilo sąjungininkus: „auksu apakino“ Livonijos ordino magistro Andriaus Štirlando akis⁷⁵⁴, „gausiu sidabru įtikino“ pasiduoti jotvingius ir žemaičius⁷⁵⁵. Net su Tautvilu jis vėliau susitaikė ir jam, kaip savo vasalui, leido valdyti Polocką.

Apskritai reikia pasakyti, kad Mindaugas karingumu nepasižymėjo. Karvedys jis buvo menkas, todėl vadovauti karo žygiams dažniausiai pavesdavo kitiems. Per visą jo valdymą žinome tik tris atvejus, kai Mindaugas pats vadovavo kariuomenei, deja, visais atvejais nesėkmingai.

⁷⁵⁴ Ипатьевская летопись. – Sklt. 817.

⁷⁵⁵ Ипатьевская летопись. – Sklt. 820.

1244 m. su didžiule 30 000 kariuomene jis puolė vokiečių užimtą kuršių pilį Embutę, bet įkliuvo į spąstus ir skaudžiai pralaimėjo⁷⁵⁶. Kai 1251 m. kritiškoje padėtyje atsidūręs Tautvilas puolė ją su silpnėmis jėgomis, Mindaugas nesiryžo „kautis su juo atvirai, bet įžengė į pilį, vardu Voruta“. Kai pagaliau jo svainis (Daumantas?) ir Livonijos ordino riteriai išvaikė Tautvilo karijus, Mindaugas pats nusivijo juos į Žemaitiją, bet, apgulęs Vykinto pilį, „sugebėjo“ pasipainioti, kur nereikia, ir buvo sužeistas. Pergalė buvo pasiekta, bet jau be Mindaugo⁷⁵⁷. 1262 m. Mindaugas vadovavo paskutiniam savo žygiui į Livoniją, prieš Vendeno (Cėsio) pilį, bet, išsigandęs, kad į pagalbą neatvyko rusinai, iškeikė Treniotą ir grįžo namo⁷⁵⁸. Mindaugo pergalės, deja, negalima nurodyti nė vienos.

Po viso to keistai skamba istoriografijoje išpopuliarėjęs palyginimas, kad Mindaugas Lietuvą vienijęs „merovinginiais metodais“⁷⁵⁹. Chlodvigas Merovingas iš tiesų buvo geras karvedys ir garsus nukariautojas, ginklu sukūręs galingą valstybę. Mindaugas vengė dalyvauti karuose ir nesugebėjo tinkamai vadovauti kariuomenei. Tiesą sakant, jau vien Mindaugo nesiorientavimas karo reikaluose nesiderina su jo, kaip valstybės kūrėjo, įvaizdžiu. Čia netgi ne taip svarbu, ar Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo kuriama karinės prievartos būdu, ar susitarimu (abu elementai galėjo suvaidinti savo vaidmenį). Svarbu tai, kad jos atsiradimo priežastis buvo visų pirma karinė – poreikis sutelkti jėgas gynybai ir puolimui. Ar, sprendžiant tuos uždavinius, galėjo visuomenę sutelkti prastas karvedys? Mindaugas buvo ne karo, o derybų ir intrigų meistras. Toks būdamas, jis lengvai galėjo paimti valdžią jau gyvuojančioje valstybėje, bet vargu ar galėjo ją sukurti.

⁷⁵⁶ Atskaņu hronika. – P. 94–97 (eil. 2450–2588).

⁷⁵⁷ Ипатьевская летопись. – Sklt. 818.

⁷⁵⁸ Atskaņu hronika. – P. 182–183 (eil. 6471–6543).

⁷⁵⁹ Papée F. Początki Litwy // Kwartalnik historyczny. – 1927. – R. 41, zes. 3–4; Ivinskis Z. Lietuvos istorija. – P. 163; Leonavičiūtė I. Kariaunos vaidmuo kuriantis Lietuvos valstybei // Lietuvos valstybė XII–XVIII a. – Vilnius, 1997. – P. 475; Gudavičius E. Mindaugas. – P. 177, 221, 306 (nuoroda į J. Latkowskį – klaidinga).

7. Mindaugo reformos

Mindaugo, kaip karingo valdovo, įvaizdį nulėmė visų pirma jo griežtas elgesys su Lietuvos kunigaikščiais. Nors Mindaugo žiaurumas Volyinės metraščio žinutėje ir istoriografijoje šiek tiek perdedamas, iš esmės juo abejoti nėra pagrindo. Mindaugas persekiavo nepaklusnius kunigaikščius ir iškeldavo sau tinkamus. Dėl to kilo daug neramumų, iš kurių didžiausias buvo 1249–1253 m. vidaus karas. Karą Mindaugas laimėjo, bet Livonijos ordinui už pagalbą turėjo užrašyti dalį Lietuvos teritorijos. Galima būtų pateisinti Mindaugo veiklą, jei jis kūrė Lietuvos valstybę, bet kaip ją vertinti tuo atveju, jei valstybė gyvavo ir anksčiau? Padaręs tokią išvadą, K. Jablonskis jokios prasmės Mindaugo žiaurumuose nebeįžvelgė. 1959 m. laiške Z. Ivinskiui jis paskelbė Mindaugui gana rūstų nuosprendį: „Iš viso Mindaugas tebuvo ordino statytinis, rėmėsis savo krašte nelietuviška karine jėga, neutralus kryžiaus žygiuose prieš Lietuvos žemes, jis visai nebuvo joks tikras Lietuvos valdovas, bet savanaudiškais tikslais daug prisidėjęs prie Lietuvos valstybinės organizacijos griovimo, bet nesugebėjęs jos sugriauti“⁷⁶⁰.

Tačiau kai kurie faktai rodo, kad Mindaugo veikla vis dėlto nebuvo beprasmiška ar kenksminga Lietuvai. Lietuvos valstybės jis nesukūrė, tačiau ją reformavo, sustiprino centrinę valdžią. Nedaug žinome apie konkrečias Mindaugo reformas, bet iš kai kurių netiesioginių ir vėlesnių žinių dar galima susekti kai kuriuos jų pėdsakus.

Mindaugo pastangos stiprinti centrinę valdžią pasireiškė turbūt nuo pat jo valdymo pradžios. Šitokia jo veikla ir galėjo sukelti 1249–1253 m. vidaus karą, nes nepaklusnūs kunigaikščiai susilaukdavo represijų. Valdančiosios dinastijos pozicijas Mindaugas stiprino ne tik tramdydamas, bet ir išaukštindamas bei remdamas paklusnius savo giminaičius bei vedybų keliu įsigydamas naujų giminaičių. Jo valdymo pradžioje Naugarduke dar matome vietinį kunigaikštį Iziaslavą⁷⁶¹. Vėliau Mindaugas čia pasodina savo sūnų Vaišalgą⁷⁶². 1245 m. Mindaugas, kaip minėta, parėmė savo sesers vyrą Lengvenį. Mindaugo valdymo pabaigo-

⁷⁶⁰ Ivinskis Z. Lietuvos istorija. – P. 157.

⁷⁶¹ Ипатьевская летопись. – Sklt. 776.

⁷⁶² Ипатьевская летопись. – Sklt. 858.

je svarbų vaidmenį valstybėje vaidino jo seserėnas Treniota⁷⁶³ (gal Lengvenio sūnus?). Nalšioje kunigaikščiavo Mindaugo svainis (žmonos sesers vyras) Daumantas⁷⁶⁴. Netgi maištingasis Tautvilas susitaikė su Mindaugu ir gavo valdyti Polocką⁷⁶⁵. Deltuvos kunigaikščiai irgi buvo jo giminaičiai, tiesa, jie turbūt susigiminiavo dar su Mindaugo tėvu⁷⁶⁶. Jei pasikliausime vietovardžiais, su Gegužinės valsčiumi ar Neries žeme galėtume sieti Mindaugo sūnų Ruklį⁷⁶⁷.

Iš kai kurių netiesioginių duomenų galima spėti, kad leičiai, kaip socialinis sluoksnius, turbūt intensyviausiai buvo formuojamas Mindaugo ir jo artimiausių įpėdinių laikais⁷⁶⁸. Taigi viena iš Mindaugo veiklos kryptių galėjo būti valdovo domenų kūrimas ar plėtimas valsčiuose. Dar veiksmingesnių centrinės valdžios stiprinimo priemonių Mindaugas galėjo imtis po vidaus karo su Tautvilu, kai galėjo pasinaudoti ir Livonijos ordino patirtimi.

Po vidaus karo Mindaugas iš tiesų pateko į didelę Livonijos ordino įtaką. Historiografijoje šią įtaką kartais bandoma sušvelninti, neigiant Mindaugo donacinių aktų autentiškumą ir nurodant, kad Mindaugas sugebėjęs vykdyti savarankišką bažnytinę politiką. Jos požymiu laikoma iškovota Lietuvos vyskupijos nepriklausomybė nuo Rygos arkivyskupo⁷⁶⁹. Tačiau daugumos Mindaugo donacinių aktų autentiškumo neigimas nebuvo pakankamai pagrįstas⁷⁷⁰, o ir Mindaugo bažnytinės politikos savarankiškumas labai abejotinas. Mindaugas neturėjo ryšių popiežiaus kurijoje ir vienas joje nieko negalėjo pasiekti. Kaip pažymėjo J. Jakštas, įkurti atskirą, nuo Rygos arkivyskupo nepriklausomą Lietuvos vyskupiją „greičiausia siekė ne Mindaugas, o Ordinas. Jam rūpėjo

⁷⁶³ Gudavičius E. Ar Treniota žemaičių kunigaikštis? // MADA. – 1982. – T. 4 (81). – P. 63–70.

⁷⁶⁴ Ипатьевская летопись. – Sklt. 859.

⁷⁶⁵ Ипатьевская летопись. – Sklt. 860–861.

⁷⁶⁶ Zabiela G., Baranauskas T. Deltuvos žemė. – P. 6.

⁷⁶⁷ Dubonis A. Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai. – P. 76–77.

⁷⁶⁸ Ten pat. – P. 69–82.

⁷⁶⁹ Gudavičius E. Mindaugas. – Vilnius, 1998. – P. 247–248; Boruta J. Iš Lietuvos bažnytinės provincijos kūrimo istorijos // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 1998. – T. 13. – P. 22–23; plg.: Gudavičius E. Šiuolaikinė buržuazinė istoriografija apie popiežių vaidmenį agresijoje prieš baltus XIII a. pirmojoje pusėje // Buržuazinių koncepcijų Lietuvos istorijos klausimais kritika. – Vilnius, 1987. – P. 16–17.

⁷⁷⁰ Maleczyński K. W sprawie autentyczności... – P. 1–60.

pirmiausia pasilaikyti Lietuvos bažnyčią savo žinioje ir užkirsti kelią bet kokiai įtakai Rygos arkivyskupo, su kuriuo jis kivirčijosi dėl valdžios pačioje Livonijoje⁷⁷¹. Šios J. Jakšto minties teisingumą patvirtina ir tai, kad „savarankiškas“ Lietuvos vyskupas Kristijonas buvo Livonijos ordino narys, kuris po 25 dienų, kai gavo valdas Žemaitijoje, atsisakė jam priklausiusios dešimtinės iš Ordino valdų Lietuvoje⁷⁷². Kai po žemaičių laimėto Durbės mūšio (1260 m.) sujudo visas Pabaltijys, Mindaugas bene ilgiausiai delsė, kol Treniota jo neįtikino, kad metas atskratyti priklausomybės nuo Ordino.

Tačiau Mindaugo ryšių su Livonijos ordinu nereikia vertinti pernešygi vienpusiškai. Ordinas buvo pažangesnės Vakarų Europos kultūros atstovas. Naudodamasis Ordino patarėjų paslaugomis ir remdamasis Vakarų Europos patirtimi, Mindaugas turėjo galimybę patobulinti Lietuvos valstybės struktūrą. H. Łowmiański netgi manė, kad tokiu būdu jis ir sukūręs Lietuvos valstybę. Tai, žinoma, aiškus perdėjimas. Tačiau vienas H. Łowmiański pastebėjimas vertas dėmesio. Dar XV–XVI a. Aukštaitijoje ir Juodojoje Rusijoje, t. y. Mindaugo valstybės ribose, svarbiausioji duoklė buvo renkama javais ir vadinama dėkla. Ji skyrėsi nuo Rusijoje ir Žemaitijoje rinktos duoklės kailiais, medumi ar pinigais, tačiau labai priminė Livonijai būdingą dešimtinę. Iš to H. Łowmiański darė išvadą, kad dėklą įvedė Mindaugas Livonijos pavyzdžiu⁷⁷³. Be abejo, nėra pagrindo teigti, kad dėkla buvo pirmasis mokestis Lietuvos valstybėje⁷⁷⁴. Kaip ir Rusijoje, Lietuvoje jau ir anksčiau keliaujantis kunigaikštis buvo išlaikomas (pasėdžiai) ir apdovanojamas (duoklės kailiais, medumi ir kitomis vertybėmis). Tai rodo panaši į Rusijos prievolių sistema Žemaitijoje, kurios nepalietė Mindaugo fiskalinė reforma. Tad dėklos įvedimas nebuvo visiškai naujovė, o tik mokesčių sistemos patobulinimas, padėjęs stiprinti didžiojo kunigaikščio valdžią. Surinkdamas daugiau grūdų, Mindaugas galėjo išlaikyti didesnę kariauną ir pilių įgulas⁷⁷⁵.

⁷⁷¹ Jakštas J. Mindaugas – Lietuvos istorijos epochos reiškėjas // Tėviškės žiburiai. – 1964 06 18. – Nr. 25 (572). – P. 2.

⁷⁷² LUB. – Bd. 1. – Sklt. 345, 348–349 (Nr. 263, 266).

⁷⁷³ Łowmiański H. Studja nad początkami... – T. 2. – P. 363–368.

⁷⁷⁴ Jurginis J. Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje. – Vilnius, 1962. – P. 176–191, 201–202.

⁷⁷⁵ Plg.: Jablonskis K. Istorija ir jos šaltiniai. – P. 151–152.

H. Łowmiański hipoteze buvo suabejojęs J. Jurginis. Dėklos nebūdingumą Žemaitijai jis bandė paaiškinti tariamu Žemaitijos buvimu Kryžiuočių ordino valdžioje 1382–1409 m. Kadangi dėkla pirmą kartą minima 1387 m. Jogailos privilegijoje, jis bandė jos įvedimą datuoti 1382–1387 m. ar net priskirti Vytautui⁷⁷⁶. Iš tiesų 1382–1387 m. Žemaitija nepriklausė Ordinui, nors ir didžiojo kunigaikščio valdžia šiuo laikotarpiu joje nebuvo stipri ir pastovi⁷⁷⁷. Tuo tarpu dėklos įvedimo datavimas po 1387 m. prieštarauja šaltiniams. Pats J. Jurginis vėliau teigė, kad dėklos buvo nustatytos „kurio nors Jogailos pirmtako“⁷⁷⁸. Tačiau jis pateikė ir dar vieną argumentą – Gedimino laikais vietoj dėklos dar esą buvo renkama dešimtinė, o „dešimtinė ir dėkla galėjo gyvuoti viena šalia kitos tik neilgą laiką, valstiečių prievolių unifikacijos metu“⁷⁷⁹.

Gediminas 1323 m. laiške Hanzos miestams rašė, jog į Lietuvą atvykę žemdirbiai 10 metų bus laisvi nuo mokesčių (*censu*), o vėliau „jie duos dešimtinę (*deciman*), kaip ir kitose karalystėse bei tautose paprastai jie duodavo, tačiau su tokiu [skirtumu], kad mūsųose grūdas bus gausnis, negu paprastai yra kitose karalystėse“⁷⁸⁰. Negalima sutikti su J. Jurginio teiginiu, kad „jeigu iki dėklos įvedimo iš valstiečių būtų buvusi imama dešimtinė, kaip apibrėžtas javų saikas, tada visai nebūtų reikėję atsakyti nuo duoklės pavadinimo dešimtine“⁷⁸¹. Gedimino laišakai rašyti lotyniškai ir skirti Vakarų Europai, todėl iš jų negalima daryti išvados, kad ir lietuviškai šis mokestis vadintas dešimtine. Gedimino laikų dešimtinė nėra koks nors atskiras mokestis, o ta pati dėkla, įvardinta vakariečiams suprantamu terminu. Ankstyvas jos paminėjimas ir vadinimas dešimtinės vardu patvirtina H. Łowmiański hipotezę, kad dėklą įvedė Mindaugas Livonijoje rinktos dešimtinės pavyzdžiu.

⁷⁷⁶ Jurginis J. Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje. – P. 195–196.

⁷⁷⁷ Almonaitis V. Žemaitijos politinė padėtis... – P. 92–111.

⁷⁷⁸ Jurginis J. Lietuvos valstiečių istorija: (nuo seniausių laikų iki baudžiavos panaikinimo). – Vilnius, 1978. – P. 21.

⁷⁷⁹ Jurginis J. Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje. – P. 195.

⁷⁸⁰ Gedimino laišakai / parengė V. Pašuta ir I. Štal. – Vilnius, 1966. – P. 43 (žodžius *ita tamen, quod nobiscum plus exuberabit gramon, quam in aliis regnis est consuetum* J. Jurginis verčia: „Tik čia reikės daugiau pilti grūdų, negu kitose valstybėse yra įprasta“).

⁷⁸¹ Jurginis J. Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje. – P. 198.

Mindaugo reformomis sustiprinta Lietuvos valdovo institucija gavo ir naują titulą – kaip žinoma, 1253 m. jis buvo karūnuotas Lietuvos karalium. Tai buvo ir Lietuvos valstybės tarptautinis pripažinimas. Teisiškai Lietuvos karalystės įkūrimo data reikėtų laikyti 1251 m. liepos 17 d., kai buvo duotas popiežiaus leidimas karūnuoti Mindaugą⁷⁸². Pačios karūnacijos iškilmės įvyko 2 metais vėliau. Karūnacijos data žinoma iš ta proga Mindaugo išduotų aktų, t. y. iš 1253 m. datuotos privilegijos Rygos pirkliams, kurioje pasakyta, kad ji suteikta „karūnacijos dieną“, ir 1253 m. liepos mėnesiu datuoto kai kurių Vakarų Lietuvos žemių dovanojimo Ordinui akto, kuriame karūnacija minima kaip įvykęs faktas. Pasirėmęs šiais aktais, dar J. Latkowskis padarė išvadą, kad Mindaugas buvo karūnuotas 1253 m. liepos mėnesio pirmoje pusėje (mat vienas iš donacinio akto liudininkų, Adolfas, liepos 20 d. jau buvo Kurše)⁷⁸³. Neseniai E. Gudavičius pabandė patikslinti Mindaugo karūnavimo datą remdamasis tuo, kad valdovai buvo karūnuojami sekmadieniais. Jo manymu, Mindaugas buvo karūnuotas liepos 6-ąją⁷⁸⁴. Tačiau šia data galima suabejoti, nes ji paremta nepagrįstu donacinio akto išdavimo ir Mindaugo karūnacijos datų sutapatinimu. Aktas galėjo būti sudarytas praėjus kelioms dienoms po karūnacijos, taigi, karūnacija galėjo įvykti nebūtinai liepos mėnesį, bet ir birželio pabaigoje. Beje, kaip tik birželio 29-oji yra svarbi bažnytinė šventė – Šv. Petro ir Povilo diena, kuri 1253 m. buvo sekmadienis. Ji labiau tiko ilgai ruoštomis karūnacijos iškilmėms, negu eilinis sekmadienis⁷⁸⁵.

Išeivijos spaudoje daug buvo diskutuota dėl XIII–XIV a. Lietuvos valdovų titulo. Šiose diskusijose kelta mintis, kad Lietuvos valdovai turėtų būti vadinami karaliais, o ne didžiais kunigaikščiais, yra pakankamai pagrįsta, nors autoritetingiausi istorikai jai ir nepritarė⁷⁸⁶. Iš

⁷⁸² Urkundenbuch des Bistums Culm / ed. K. P. Woelky. – Danzig, 1885. – Bd. I. – P. 14–15 (Nr. 27).

⁷⁸³ Latkowski J. Mendog król Litewski. – Kraków, 1892. – P. 53.

⁷⁸⁴ Gudavičius E. Kryžiaus karai... – P. 107; Gudavičius E. Mindaugo karūnavimas // Voruta. – 1991 12 16–31. – Nr. 24 (42). – P. 2; Bumblauskas A. Lemtingos Lietuvos istorijos datos: 1253 metai liepos 6 diena // Aušrinė. – 1990 lapkritis. – Nr. 11. – P. 39.

⁷⁸⁵ Baranauskas T. Mindaugo karūnavimo data – istoriko hipotezė // Lietuvos rytas. – 1999 07 02. – Nr. 152 (2592). – P. 4.

⁷⁸⁶ Ivinskis Z. Lietuvos istorija. – P. 28, 176.

tiesų XIII–XIV a. vakarietiškos kilmės šaltiniuose Lietuvos valdovai dažniausiai buvo vadinami karaliais, nors nei valstybės, nei valdovo titulas juose nebuvo griežtai nusistovėjęs⁷⁸⁷. Bene rimčiausias karaliaus titulo priešininkų argumentas yra tai, kad didžiojo kunigaikščio titulas turi seną istoriografinę tradiciją⁷⁸⁸. Ji pagrįsta ir to meto šaltiniais, atspindinčiais Rusios tradiciją – kaip minėta, jau Mindaugas Rusios metraščiuose vadinamas didžiuoju kunigaikščiu (beje, tuo metu, kai jis jau buvo karūnuotas Lietuvos karalium). Tačiau to meto šaltiniai neatsako į klausimą, kaip lietuviškai buvo tituluojami XIII–XIV a. Lietuvos valdovai. Į jį atsakyti padeda lingvistiniai duomenys.

Terminas *karalius*, kalbant apie XIII a. Lietuvos valdovus, yra sąlyginis, kaip ir *didysis kunigaikštis*. Lingvistiniu požiūriu Mindaugas nebuvo karūnuotas karalium, nes to meto lietuvių kalboje tokio žodžio dar nebuvo. *Karalius* – slaviškas lotyniško titulo *rex* atitikmuo. Jis yra padarytas iš Karolio Didžiojo (768–814) vardo, nes Karolis Didysis sutriuškino slavus užvaldžiusius avarus⁷⁸⁹. Mindaugo amžininkas Haličo-Volynės kunigaikštis Danilas iš tiesų karūnavosi karalium (*король*)⁷⁹⁰. Lenkijos valdovai irgi tituluodavosi karaliais (*król*). Tačiau Mindaugas karūną gavo ne iš slavų, o iš vokiečių.

Vokiečiai karalių vadino *kunic*, *kunig* ir kitomis panašiomis šio žodžio formomis (dabartinėje vokiečių kalboje – *König*). Žodis *kunig* XIII a. dar buvo naujas. Senesnė jo forma buvo *kuning*. Eiliuotojoje Livonijos kronikoje randame jau *kunig*. Dar Kazimieras Būga padarė išvadą, jog lietuvių žodis *kunigas* yra skolinys iš vokiečių kalbos, patekęs į lietuvių kalbą ne anksčiau kaip XIII a. (jei būtų patekęs anksčiau, šiandien turėtume *kuningą*)⁷⁹¹. Labai tikėtina, kad šis žodis buvo pasiskolintas Mindaugo karūnavimo metu – Mindaugas galėjo karūnuotis tik kunigu, o ne karalium. Tuo metu žodis *kunigas*, kaip ir vokiečių *kunig*, turėjo karaliaus prasmę. Tik tada, kai Lietuvoje atsirado *karalius*, žodis *kunigas*

⁷⁸⁷ Adamus J. O tytule panującego... – P. 313–318.

⁷⁸⁸ Jakštas J. Lietuvos Didžioji kunigaikštija – istoriškas palikimas // Draugas. – 1963 03 02. – Nr. 52. – P. 3, 5–6.

⁷⁸⁹ Sabaliauskas A. Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę. – Vilnius, 1994. – P. 136.

⁷⁹⁰ Ипатьевская летопись. – Sklt. 826–827.

⁷⁹¹ Būga K. Rinktiniai raštai. – Vilnius, 1959. – T. 2. – P. 91.

įgavo kunigaikščio reikšmę. Pirmuoju karalium tapo Jogaila 1386 m. Jis šį titulą gavo iš slavų, todėl šis slaviškas žodis ir pateko į lietuvių kalbą (mes jį pasiskolinome ne tiesiogiai iš lenkų *król*, o per LDK rusinų kalbą, kur Lenkijos valdovas vadintas *король*).

Žodis *kunigas* XV–XVI a. Lietuvoje turėjo dvi reikšmes: 1) kunigaikštis; 2) katalikų dvasininkas. Pirmąją reikšmę dar fiksuoja M. Strykowski, savo raštuose pateikdamas lietuviškų tekstų pavyzdžių⁷⁹². Antroji reikšmė išliko iki šių dienų. Lygiai taip pat žodis *князь* LDK rusinų kalboje turėjo tas pačias dvi reikšmes. Tokia pati situacija buvo ir lenkų kalboje. Tik vėliau šioms dviem reikšmėms atsirado dvi skirtingos žodžio *kunigas* atmainos. Lietuvių kalboje – *kunigas* ir *kunigaikštis*, lenkų kalboje – *ksiądz* ir *książe*⁷⁹³.

Taigi žodžio *kunigas* istorija leidžia tiksliau įvertinti Mindaugo karūnacijos padarinius ir Lietuvos karalystės problemą. Po Mindaugo mirties Lietuvos valdovai neatsisakė kunigo titulo. Iki Jogailos laikų jis būvė dar suvokiamas kaip lotyniško *rex* atitikmuo. Todėl ir Gediminas titulavosi *lethphanorum ruthenorumque rex* (lietuvių ir rusinų kunigas). Gediminas šį titulą siejo su Vakarų Europos politine sistema. 1323 m. gegužės 26 d. laiške Hanzos miestams jis rašė, kad „visos karalystės (*regna*), iš kurių vieną mes valdome, yra pavaldžios dangaus karaliui Jėzui Kristui“⁷⁹⁴. Tai, kad Lietuvos valdovai vakarietiškos kilmės šaltiniuose vadinami karaliais (kunigais), žinoma, nereiškė, kad karaliaus titulas jiems buvo oficialiai pripažįstamas. Toks pripažinimas buvo reikalingas tik valstybei įsijungiant į Vakarų Europos politinę sistemą. Šiai sistemai nepriklausančių valstybių ir jų valdovų atžvilgiu karaliaus (*rex*) titulas buvo vartojamas gana liberaliai – pavyzdžiui, popiežius, net oficialiai kreipdamasis į Rusios kunigaikščius, nepagailėdavo jiems karaliaus titulo⁷⁹⁵.

Oficialaus karališko statuso pripažinimo Lietuvos valdovui problema iškilo tik Vytauto ir Jogailos laikais, kai Lietuva įsitraukė į Vakarų

⁷⁹² Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – T. 1. – P. 320.

⁷⁹³ Sabaliauskas A. Iš kur jie? – P. 181.

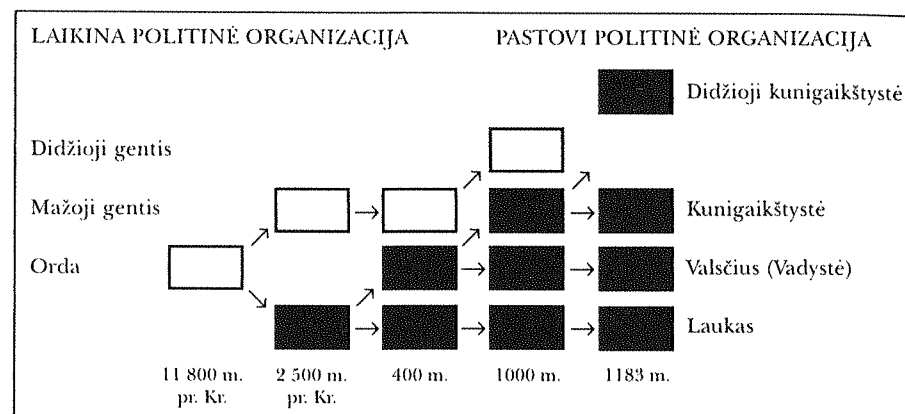
⁷⁹⁴ Gedimino laišakai. – P. 37.

⁷⁹⁵ PUB. – Bd. 1, Hälfte 1. – P. 66 (Nr. 86), 134 (Nr. 185), 138 (Nr. 192), 142 (Nr. 204).

Europos politinę sistemą. Tada savavališkai naudotas kunigo titulas neteko suverenaus aukščiausiojo valdovo reikšmės. Vytautui jau reikėjo kovoti dėl karaliaus titulo, deja, ši kova pasibaigė nesėkmingai. Tačiau tai nemenkina Mindaugo gauto titulo reikšmės ir nepaneigia jo tęstinumo vėlesniais laikais. Šis titulas vaizdžiai parodo, kad Mindaugo palikimas nebuvo atmestas ir turėjo didelę reikšmę tolesnėje Lietuvos valstybės raidoje. Mindaugas nesukūrė Lietuvos valstybės, bet priartino ją prie vakarietiškos civilizacijos. Tai ir yra jo istorinė reikšmė.

IŠVADOS

Remiantis šioje knygoje išdėstytais teiginiais, Lietuvos politinės organizacijos raidą galima pavaizduoti tokia schema:



Pirmieji Lietuvos gyventojai dar neturėjo pastovios politinės organizacijos. Jie jungėsi į klajojančias medžiotojų ordas, kurios tik tam tikrais sezonais gyvendavo drauge. Žemdirbių bendruomenės jau buvo pastovios politinės organizacijos. Iškilus pavojui, kelios vienai gentčiai priklausiusios bendruomenės susivienydavo ir veikdavo bendrai. Gentinės (laikinos regioninės) organizacijos susiformavimas Lietuvos teritorijoje yra susijęs su indoeuropiečių pasirodymu ir gamybinio ūkio išsigalėjimu (III tūkstantmetyje pr. Kr.). Vadystės (pastovios regioninės politinės organizacijos) Rytų Lietuvoje galėjo pradėti formotis pirmaisiais amžiais po Kristaus, bet galutinai susikūrė turbūt tik V–VI a. Vadų iškilimą atspindi turtingų („kunigaikštiškų“) kapų atsiradimas. Vadysčių kūrimuisi sąlygas sudarė dar senajame geležies amžiuje (I–IV a.) iš Romos imperijos atėjusios kultūrinės įtakos, jų nulemta ūkio pažanga ir gamybinės veiklos specializacija.

Valstybė yra regioninė politinė organizacija, kurioje valdymas ir gynyba yra pavesta profesionalams, išlaikomiems visuomenės. Lietuvos kunigaikštystė greičiausiai buvo ankstyvasis valstybinis darinys, susikūręs apie XI a. Lietuvos kunigaikštystės susikūrimas siejasi su pilių atsiradimu ir socialinės diferenciacijos pagilėjimu. Pilys buvo gynybos centrai ir kunigaikščių rezidencijos. XI–XII a. jos kūrėsi daugiausia rytinėje Aukštaitijos dalyje, kurioje buvo ir pirminė Lietuvos žemė. Lietuvos kunigaikštystės susikūrimą skatino gynybos nuo Kijevo Rusios poreikiai, taip pat iš jos ateinančios kultūrinės įtakos. XII a. Lietuva, dalyvaudama Polocko kunigaikščių vidaus kovose ir naudodamasi jų karine parama, tapo galingiausia baltų kunigaikštyste.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė susikūrė apie 1183 m. Svarbiausias jos susikūrimo požymis – staigus Lietuvos karinės galios išaugimas ir nekintantis karo žygių intensyvumas laikotarpiu iki Mindaugo bei Mindaugo laikais, kai LDK jau neabejotinai funkcionuoja. Turime ir šiokių tokių užuominų apie Lietuvos valdovus iki Mindaugo, iš kurių iškalbingiausia Eiliuotosios Livonijos kronikos žinia, kad Mindaugo tėvas buvo sau lygių neturintis karalius.

LDK susikūrimą paskatino santykinai sustiprėjusios Rusios grėsmė aukštaičių žemėms ir galbūt Danijos ekspansijos grėsmė žemaičiams. Tai aukštaičių ir žemaičių žemes vertė burtis apie Lietuvą, kuri tuo metu jau buvo stipriausia baltų kunigaikštystė. Žinomi XIII a. I pusės Lietuvos istorijos faktai arba patvirtina LDK funkcionavimą šiuo laikotarpiu, arba jam neprieštarauja.

Ankstyvosios Lietuvos valstybinės struktūros išlaikymo pagrindą sudarė pasėdžių rinkimo sistema. Susikūrus LDK, pasėdžių telkimo punktuose ėmė kurtis valdovo dvarai, kuriuos didysis kunigaikštis iš pradžių dalijosi su vietiniais kunigaikščiais. Valdovo dalis buvo vadinama Lietuvos vardu, o jai priklausę žmonės – leičiais. Mindaugas išplėtė didžiojo kunigaikščio domenų atskiruose valsčiuose, sukūrė gausų leičių sluoksnį ir atliko fiskalinę reformą, sustiprinusią Lietuvos valstybinę struktūrą. Jis pirmasis pakreipė Lietuvą Vakarų Europos civilizacijos link.

Tačiau Mindaugo, kaip valstybės kūrėjo, įvaizdžio mokslinis pagrindas tėra pora dviprasmiškų Volynės metraščio žinučių, kurias galima

įvairiai interpretuoti. Be to, valstybės kūrimasis Mindaugo laikais grindžiamas toli gražu ne įtikinamiausiomis jų interpretacijomis. Mindaugo nesiorientavimas kariniuose reikaluose irgi prastai derinasi su jo, kaip valstybės kūrėjo, įvaizdžiu.

LDK susikūrimo kriterijai visada yra ir bus tik netiesioginiai, bet ir netiesioginiai kriterijai nėra lygiaverčiai. Mano manymu, patikimiausias kriterijus – didelio masto lietuvių karo žygių pradžia nuo 1183 m. Šį kriterijų galima paremti ir kai kuriais kitais duomenimis, o jam prieštaraujančių duomenų nėra.

PRIEDAI

I priedas

Viberto pasakojimas apie Brunono misiją

Apie Brunono misijos eigą ir visuomenę, su kuria Brunonas susidūrė, žinių randame tik Viberto pasakojime ir jam artimuose šaltiniuose – Petro Damiano „Šv. Romualdo gyvenime“ ir nežinomo autoriaus „Šv. Brunono gyvenime ir kančiose“. Tai, taip pat artimas Brunono misijos ryšys su pirmuoju Lietuvos vardo paminėjimu 1009 m., verčia plačiau paanalizuoti šiuos šaltinius. O problemų jie kelia nemažų. Dar H. Kaufmannas buvo įsitikinęs, kad visi šie pasakojimai yra kilę iš bendro šaltinio⁷⁹⁶. Tačiau pastaruoju metu įsigalėjo nuomonė, kad Damiano ir Viberto pasakojimai yra visiškai savarankiški, tarp jų jokios priklausomybės nėra⁷⁹⁷. Ar pagrįsta ši nuomonė? Pagaliau kiek galima pasitikėti šios grupės šaltinių teikiamomis žiniomis?

Sugretinus minėtų šaltinių tekstus, aiškėja, kad ne taip, kaip mano kai kurie dabartiniai istorikai, Damiano pasakojimas apie Brunono veiklą Prūsijoje yra priklausomas nuo Viberto informacijos ir greičiausiai yra tik platesnio Viberto pasakojimo perdirbinys. Viberto, Damiano ir „Šv. Brunono gyvenimo ir kančių“ pasakojimų struktūra iš esmės sutampa. Pastaruosiuose dviejuose šaltiniuose daug iškraipymų ir prasmianymų, bet yra ir unikalių autentiškų žinių. Pavyzdžiui, Damiano žinia apie tai, kad Netimeras be Brunono žinios nužudė savo brolių, vargu ar gali būti vienuolio fantazijos padarinys, nes tik gadina atsiverstusio karaliaus įvaizdį – tas faktas greičiausiai atspindi realybę.

Kita vertus, Damiano ir „Šv. Brunono gyvenimo ir kančių“ tekstus reikia vertinti labai atsargiai. Pavyzdžiui, Damianis rašo, kad Brunonas,

⁷⁹⁶ Vita et passio Sancti Brunonis... – P. 1356.

⁷⁹⁷ Bieniak J. Wyprawa misyjna Brunona... – P. 189 (išn. 30).

atvykęs pas pagonis, aistringai pamokslavo, norėdamas tapti kankiniu, bet šie jo nelietė bijodami, kad, kaip ir po Šv. Adalberto-Vaitiekaus nužudymo, nepasirodytų stebuklingų ženklų, kurie skatins krikščionybės plitimą. Tik po to Damianis kalba apie Brunono atvykimą pas prūsų („rusų“) karalių. Vibertas savo pasakojimo įvade pristato save, Brunoną, ir kitus misijos dalyvius, o patį pasakojimą pradeda sakiniu: „Kai tik išengėme į šalį, tuojau pas karalių buvome nuvesti“. Iš to aiškiai matyti, kad apie kokią nors Brunono veiklą iki atvykimo pas Netimerą negali būti nė kalbos. Tačiau Brunonas čia iš anksto pristatytas kaip „švenčiausias Kristaus kankinys“, o tai ir galėjo paskatinti Damianį sukurti pasakojimą, kaip Brunonas troško tapti kankiniu. E. Gudavičius tiki šiuo Damiano pasakojimu ir netgi daro iš jo išvadą, kad Brunonas „iš pradžių susidūrė su žmonėmis, kurie gerai prisiminė Šv. Vaitiekaus žūtį“ ir kad „toks ilgas maršrutas atskleidžia didelį Brunono Kverfurtiečio užmojį...“⁷⁹⁸ Maršrutas tikrai ilgas – Adalbertas ir Brunonas juk žuvo visai skirtinguose Prūsijos pakraščiuose. Galima būtų tik stebėtis, kodėl nei Brunono bendražygis Vibertas, nei joks kitas šaltinis nė neužsiminė apie misionieriaus nuotykius šiame maršrute. Iš tiesų žmogus, kuris „gerai prisiminė Šv. Vaitiekaus žūtį“, šiuo atveju galėjo būti tik pats Damianis, o ši viduramžiškai naivi įžanga tėra jo vaizduotės padarinys.

Pažymėtinas ir neesminis, tačiau iškalingas skirtumas tarp pasakojimų apie bandymą sudeginti Brunoną (fragmentas 5c). Vibertas pasakoja, kad Brunonas „savo krėslą į ugnį liepė įnešti ir ugnyje taip ilgai sėdėjo, kol kapelionai septynias psalmes sugiedojo“. Damianis teigia, jog jis perėjo tarp vienas prie kito sukurtų laužų, kurių liepsnos buvo susiliejusios į vieną, ir „išėjo toks sveikas, kad nesimatė, jog nors menkiausias jo galvos plaukelis būtų nudegęs“. E. Gudavičius ir Grzegorz Białuński šį stebuklingą Brunono išbandymą priima už gryną pinigą. Damiano pasakojimas, ne taip, kaip Viberto, esąs racionalus ir rodo, kad tai buvęs „iš anksto parengtas iliuzionistinis spektaklis“⁷⁹⁹, arba kad „prūsai praktikavo vadinamąjį išbandymą ugnimi“⁸⁰⁰. „Tarpas tarp

⁷⁹⁸ Gudavičius E. Šv. Brunono misija. – P. 122.

⁷⁹⁹ Gudavičius E. „Lietuvos“ vardas... – P. 80.

⁸⁰⁰ Białuński G. Šv. Brunono mirties vieta. – P. 14.

dviejų laužų išgelbėjo Brunoną. Mes nežinome, kokias apsaugos priemonės jis panaudojo, bet misionieriai jų tikrai turėjo,“ – tikina E. Gudavičius⁸⁰¹. Tuo tarpu G. Białuńskiui tos „apsaugos priemonės“ jau žinomos ir, pasirodo, yra visai paprastos: „Žiemos metu eiti tarp liepsnų apsirengus storais puošniais (...) liturginiais vyskupo apdarais (...), gal net su gaubtu ant galvos (...) – visa tai atrodo gana tikroviška“⁸⁰². Deja, Damianis nežinojo tokių „apsaugos priemonių“, nes pateikė šį įvykį kaip stebuklą. Matyt, toliau taip samprotaujant, beliks atkreipti dėmesį į „Šv. Brunono gyvenimo ir kančių“ žodžius, kad Brunonas ugnyje išbuvo „ištisą dieną ir visą naktį“, – ir padaryti išvadą, kad jo „apsaugos priemonės“ buvo labai efektyvios... O jei kalbėsime rimtai, žinoma, čia nieko antgamtiška nėra, nes stebuklų iliuzijas kūrė ne patys šventieji, o jų gyvenimų aprašinėtojai. Mano manymu, realistiškesnis yra kaip tik Viberto pasakojimas, tik reikia pataisyti vieną detalę: Brunonas sėdėjo ne ugnyje, o ant dar neuždegto laužo. Užumina apie tai, kad savo krėslą užkelti ant laužo („įnešti į ugnį“) įsakė pats Brunonas, leidžia spėti, kad galbūt ir laužą užkurti ėmėsi jo paties palydovai. Tokiu atveju neturėtų stebinti tai, kad jiems „nepavyko“ sudeginti Brunono. Stebuklas turbūt tebuvo toks, kad tą laužą ilgai nesisekė uždegti, ir Netimeras, patikėjęs, jog Brunonui padeda Dievas, jį paleido. Tokį netikslumą galėjo įveltį netgi ne pats Vibertas, o jo pasakojimo užrašinėtojas, kuris buvo iš anksto nusiteikęs išgirsti apie Brunoną ką nors nepaprasta. Damiano pasakojime matome jau išplėtotą šio nesusipratimo versiją, o tai rodo antrinę šio šaltinio pobūdį.

Nors Damiano pasakojimas labai nutolęs nuo Viberto, jame randame net tekstologiškai artimų vietų. Labai panašiai pradėdamas karaliaus įsakymas sudeginti Brunoną (4a): *Rex autem... dixit* (Vibertas) ir *Rex autem... ait* (Damianis). Čia pat panašiai suformuluotas ir karaliaus pažadas krikštytis, jei Brunonas nesudegtų (4d): *in illum deum credemus velociter* (Vibertas) ir *Deo tuo absque ulla difficultate credemus* (Damianis). Abu šaltiniai randa reikalą pabrėžti iškilingą deginamo Brunono aprangą (5b): *Episcopus autem indutus vestimento episcopali* (Vibertas) ir *Bo-*

⁸⁰¹ Gudavičius E. Šv. Brunono misija. – P. 121.

⁸⁰² Białuński G. Šv. Brunono mirties vieta. – P. 14.

nifatus ita vestitus velut missarum sollempnia celebraturus (Damianis). „Šv. Brunono gyvenimo ir kančių“ autorius šią vietą interpretuoja labai laisvai, bet toje pačioje vietoje irgi susidomi Brunono apranga (*Bonifatus non clipeo aut galea protectus, sed signo sancte crucis munitus*). Viberto teksto iškraipymą randame Damianio ir „Šv. Brunono gyvenimo ir kančių“ pasakojimuose išplėtotoje Brunono nužudymo scenoje (8a). Jų bendro šaltinio autorius, įvardindamas žudiką, matyt, klaidingai perskaitė Viberto tekstą: Vibertas rašė *dux postea illius terrae*, Damianis – *alius vero frater* (*alius* vietoj *illius* ir *frater* vietoj *terrae*: rankraštyje tikriausiai buvo išskaitoma tik *ter*, tad nežinomas raštininkas pridėjo *fra*), „Šv. Brunono gyvenimo ir kančių“ autorius – *Zebedem* [kt. nuorašuose – *Zebeden*] *vero frater eius*. Vibertas sako, kad Brunoną nužudęs kunigaikštis *meos oculos eruere fecit*, o Damianis jau teigia, kad šventojo žudikas *statim vero et ipse caecatus est* (8g). Abu pasakojimai baigiami irgi labai panašiai (9b): *supra illorum corpora constructa sunt monasteria* (Vibertas) ir *super corpus quoque beatissimi martiris ecclesiam construunt* (Damianis). Beje, ir ši kartą Viberto informacija tikslesnė. Ne taip, kaip Damianis, jis neteigia, kad vienuolynus virš kankinių palaikų pastatė patys atsivertę žudikai. Ir iš tiesų iš Titmaro versijos šaltinių žinome, kad jų palaikus išpirko Lenkijos karalius Boleslovas Narsusis.

„Šv. Brunono gyvenime ir kančiose“ tekstologinių bendrybių mažiau – tai laisvesnis pirminio teksto perdirbinys. Vis dėlto nesunku pastebėti, kad šis kūrinys artimesnis Damianio pasakojimui, negu išlikusiam Viberto pasakojimui, be to, jame atsispindi kai kurios realijos, neišlikusios nei Viberto santraukoje, nei Damianio tekste (Zebedeno vardas, Alstros upė). Damianio ir „Šv. Brunono gyvenimo ir kančių“ šaltinis turėjo būti ne pats Viberto pasakojimas, o platesniojo Viberto pasakojimo perdirbinys, kuriame jau buvo įvelta klaidų. Pavyzdžiui, abiejuose pasakojimuose Brunonas verčiamas eiti tarp laužų (ar lauže padarytu taku) ir nė trupučio neapdega, o *dux... illius terrae* yra virtęs į *alius frater* (*frater eius*), o Damianio pateiktą pasakojimą apie sustingusius Brunono žudikus (8g) „Šv. Brunono gyvenimo ir kančių“ autorius perkelia į ankstesnę Brunono misiją Vengrijoje, kur panašiai atsitinka pasikėsiniams į Brunono gyvybę žmonėms (šiuo atveju tai išgelbsti Brunonui gyvybę).

Toliau pateikiami sugretinti Viberto, Petro Damianio ir „Šv. Brunono gyvenimo ir kančių“ pasakojimai. Tekstas, kuris, mano manymu, geriausiai atspindi bendrą jų šaltinį, išskiriamas kursyvu. Tai iš esmės visas Viberto pasakojimas su kai kuriais papildymais iš kitų tekstų. Kai kurių papildomų žinių priskyrimas platesniajai Viberto pasakojimo redakcijai, žinoma, yra hipotetiškas. Kartais ne visai aiški ir jų įterpimo į pagrindinį tekstą vieta (ypač 3-iajame siužete, kuriame visų šaltinių tekstai gali būti traktuojami kaip papildantys vienas kitą). Patogumo dėlei tekstas suskirstytas į 10 siužetų, o jie – į fragmentus, numeruojamus raidėmis tokia tvarka, kokia jie, mano manymu, buvo išsidėstę Viberto pasakojimo platesniojoje redakcijoje (pagrindu imamas išlikęs Viberto tekstas).

VIBERTO PASAKOJIMAS

IŠ PETRO DAMIANIO
„ŠV. ROMUALDO
GYVENIMO“IŠ „ŠV. BRUNONO
GYVENIMO IR KANČIŲ“

1. Įvadas

Tesužino visa Dievo mylima tauta, kad aš, Vibertas, Dievo tarnų tarnas, mano nuodėmių atleidimo dėlei ir mano švenčiausiojo pono ir Kristaus kankinio vyskupo Brunono paliepinu, paniekianau visą savo turtą, kilnojamą ir nekilnojamą, ir nusekiau paskui jį į pagonių provinciją, kuri vadinama Prūsija. O anas vyskupas ir Kristaus kankinys Brunonas, palikęs vyskupystę, kartu su jam patikėtu būriu, su savo kapeleonais nukeliavo į Prūsiją atversti pagonių gentis į švenčiausiąją krikščionybę! Jų vardai yra šie: visų pirma mano ponas Brunonas, vyskupas ir švenčiausias Kristaus kanki-

O galiausiai atvykęs pagonis, su tokiu karštos širdies atkaklumu ėmė pamokslauti, kad jau niekas neabejotų, jog šventas vyras kankinystės reikalavo. O anie bijodami, kad kadangi po palaimintojo Adalberto kankinystės, drebinant stebuklų ženklams, didžioji dalis slavų genties yra atversta, patiems taip pat panašiai neatsitiktų, ilgą laiką nuo palaiminto vyro rankas sumania klasta atitraukia ir labiausiai trokštančio mirti, nenorėdami jo nužudyti, žiauriai pasigaili.

Šventas ir garbingas po piežius Leonas, matydamas šventojo Brunono ryžtingumą, jo sielos norą patenkinti troško ir, davęs palaiminimą, nukreipė jį į vengrų žemę, į pamokslavimo darbą. O Dievo vyras pamaldžiai ėmėsi evangelijų skelbimo ir po laimingos kelionės atvyko į miestą, kuris vadinamas Praha, su savi mi turėdamas nemažai kelionės draugų. Išgirskime, ką nuveikė gerasis žemdirbys! Pasodino, palaistė, piktžoles išrovė, kviečių seklas, tai yra dvigubą meilę, Dievui, suprantama, ir artimui, laukuose išbarstė ir daug vaisių, Dievui padedant ir

nys; kapelionių, kurie su juo nuėjo į kankinystę, vardai yra šie: Tiemikas, Aikas, Hezichas, Apichas, pagaliau aš, Vibertas.

teikiant šventojo tikėjimo augimą, ten pat surinko. Be to, paskyrė dvasininkus, bažnyčias pastatė ir, visus dvejus metus tenai pasilikdamas, bažnyčias sustiprino.

[8b-f] Kai vieną dieną garsusis Dievo vyras Bonifacijus pamaldžiausiai laikė mišias ir po perskaičytų evangelijų, įkvėptas dieviško įkvėpimo, pakilo į katedrą ir perdavė tautai šventojo tikėjimo misteriją, atsitiko, kad pirmieji miesto fanatikai dalyvavo jo išganingame pamoksle. O kai kas iš jų atsivertė, išpažindami Jėzų Kristų, ir priėmė krikšto malonę. Kai kas iš jų, apimti įnirtingo blogio, sutartinai jį užpuolė, norėdami jį lazdomis užmušti.

[8g] Tuoju globėjas Dievas prislėgtai širdžiai padėjo ir nusižeminusį dvasia greitai išgelbėjo. Iš tiesų tokio sąstingio sukaustyta sustingo minia, kad negalėjo nei prie žemės prikaustytos kojos pajudinti, nei iškeltos rankos toliau ar aukštyrą ištiesti, nei nukreipti žvilgsnio. Taigi taip padedant dieviškai valiai, jų sveikata tarsį čerpė išdžiūvo ir jų liežuviai prilipo prie gomurių. Viešpats iš tiesų tarsį į mirties dulkes juos nubloškė.

[9a] Kadangi į šį nuostabaus vaizdo reginį kartu su tikinčiais susirinko beveik trečdalis to miesto pagonių, visi, matydami įvykusius stebuklus, vieningai pašlovino Dievą, kuris trokšta, kad visi žmonės būtų išganyti. O galų gale šie, atgailos apimti, krikšto malonės paprašė. Ir taip sveikata jiems buvo atstatyta. Būtent tą dieną didelė barbarų dalis buvo atversta į tikėjimą.

2. Brunonas atvedamas pas karalių (a) ir skelbia evangeliją (b)

[a] *Kas dar? Kai tik įžengėme į šalį, tuojau pas karalių buvome nuvesti.*

[b] *O vyskupas su savo paruoštais kapelionais atlaikė mišias, skelbdamas evangelijos bei apaštalių žodžius.*

[a] Kai pas rusų karalių garbingasis vyras atvyko

[b] ir atkaklia dvasia aistringai pradėjo pamokslą,

[a] Taigi tai atlikus, šviesiausias palaiminto vyro Bonifacijaus garsas pasiekė kunigaikščio Boleslovo ausis. Šis tuojau pat liepė pas jį pristatyti vyskupą. O Dievo atletas, jausdamas, kad jam artinasi atilsio diena, apimtas džiaugsmo, linksmu veidu su pasiūstais palydovais atvyko pas kunigaikštį.

3. Brunono ir Netimero disputas: Brunonas prisistato (a), išsklaido Netimero abejones, kad atvyko elgetauti (b), bet žyniams priešinant (c), gauna neigiamą Netimero atsakymą (d); žyniams pareikalavus Dievo galybės įrodymų (e), sudagina karaliaus status (f)

[d] *Kai visa tai karalius, vardu Netimeras, išgirdo, tarė: „Mes turime dievus, kuriuos garbiname ir kuriais tikime. O tavo žodžiams paklusti nenorime“.*

[f] *Vyskupas, tai girdėdamas, liepė atnešti ano karaliaus status ir jo akiuvaizdoje įmetė į ugnį su didžiausiu ryžtingumu. O ugnis priėmė ir prarijo būtent tuos status.*

[b] matydamas jį karalius šiurkščiais drabužiais aprengtą, basomis kojomis vaikščiojantį, pamatė, kad šventasis vyras tai ne dėl religijos rodo, bet greičiau dėl to, kad pinigų susirinktų. Taigi pasižadėjo, kad jei nuo tokios tuštybės atsisakytų, pats jo skurdą dovanotų turty dovana praturtintų. Taigi Bonifacijus tuojau į užėigą be gaisraties sugrįžo, brangiausiomis vyskupų puošmenomis prideramai apsirengė ir taip į karaliaus rūmus iš naujo atvyko.

[a] *Buvo klausiamas, kas gi yra ir kur bei kodėl keliauja. Atsakė, kad dėl savo ir visų saviškių išganymo atvyko.*

[c] *Bet šventyklų žyniai velnio pavydo į pyktį pastūmėti, visą liaudį ir visus pareigūnus bei vietininkus sukursitė, kad gyvas būtų uždegtas tas, kuris dievų šventyklas sugriautų ir visą tautą magiškais burtais pakirstų.*

[e] *Buvo duota pasirinkimo laisvė, kad arba galingiausiems dievams aukotų, arba tiesos bylos baigtis būtų patvirtinta įrodymu.*

4. Karalius pasipiktina (a) ir įsako sudeginti Brunoną (b), kad įrodytų jo pamokslą klaidingumą (c); jei Brunonas nesudegtų, žada krikštintis (d)

[a] *O karalius sujaudintas tavo su didžiausiu pasipiktinimu:*

[b] *„Kuo greičiau paimkite vyskupą ir mano akivaizdoje įmeskite į ugnį.“*

[c] *Jei ji ugnis sudegins ir pravis, žinokite, kad jo pamokslas visiškai tuščias;*

[d] *pagaliau jei yra kitaip, į tą Dievą nedelsdami įtikėsime.“*

5. Bandyamas sudeginti Brunoną: vykdomas nutarimas įkurti ugnį (a), pasipuošęs Brunonas (b) sėda ant laužo (c), giedamos psalmės (d)

[a] *Tada karalius įsakė uždegti didžiulę ugnį ir į ją įmesti vyskupą.*

[a] O karalius, matydamas jį tokiais gražiais rūbais papuoštą, pasakė:

[c₁] „Dabar žinome, kad tavo į tuščią mokymą pastūmėjo ne skurdo būklė, o tiesos nežinojimas.“

[b] Bet vis dėlto, jei teisinga jėga tiki, kaip sakai, tebūna pastatytos dvi aukštos rąstų pakylės, mažiausiu tarpu viena nuo kitos atskirtos; ir, ugnį uždegus, kai bus taip įsidegusios, kad abiejų krūvų ugnis atrodytų esanti viena, tu per eik per vidurį.

[c₁] Tai jei pažeistas iš kurios nors pusės būsi, tavo pačioms giluminėms ugnims sudeginti atiduosime.

[d] Bet jeigu, kuo negalima patikėti, sveikas išeitum, tavo Dievą be jokio sunkumo įtikėtume“.

[a] Ir kadangi ši sutartis ne tikrai Bonifacijui, bet ir visiems, kurie ten buvo, pagonims patiko,

[b] Buvo sukrauta malkų krūva ir viduryje paliktas takas vienam žmogui.

[b] *O vyskupas, apsirengęs vyskupo drabužiais,*

[c] *savo krėslą liepė įmesti į ugnį ir ugnyje ant jo taip ilgai sėdėjo,*

[d] *kol kapelionų septynios psalmės buvo sugiedotos.*

[b] Bonifacijus, taip apsirengęs, tarsi laikysiantis mišių iškilmes,

[c] iš pradžių su šventintu vandeniu ir uždegtais smilkalais iš visų pusių apvaikščiojęs ugnį, po to įėjęs į užiančius liepsnų kamuolius, išėjo toks sveikas, kad nesimatė, jog nors menkiausias jo galvos plaukelis būtų nudegęs.

[b] šventasis Dievo vyras Bonifacijus, nepridengtas skydu ar šalmu, bet apsaugotas švento kryžiaus ženklų,

[c] nesibaimindamas įžengė į ugnies liepsnas, sustojo ir nejudėdamas išbuvo ištisą dieną ir visą naktį tarsi šaltoje vietoje taip, kad nė dalelė jo drabužių neturėjo nudegimo žymių. Betgi kai antros dienos rytą pirmą kartą iš liepsnų tarsi iš dvelkiančios drėgmės sveikas išėjo,

[d] giedodamas šią Dovydo psalmę: „Ištyrei mano širdį, Viešpatie, ir aplankei naktį, išmėginai mane ugnimi, ir nerasta manyje neteisybės“.

6. Karalius su savo valdiniais atsiverčia (a) ir priima krikštą (b)

[a] *O karalius, matydamas šį nepaprastą įvykį, su trim šimtais vyrų nedelsdamas įtikėjo Dievą*

[b₁] *ir priėmė atgailos krikštą.*

[a] Tuomet karalius ir kiti, kurie šiame reginyje dalyvavo, būriais suklumpa prie palaimintojo vyro kojų, atleidimo verksmingai prašo, pasikrikštyti atkakliai maldaudami reikalauja.

[b₂] Taigi pradėjo tokia daugybė pagonių plūsti į krikštą, kad šventasis vyras perėjo prie vieno didesnio ežero ir pačiame vandeny gausume tautą krikštijo.

[a] visi, kurie nenusakomame įvykyje dalyvavo, suklupę ant kelių pasaulio išsganytoją jame pagarbiu ir kartu suteikti krikštą jo nuolankiausiai paprašė.

[b] Bet ir karalius, ir visi jo didžiūnai, pasiduodami šventajam tikėjimui, linksmi priėmė šventojo šaltinio aplaistymą.

7. Karalius ketina valdžią perduoti sūnui ir nužudo savo brolių

O karalius nusprendė, kad, karalystę palikdamas sūnui, pats, kad ir kiek begyventų, nuo Bonifacijaus jokia būdu neatsiskirtų. O karalius brolis, su juo kartu gyvenantis, kadangi nenorėjo tikėti, nesant Bonifacijaus, paties karaliaus buvo nužudytas.

8. Brunono nužudymas: Zebedenas pyksta dėl Netimero krikšto (a), nesiklauso Brunono žodžių (b), įsako kariams jį suimti (c) bijodamas, kad Netimeras neišvaduotų Brunono (d), atjoja pas vyskupą (e), įsako jį nukirsdinti (f), išlupa Viberto akis (g), įmeta Brunono galvą į Alstrą (h)

[a₁] *Po to anos žemės kunigaiškštis*

[a] O kitas brolis, kuris jau gyveno atskirai nuo karaliaus,

[b] *kai tik pas jį garbingasis vyras atvyko, klausyti jo žodžių nepanoro;*

[c] *bet dėl brolio atsivertimo per daug prieš jį pykčiu užsidegęs, tuojau suėmė.*

[d] *Po to, bijodamas, kad, jei gyvą laikytų, karalius jo iš jo rankų neišplėštų,*

[e] *savo akivaizdoje, aplinkui stovint nemenkai žmonių daugybei, liepė nukirsti galvą.*

[e] *pas vyskupą atjojo, apimtas velniškos drąsos, ir tą vyskupą su kapelionais liepė nukankinti be jokių klausimų.*

[f] *Vyskupui galvą įsakė nukirsti ir visus kapelionus įsakė pakarti*

[g] *ir mano akis liepė išlupti.*

[g] Tuojau gi ir pats apako, ir jį su visais, kurie šalia stovėjo, toks sustingimas išstiko, kad nei kalbėti, nei jausti, nei kokio nors žmogiškos prigimties darbo padaryti nepajėgė, bet visi tarsi akmenys sustingę ir nejudantys pasiliko. O karalius, tai girdėdamas, per didelio sielvarsto sukrėstas, apskritai nuspren-

[a₂] *Tačiau Zebedenas, jo brolis, išgirdęs apie brolio atsivertimą, didelio pykčio apimtas,*

[c₂] *pasiuntė karius, kad šventąjį vyrą suimtų ir pristatytų pas jį.*

Šie kariai, kai ginkluoti atvyko, surado palaimintąjį Bonifacijų mišias pamaldžiai belaikančių. Bet vienas jų begėdiškai su didžiausiu įžūlumu šventąjį vyrą užpuolė, ranką, su kuria auką laimino, kalaviju nukirto ir po to jį nuo altoriaus nustumė. Greitai, kadangi pamatė tą pačią ranką sklandančią, iš viršaus žegnojančią, sujudintas atsitraukė, krito prie jo kojų ir atliko atgailą. Jis

džia ne tik tai brolių nužudyti, bet ir visus, kurie jam tokios kaltės šalininkais buvo pasirodę, kalavijais išžudyti. Bet kai ten tuojau nuvyko ir pamatė kankinio kūną vis dar viešumoje gulintį, brolių drauge su likusiais žmonėmis be pojūčių ir judesių sustingusius šalia stovint, jis su visais saviškiais nusprendė, kad pirmiau jiems būtų paskirta malda, jei galbūt jiems dieviškas gailestingumas atstatytų pojūčius, kurių neteko, paskui, jei sutiktų tikėti, atleidus už nusikaltimą, gyventų; bet jeigu [ne], visi žūtų nuo keršytojų kalavijų. Taigi kadangi ir paties karaliaus, ir kitų krikščionių ilgiau buvo meldžiamasi, ne tik ankstesni pojūčiai grąžinami sustingusiems žmonėms, bet priedo net pridedamas patarimas, kaip prašyti geros sveikatos.

gi, netrukus po to savo laureato krauju pakrikštytas, išėjo.

[f] Kai įsiveržė daugybė kitų, vienas iš jų, išsitraukęs kardą, nukirto jo galvą, kiti išbėgiojo, kiti krito.

[h] *Bet laukinė gentis, dar nepasitenkinusi jo mirtimi, švenčiausiojo vyro galvą įmetė į upę, kuri vadinama Alstra.*

Palaimintasis Brunonas buvo nukankintas tūkstantis devintaisiais Viešpaties metais per XVI kovo kalendas, imperatoriaus Henriko Antrojo, kuris yra palaidotas Bamberge, laikais.

9. Stebuklai po Brunono mirties (a) ir jo palaikų palaidojimas (b)

[a] *O po to Kristaus valia tenai buvo matoma be skaičiaus ženklų ir stebuklų;*

[b] *o dabar virš jų kūnų yra pastatyti vienuolynai.*

[a] Kadangi tuojau verksmingai savo nusikaltimo atgailos siekia, krikšto sakramentus su dideliu užsidegimu priima;

[b] virš palaimintojo kankinio kūno bažnyčią pastato.

[b] O dievobaimingi vyrai, paėmę šventojo Bonifacijaus kūną, palaidojo jį toje pačioje vietoje, kur Viešpats daug stebuklų atliko per savo tarną Bonifacijų iki pat šiandieninės dienos.

Bet kadangi Viešpats norėjo parodyti dorybes, kurios pelnytos buvo to, kurio galva tokioje negarbingoje vietoje buvo nuskandinta, vieną naktį atsitiko taip, kad vieno valdovo žvejai,

vandenimis klajojantys, ėjo ieškoti žvynuoto žuvų būrio, pamatė, kad uždegtos šviesos plaukioja ten, kur ilgai gulėjo nukirsta šventojo vyro galva. Kai jie banguojančius vandenis stipriau irklavimu daužė, laivas išliko toks nejudantis, tarsi kažkieno būtų laikomas. O vyrų krūtines apėmė sustingimas, be to, dar ir baimė juos apniko. Stebėjosi, kas gi yra, kas jiems atsitiko. O prisiminę Jėzaus vardą, pašaukė jį, ir staiga pasirodė jiems palaimintasis Bonifacijus, vaikščiojantis virš vandens gelmės. Šie gi ėmė dar labiau bijoti manydami, kad tai yra šmėkla. Bet šventasis vyras, kai juos pamatė išsigandusius, švelnia dvasia ėmė juos raminti, kad neišsigastų, jis esąs tas pats vyras, kurį pagonyš pasmerkė mirti, ir jo galva guli ten, kur švytinčios šviesos Dievo valia plaukioja. O žvejai po to, kai atgavo amą, Dievą pašlovino ir tą vietą rūpestingai pažymėjo.

O rytui atėjus, nuvyko į pažymėtą vietą, surado jo galvą. Ir paėmę ją, sušaukė to paties miesto dvasininkus ir liaudį, padėjo ją pagarbiai šalia Dievo vyro kūno, pripažindami Jėzų Kristų priimtu katalikų tikėjimu.

[a] Tą dieną prie jo švento kapo daug ženklų Dievo valia buvo padaryta. Akliems buvo grąžintas regėjimas ir šlubiems, ir luošiams ėjimas atstatytas, ligoniams sveikata, Dievui padedant, atstatyta.

10. Epilogas

Ką dar pasakyti? Visų krikščionių dėl Dievo gailėtingumo prašau pagalbos, kuri mano gyvenimui tebūnie jūsų nuodėmių gynimas ir amžina apsauga.

Betgi jei aš apie šį nuostabų vyrą visas dorybių dovanas, kurias tikrai galima pasakoti, bandyčiau perteikti, pritrūktų galbūt iškalbos, netrūkstant medžiagos. Taigi kadangi Bonifacijaus dorybės stokatų savo aprašymo, todėl vis dėlto jį su kitais Romualdo mokiniais galų gale čia rūpinamės priminti, kad iš jų šlovės parodytume, koks didis vyras buvo jų garbingasis mokytojas. Kadangi, kol globotinių didybė gaudžia tikinčiųjų ausyse, koks iškilus buvo jų mokytojas, aiškėja iš mokinių, kuriuos turėjo.

II priedas

XIII amžiaus Lietuvos kunigaikščiai

Svarbiausi Lietuvos valstybės kūrėjai buvo kunigaikščiai. Nežinome XII a. pabaigos Lietuvos kunigaikščių vardų, o XIII a. šaltiniai jau išsaugojo ne vieno kunigaikščio vardą, apie kai kuriuos iš jų pateikdami ir daugiau žinių. Iš viso XIII a. žinomi 74 lietuvių (aukštaičių ir žemaičių) kunigaikščiai. Tai įdomi medžiaga tyrinėjimams. Žinoma, ne visus juos galima besąlygiškai vadinti kunigaikščiais – kai kurie galėjo būti žemesnio rango diduomenės atstovai (pavyzdžiui, Sirgėlis). Tačiau apskritai XIII amžius – kunigaikščių epocha. Tad nebus didelė klaida visus to meto lietuvių diduomenės atstovus įtraukti į kunigaikščių sąrašą. XIII a. kunigaikščiai nebuvo labai aukšto rango asmenys – didžioji jų dalis buvo smulkių valsčių kunigaikščiai. Užtenka prisiminti chrestomatinius pavyzdžius apie 1246 m. Volynėje žuvusius 40 jotvingių

kunigaikščių ar 1286 m. nužudytus 70 Lietuvos „karaliukų“⁸⁰³. Todėl būtų sunku įrodyti, kad kuris nors iš į sąrašą įtrauktų asmenų tikrai nėra kunigaikštis, nors dėl kai kurių ir kyla abejonių (tokių, beje, labai nedaug).

Toliau pateikiamame sąrašė suregistruoti visi XIII a. lietuvių diduomenės atstovai, apie kuriuos išliko žinių ar bent yra paliudyti jų vardai (rekonstruojami iš tėvavardžių). Be jų, žinomi keli Lietuvos valstybės politiniam elitui priklausę rusinų, taip pat jotvingių, žiemgalių, skalvių ir nadruvių kunigaikščiai. Iš jų gausesnę grupę sudaro tik jotvingiai. Jų kunigaikščių ir kitų didikų sąrašą, apimančią 40 asmenų, pateikė dar K. Būga (išanalizuodamas juos lingvistiniu požiūriu)⁸⁰⁴. Tuo tarpu pilno lietuvių kunigaikščių sąrašo iki šiol nebuvo. Čia pateikiamas sąrašas užpildo šią spragą. Kunigaikščių vardai jame rekonstruoti pagal K. Būgos nustatytas taisykles⁸⁰⁵, taip pat atsižvelgiant į dabartines lietuvių pavardes⁸⁰⁶ ir tarmines ypatybes. Šalia pateikiamos iš šaltinių paimtos kunigaikščių vardų formos: mažiau žinomų – visos, o dažnai minimų kunigaikščių – tik būdingesnės formos. Šalia Volynės metraščio Ipatijaus nuoraše pateiktų vardų laužtiniuose skliaustuose nurodoma Chlebnikovo nuoraše esanti to paties vardo forma, jei ji kitokia. Kitų šaltinių nuorašų skirtybės pateikiamos tik tuo atveju, jei jos reikšmingos.

1. Aliminas (Aleman) – žemaičių sukilimo prieš Livonijos ordiną vadas, 1256 m. puolęs Kuršą⁸⁰⁷.

2. Barutis (Бороутъ) – „pagonių“ karvedys, maždaug 1245 m. drauge su Skomantu žuvęs Volynėje⁸⁰⁸.

⁸⁰³ Liubavskis M. Lietuvos istorija ligi Liublino unijos. – D. 1. – P. 7; Šapoka A. Lietuva iki Vytauto. – P. XVI.

⁸⁰⁴ Būga K. Rinktiniai raštai. – T. 3. – P. 136–142.

⁸⁰⁵ Būga K. Rinktiniai raštai. – T. 1. – P. 227–232. Dar kelias taisykles nustatė E. Gudavičius (Bandyamas lokalizuoti XIII a. lietuvių kunigaikščių valdas // MADA. – 1984. – T. 3 (88). – P. 69).

⁸⁰⁶ Žr.: Vanagas A., Maciejauskienė V., Razmukaitė M. Lietuvių pavardžių žodynas. – Vilnius, 1985–1989. – T. 1–2.

⁸⁰⁷ Atskaņu hronika. – P. 130 (eil. 4085, 4101, 4107); Gudavičius E. Mindaugas. – P. 264–266.

⁸⁰⁸ Ипатьевская летопись. – Sklt. 799.

3. Barza (Борза) – Traidenio brolis, stačiatikis, žuvęs kovose su Volynės kunigaikščiu Vasilka (iki 1269 m.)⁸⁰⁹.

4. Bikšys (Бикши, Вихе) – Deltuvos kunigaikštis, minimas 1219 m.⁸¹⁰ 1260 06 15 minimas kaip Mindaugo „baronas ir giminaitis“⁸¹¹.

5. Bulis – numanomas 1219 m. minimų Lietuvos kunigaikščių Bulaičių (Боулевичи [боулевици]) tėvas.

6. Bunys (Bune) – Mindaugo „baronas ir giminaitis“, minimas 1260 06 15⁸¹².

7. Butigeidis (Будижидъ [будижидъ], Butegeyde) – Lietuvos kunigaikštis, 1289 m. drauge su broliu Butvydu atstovavęs Lietuvai⁸¹³. 1290 m. vadinamas karalium⁸¹⁴.

8. Butvydas Ruškaitis (Боутовить [боутовити]) – Lietuvos kunigaikštis, minimas 1219 m.⁸¹⁵

9. Butvydas (Будивидъ [буивидъ], Pucuwerus) – Lietuvos kunigaikštis, 1289 m. minimas kaip Butigeidžio brolis⁸¹⁶, o 1291 m. – kaip „Lietuvos karalius“ ir Vytenio tėvas⁸¹⁷.

10. Daugirutis (Daugeruthe) – „galingesnysis iš Lietuvos“, 1213 m. nusižudęs kalavijuočių nelaisvėje⁸¹⁸; Jersikos kunigaikščio Visvaldžio žmonos tėvas (1209 m. žinia)⁸¹⁹.

11. Daujotas (Давьятъ [довьятъ], Довьяловъ [довьяловъ]) – Lietuvos vyresnysis kunigaikštis, minimas 1219 m.; Viligailos brolis⁸²⁰.

⁸⁰⁹ Ten pat. – Sklt. 869, 871.

⁸¹⁰ Ten pat. – Sklt. 736.

⁸¹¹ PUB. – Bd. 1, Hälfte 2. – P. 93 (Nr. 106).

⁸¹² Ten pat.

⁸¹³ Ипатьевская летопись. – Sklt. 933.

⁸¹⁴ PUB. – Bd. 1, Hälfte 2. P. 355 (Nr. 568).

⁸¹⁵ Ипатьевская летопись. – Sklt. 735.

⁸¹⁶ Ten pat. – Sklt. 933.

⁸¹⁷ Petri de Dusburg Chronicon terrae Prussiae. – P. 156; Gudavičius E. LDK valdovai po karaliaus Mindaugo mirties // Mokslas ir gyvenimas. – 1988. – Nr. 8 (370). – P. 10.

⁸¹⁸ Indriška hronika. – P. 184 (XVII, 3).

⁸¹⁹ Ten pat. – P. 128 (XIII, 4); Budreckis A. Kunigaikštis Dangirutis // Karys. – 1975. – Nr. 5 (1512). – P. 161–162.

⁸²⁰ Ипатьевская летопись. – Sklt. 735.

12. Daumantas (Довѣмонтъ, Домонтъ, Дальматъ...) – Nalšios (iki 1264 m.), Pskovo (1266–1299 m.) kunigaikštis, minimas nuo 1238 m. (patikimai – nuo 1262 m.). Mindaugo svainis (žmonos sesers vyras). Mirė 1299 05 20, pskoviečių paskelbtas šventuoju⁸²¹.

13. Daumantas (Домонта) – Lietuvos didysis kunigaikštis, žuvęs 1285 03 24 Tverės kunigaikštystėje⁸²².

14. Dausprungas (Довѣспрункъ [довѣспроуикъ]) – Lietuvos vyresnysis kunigaikštis, minimas 1219 m.; Mindaugo brolis⁸²³.

15. Eisvinas Ruškaitis (Аишьвно [аишвно] Роушькови ч) – lietuvių karvedys, maždaug 1244 m. puolęs Volynę⁸²⁴.

16. Gatartas (Готорт, Гоиторт) – Girdeniui pavaldus kunigaikštis, žuvęs 1266 06⁸²⁵.

17. Gaudižodas Tiudjominaitis (Тюдяминовичъ Ковдижадь [тюднминови ч же кодвижадь]) – Mindaugo karvedys, 1262 m. puolęs Volynę (turbūt tuo metu ir žuvęs)⁸²⁶.

18. Gedivydas (Едивида) – Mindaugo sūnėnas ir Tautvilo brolis, minimas 1248 ir 1253 m.⁸²⁷

19. Gedivilas Bulaitis (Едивила [едивала]) – Lietuvos kunigaikštis, minimas 1219 m.⁸²⁸

20. Ginteikis (Gingeike) – lietuvių karžygys, Lengvenio priešas, drauge su broliais Tuskiu ir Milgerinu 1245 m. pabėgęs į Livoniją⁸²⁹; 1256 m. – kryžiuočių vedlys į Žemaitiją⁸³⁰.

⁸²¹ Paszkiewicz H. Regesta Lithuaniae. – P. 35 (Nr. 177), 81–154 (Nr. 405, 421, 422, 447, 452–455, 466, 472, 474, 490, 492, 493, 526, 602, 703, 749, 750); Nikžentaitis A. Nuo Daumanto iki Gedimino. – P. 90–95; Dubonis A. Daumantas: nuodėmė ir šventas gyvenimas // Naujasis židinys. – 1994. – Nr. 5. – P. 50–58; Охотникова В. И. Повесть о Довмонте. – Ленинград, 1985.

⁸²² Лаврентьевская летопись. – Вып. 1. – P. 483.

⁸²³ Ипатьевская летопись. – Sklt. 735.

⁸²⁴ Ten pat. – Sklt. 797–798.

⁸²⁵ Охотникова В. И. Повесть о Довмонте. – Ленинград, 1985. – С. 189–190, 193–194, 196–197; Paszkiewicz H. Regesta Lithuaniae. – P. 92–93 (Nr. 453).

⁸²⁶ Ипатьевская летопись. – Sklt. 856.

⁸²⁷ Ten pat. – Sklt. 815, 822.

⁸²⁸ Ten pat. – Sklt. 736.

⁸²⁹ Atskaņu hronika. – P. 100–106 (eil. 2745, 2855, 3003).

⁸³⁰ Ten pat. – P. 133 (eil. 4223).

21. Gintenis Ruškaitis, arba Kitenis (Китени) – Lietuvos kunigaikštis, minimas 1219 m.⁸³¹

22. Gintibutas Ruškaitis (Кинтибоуть [кинтибоуд]) – Lietuvos kunigaikštis, minimas 1219 m.⁸³²

23. Girdenis (Gerdine de Naalse, Гердени...) – Nalšios ir Polocko (1264–1267 m.) kunigaikštis, minimas nuo 1260 06 15. Žuvo 1267 06, kovodamas su Daumantu⁸³³. Girdenio sūnus Andrius 1289–1315 m. buvo Tverės vyskupas⁸³⁴.

24. Girdivilas (Ерьдивиль) – žemaičių kunigaikštis, minimas 1219 m.⁸³⁵

25. Girstutis (Gerstuchen, Gherstutten) – Mindaugo sūnus, minimas 1254 03 12 Mindaugo akte⁸³⁶ ir 1261 08 07 datuotame Mindaugo akto falsifikate⁸³⁷.

26. Jesbutas, arba Gesbutas (Jesbuto, Jeisbūte) – lietuvių karvedys, minimas 1290 m.⁸³⁸. Žuvo 1292 m.⁸³⁹

27. Juodkys (Юдьки [юдъкы]) – Deltuvos kunigaikštis, minimas 1219 m.⁸⁴⁰

28. Lengvenis (Lengewîn, Лековнии, Лонькогвени [лонькТВени], Langwinus) – lietuvių karvedys, maždaug 1245 m. puolęs Volynę⁸⁴¹. 1245–1246 m. kariavo su Tuskiu, Milgerinu Ginteikiu bei Livonijos kryžiuočiais⁸⁴². Kaip Mindaugo seserėnas (sesers vyras), jis minimas 1260 06 15⁸⁴³.

⁸³¹ Ипатьевская летопись. – Sklt. 736.

⁸³² Ten pat. – Sklt. 735.

⁸³³ PUB. – Bd. 1, Hälfte 2. – P. 93 (Nr. 106); Новгородская первая летопись. – P. 85, 314–315; Paszkiewicz H. Regesta Lithuaniae. – P. 74–93 (Nr. 374, 422, 426, 452–454).

⁸³⁴ Paszkiewicz H. Regesta Lithuaniae. – P. 139–176 (Nr. 682, 714, 721, 757, 847).

⁸³⁵ Ипатьевская летопись. – Sklt. 735.

⁸³⁶ LUB. – Reval, 1853. – Bd. 1. – Sklt. 345 (Nr. 263).

⁸³⁷ Ten pat. – Sklt. 461 (Nr. 363).

⁸³⁸ Petri de Dusburg Chronicon terrae Prussiae. – P. 153 (III, 241); Nicolaus von Jeroschin. Di Kronike von Pruzinlant // SRP. – Leipzig, 1861. – Bd. 1. – P. 527–528.

⁸³⁹ Petri de Dusburg Chronicon terrae Prussiae. – P. 154–155 (III, 246); Nicolaus von Jeroschin. Di Kronike von Pruzinlant. – P. 531.

⁸⁴⁰ Ипатьевская летопись. – Sklt. 736.

⁸⁴¹ Ten pat. – Sklt. 798.

⁸⁴² Atskaņu hronika. – P. 100–109 (eil. 2721, 2735, 2752, 2760, 2803, 2851, 2857, 2863, 2570, 2873, 2877, 2882, 2951, 2961, 3002, 3014, 3019, 3028, 3040, 3045, 3049, 3064, 3067, 3069, 3081, 3112); Gudavičius E. Mindaugas. – P. 207–208.

⁸⁴³ PUB. – Bd. 1, Hälfte 2. – P. 93 (Nr. 106).

29. Liesis (Льсии) – Traidenio brolis, stačiatikis, žuvęs kovose su Volynės kunigaikščiu Vasilka (iki 1269 m.)⁸⁴⁴.

30. Ligeikis (Ликийк [ликыйк], Lygeyke) – minimas 1219 m. kaip Deltuvos kunigaikštis⁸⁴⁵, o 1260 06 15 – kaip Mindaugo „baronas ir giminitis“⁸⁴⁶.

31. Liugaila (Люгаило, Лигаило) – Girdeniui pavaldus kunigaikštis, žuvęs 1266 06⁸⁴⁷.

32. Liumbis (Люмби) – Girdeniui pavaldus kunigaikštis, žuvęs 1266 06⁸⁴⁸.

33. Mažeikis (Maseke) – lietuvių „karalius“, 1290 m. puolęs Kuršą⁸⁴⁹. Jo valdos 1332 m. minimos Žemaitijoje⁸⁵⁰.

34. Milgerinas (Milgerin) – lietuvių karžygys, Legvenio priešas, drauge su broliais Tuskiu ir Ginteikiu 1245 m. pabėgęs į Livoniją⁸⁵¹. 1256 m. – kryžiuočių vedlys į Žemaitiją⁸⁵².

35. Mindaugas (Миндогъ, Миндовгъ, Myndowe, Mendogus...) – Lietuvos didysis kunigaikštis (prieš 1238–1263 m.), karalius (1253–1263 m.). Pirmą kartą paminėtas 1219 m., nužudytas 1263 m. rudenį; Dausprungo brolis, Vaišalgo, Ruklio, Repeikio ir Girstučio tėvas, Lengvenio ir Daumanto svainis⁸⁵³.

36. Parnušis (Parnus, Parbsen, Parbusse de Nere) – iš Neries žemės kilęs Mindaugo patikėtinis ir pasiuntinys, 1251 m. vykęs į Romą⁸⁵⁴. 1254 03 12⁸⁵⁵ ir 1260 06 15⁸⁵⁶ – Mindaugo aktų liudininkas.

⁸⁴⁴ Ипатьевская летопись. – Sklt. 869, 871.

⁸⁴⁵ Ten pat. – Sklt. 735.

⁸⁴⁶ PUB. – Bd. 1, Hälfte 2. – P. 93 (Nr. 106).

⁸⁴⁷ Охотникова В. И. Повесть о Довмонте. – С. 189–190, 193–194, 196–197; Paszkiewicz H. Regesta Lithuaniae. – P. 92–93 (Nr. 453).

⁸⁴⁸ Охотникова В. И. Повесть о Довмонте. – С. 189–190, 193–194, 196–197; Paszkiewicz H. Regesta Lithuaniae. – P. 92–93 (Nr. 453).

⁸⁴⁹ Atskaņu hronika. – P. 301 (eil. 11964).

⁸⁵⁰ Nikžentaitis A. Nuo Daumanto iki Gedimino. – P. 25, 61.

⁸⁵¹ Atskaņu hronika. – P. 100–106 (eil. 2741, 2779, 2854, 2868, 2885).

⁸⁵² Ten pat. – P. 133 (eil. 4221).

⁸⁵³ Paszkiewicz H. Regesta Lithuaniae. – P. 25–86 (Nr. 131, 132, 133, 177, 197, 201, 209, 216, 228, 232, 235, 236, 238–246, 248, 250, 251, 253, 256, 260–262, 265, 270, 277, 280, 285, 286, 297, 301, 312–314, 316, 317, 320, 335, 338, 346, 347, 362, 374, 385, 386, 389, 390, 393, 396, 398, 399, 401, 405, 406, 416, 421, 422, 424, 425).

⁸⁵⁴ Atskaņu hronika. – P. 117 (eil. 3509).

⁸⁵⁵ LUB. – Bd. 1. – Sklt. 345 (Nr. 263); Gedimino laiškai. – P. 21.

⁸⁵⁶ PUB. – Bd. 1, Hälfte 2. – P. 93 (Nr. 106).

37. Parnušis Jaunesnysis (Parbusse iunior) – minimas 1260 06 15 Mindaugo akte⁸⁵⁷.

38. Pelušis (Peluse) – minimas apie 1286 m. kaip su kryžiuočiais susidėjęs išdavikas⁸⁵⁸.

39. Plikis Ruškaitis – numanomas 1219 m. minimos Plikienės (Пликосова) vyras⁸⁵⁹.

40. Pukeikis (Поукыйк [поукыйк]) – Deltuvos kunigaikštis, minimas 1219 m.⁸⁶⁰

41. Repeikis (Replen, Репекья [репекья]) – Mindaugo sūnus, minimas 1254 03 12 Mindaugo akte⁸⁶¹ ir 1261 08 07 datuotame Mindaugo akto falsifikate⁸⁶². Nužudytas 1263 m. rudenį⁸⁶³.

42. Riauba (Ревбоу) – Tautvilo pasiuntinys, minimas 1252 m.⁸⁶⁴

43. Ruklys (Роукля) – Mindaugo sūnus, nužudytas 1263 m. rudenį⁸⁶⁵

44. Ruška – numanomas 1219 m. minimų Lietuvos kunigaikščių Ruškaičių (Роушьковичевъ [роускович]) tėvas.

45. Sirgėlis (Syrgele) – pas kryžiuočius perbėgęs lietuvis, 1291 05 01 gavęs 10 žagrių žemės Vangių valsčiuje Semboje⁸⁶⁶.

46. Sirputis (Соурьпоутти [сирьпутти], Сирпоуття [сирьпоуття]) – Traidenio brolis, stačiatikis. 1276 m. Traidenio pavedimu puolė Volynę, o 1278 m. (su jotvingiais) – Lenkiją⁸⁶⁷. Mirė Traidenio valdymo metais (iki 1281 m.)⁸⁶⁸.

47. Sirvydas Ruškaitis (Сиръвидъ Рюшковичъ [сиръвидъ роушкович], Сирвидъ) – Mindaugo karvedys, 1255 m. nusiaubęs Volynę (Lucko žemė)⁸⁶⁹.

48. Skabis (Schabbe [Sthabbe]) – Mindaugo „baronas ir giminitis“, minimas 1260 06 15⁸⁷⁰.

⁸⁵⁷ PUB. – Bd. 1, Hälfte 2. – P. 93 (Nr. 106).

⁸⁵⁸ Petri de Dusburg Chronicon terrae Prussiae. – P. 149 (III, 228).

⁸⁵⁹ Ипатьевская летопись. – Sklt. 736.

⁸⁶⁰ Ten pat.

⁸⁶¹ LUB. – Bd. 1. – Sklt. 345 (Nr. 263).

⁸⁶² Ten pat. – Sklt. 461 (Nr. 363).

⁸⁶³ Ипатьевская летопись. – Sklt. 860.

⁸⁶⁴ Ten pat. – Sklt. 818.

⁸⁶⁵ Ten pat. – Sklt. 860.

⁸⁶⁶ PUB. – Bd. 1, Hälfte 2. – P. 363 (Nr. 576).

⁸⁶⁷ Ипатьевская летопись. – Sklt. 874, 878.

⁸⁶⁸ Ten pat. – Sklt. 869.

⁸⁶⁹ Ten pat. – Sklt. 840.

⁸⁷⁰ PUB. – Bd. 1, Hälfte 2. – P. 93 (Nr. 106).

49. Skalmantas (Сколомендовы [Сколдимеровы]) – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino tėvas, turėjęs gyventi XIII a. II pusėje⁸⁷¹.

50. Skarijotas, arba Karijotas (Schoriât) – lietuvių karvedys, žuvęs Livonijoje maždaug 1285 m.⁸⁷²

51. Skomantas (Скомондъ [скомоид]) – „pagonių“ karvedys ir žynys, apie 1245 m. drauge su Baručiu žuvęs Volynėje⁸⁷³.

52. Sprudeikis Bulaitis (Спроудѣика [съпроудѣика]) – Lietuvos kunigaikštis, minimas 1219 m.⁸⁷⁴

53. Stekšys (Stecse) – lietuvių kunigaikštis ir valdovas, žuvęs 1214 m. pradžioje⁸⁷⁵.

54. Surminas (Surminus) – Kolainių pilies viršininkas, karvedys. Minimas 1290 05 ir 1313 m. (1313 m. žuvo jo brolis Skaldas)⁸⁷⁶.

55. Svelkenis (Свелкени [свилкели]) – Traidenio brolis, stačiatikis, žuvęs kovose su Volynės kunigaikščiu Vasilka (iki 1269 m.)⁸⁷⁷.

56. Šiukštys (Suxe) – kilmingasis iš Lietuvos, 1268 04 05 dovanojęs savo žemes Nalšioje Rygos arkivyskupui⁸⁷⁸. 1272 m. pavasarį žuvo kaudamasis su lietuviais Livonijos kryžiuočių pusėje⁸⁷⁹.

57. Tautvilas (Тевтивиль, Товтивиль...) – koalicijos prieš Mindaugą vadovas (1249–1252 m.), Polocko kunigaikštis (apie 1258–1263 m.). Minimas nuo 1248 m., nužudytas 1263 m. pabaigoje⁸⁸⁰. Mindaugo sūnėnas.

58. Tiudjominas – numanomas 1262 m. minimo Gaudžižodo Tiudjominaičio tėvas.

⁸⁷¹ Тексты „Задонщины“ // „Слово о полку Игореве“ и памятники Куликовского цикла. – Москва; Ленинград, 1966. – С. 536, 549 (Undolskio ir Kirilo-Beloozero nuorašai); plg.: Baranauskas T. Gedimino kilmė // Voruta. – 1996 11 23–30. – Nr. 44 (278). – P. 6.

⁸⁷² Atskaņu hronika. – P. 256 (eil. 9884).

⁸⁷³ Ипатьевская летопись. – Sklt. 799.

⁸⁷⁴ Ten pat. – Sklt. 736.

⁸⁷⁵ Indrika hronika. – P. 184–186 (XVII, 6).

⁸⁷⁶ Petri de Dusburg Chronicon terrae Prussiae. – P. 152–153, 179–180; Nicolaus von Jeroschin. Di Kronike von Pruzinlant. – P. 526, 582–583.

⁸⁷⁷ Ипатьевская летопись. – Sklt. 869, 871.

⁸⁷⁸ Perlbach M. Urkunden des Rigaschen Capitel-Archives in der Fürstlich-Czar-torayskischen Bibliothek zu Krakau // Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. – Riga, 1886. – Bd. 13. – P. 17–18.

⁸⁷⁹ Atskaņu hronika. – P. 217 (eil. 8109).

⁸⁸⁰ Ипатьевская летопись. – Sklt. 815–820, 822, 847, 860–861; Новгородская первая летопись. – P. 83–84, 312–313, 454–455.

59. Traidenis (Троидени, Thoreide, Troydeno...) – Lietuvos didysis kunigaikštis (1269–1281 m.); Barzos, Sirpučio, Liesio ir Svelkenio brolis⁸⁸¹.

60. Treniota (Тренята, Traniât, Trinota, Stroynatus...) – Mindaugo karvedys (iki 1263 m.), Lietuvos didysis kunigaikštis (1263–1264 m.). Minimas nuo 1258 m. (patikimai – nuo 1261 m.). Nužudytas 1264 m. pavasarį⁸⁸².

61. Tuskys (Tüsche). Lietuvių karžygys, Lengvenio priešas, drauge su broliais Milgerinu ir Ginteikiu 1245 m. pabėgęs į Livoniją⁸⁸³. 1256 m. – kryžiuočių vedlys į Žemaitiją⁸⁸⁴.

62. Vaisgėlis (Vesegele) – 1260 06 15 Mindaugo akto liudininkas iš Nalšios⁸⁸⁵.

63. Vaišalgas (Воишелкъ, Вышелкъ, Воишелгъ, Woysalko...) – Naugarduko kunigaikštis (iki 1254 ir 1257–1263 m.), Lietuvos didysis kunigaikštis (1264–1267 m.), stačiatikių vienuolis, vyriausias Mindaugo sūnus. Minimas nuo 1254 m., nužudytas 1267 12 09⁸⁸⁶.

64. Vanibutas Ruškaitis (Вонибуут [вънибуут]) – Lietuvos kunigaikštis, minimas 1219 m.⁸⁸⁷

65. Vėgis (Vege) – 1260 06 15 Mindaugo akto liudininkas iš Nalšios⁸⁸⁸.

⁸⁸¹ Ипатьевская летопись. – Sklt. 869, 871, 874, 875, 878, ; Atskaņu hronika. – P. 219–251 (eil. 8190, 8209, 8249, 8349, 9397, 9671); Paszkiewicz H. Regesta Lithuaniae. – P. 108, 117, 127 (Nr. 527, 568, 620).

⁸⁸² Paszkiewicz H. Regesta Lithuaniae. – P. 71–88 (Nr. 358, 386, 393, 405, 406, 416, 422, 425, 428, 434).

⁸⁸³ Atskaņu hronika. – P. 100–106 (eil. 2740, 2855, 2886).

⁸⁸⁴ Ten pat. – P. 133 (eil. 4219).

⁸⁸⁵ PUB. – Bd. 1, Hälfte 2. – P. 93 (Nr. 106).

⁸⁸⁶ Ипатьевская летопись. – Sklt. 830, 837, 847, 858–864, 867–869, 891; Новгородская первая летопись. – С. 84–85, 313–314, 455; Paszkiewicz H. Regesta Lithuaniae. – P. 92–93 (Nr. 461, 463); LUB. – Riga, 1871. – Bd. 6. – Sklt. 441–442 (Nr. 3037). Dėl vardo žr.: Būga K. Rinktiniai raštai. – T. I. – P. 235–237 (pirmoji rekonstrukcija – *Vaišvilkas* – paremta tik vėlyvais Lietuvos metraščiais, todėl nepriimtina). Огицкий Д. П. Великий князь Войшелк (Страница из истории Православия в Литве) // Богословские труды. – 1983. – Т. 24. – С. 133–184; Ogickis D. P. Didysis kunigaikštis Vaišvilkas : iš Lietuvos stačiatikybės istorijos / vertė A. Bendorienė // Voruta. – 1993 07 16–31. – Nr. 27–28 (117–118). – P. 13; 1993 08 01–15. – Nr. 30–31 (119–120). – P. 14; 1993 08 16–31. – Nr. 31–32 (121–122). – P. 6; 1993 09 09–15. – Nr. 34 (124). – P. 6; 1993 09 16–22. – Nr. 35 (125). – P. 6.

⁸⁸⁷ Ипатьевская летопись. – Sklt. 735.

⁸⁸⁸ PUB. – Bd. 1, Hälfte 2. – P. 93 (Nr. 106).

66. Vykintas (Выкынтъ, Выконтоть, Выкинтовъ...) – žemaičių kunigaikštis, minimas 1219⁸⁸⁹ ir 1248–1251 m., koalicijos prieš Mindaugą organizatorius. Tautvilo ir Gedivydo avynas (motinos brolis)⁸⁹⁰.

67. Viligaila (Виликаиль) – Lietuvos vyresnysis kunigaikštis, minimas 1219 m.; Daujoto brolis⁸⁹¹.

68. Vismantas Bulaitis (Вишимоут [вишимоуть], Висимоть) – Lietuvos kunigaikštis, minimas 1219 m.⁸⁹². Žuvo 1251 m. (kaip Tautvilo sąjungininkas kovoje su Mindaugo kariais)⁸⁹³.

69. Višlis (Вишлии [вишли]) – Lietuvos kunigaikštis, minimas 1219 m.; Vyžeikio Ruškaičio sūnus⁸⁹⁴.

70. Vytautas (Витовта) – Kostromos kunigaikščio Vasilijaus Jaroslavičiaus uošvis. Minimas 1266 m. ryšium su jo dukters ir Vasilijaus vestuvėmis⁸⁹⁵. 1341 m. minimas jo sūnus Jurijus Vytautaitis⁸⁹⁶.

71. Vytenis (Vithenus, Vithene, Витень...) – Lietuvos didysis kunigaikštis (1295–1315 m.), minimas nuo 1291 m.; Butvydo sūnus⁸⁹⁷.

72. Vyžeikis Ruškaitis (Вижеикъ [вижеивъ]) – Lietuvos kunigaikštis, minimas 1219 m.; Višlio tėvas⁸⁹⁸.

73. Živinbutas (Живинъбоудъ [живинъбоуд]) – pirmasis iš Lietuvos vyresniųjų kunigaikščių, minimas 1219 m.⁸⁹⁹

74. Žvelgaitis (Suelgate, Suellegaten) – lietuvių kunigaikštis, žuvęs 1205 m. pradžioje⁹⁰⁰.

⁸⁸⁹ Ипатьевская летопись. – Sklt. 735.

⁸⁹⁰ Ten pat. – Sklt. 815–818.

⁸⁹¹ Ten pat. – Sklt. 735.

⁸⁹² Ten pat. – Sklt. 736.

⁸⁹³ Ten pat. – Sklt. 818.

⁸⁹⁴ Ten pat. – Sklt. 736.

⁸⁹⁵ Симеоновская летопись / изд. А. Е. Пресняков // Полное собрание русских летописей. – Санкт Петербург, 1913. – P. 72.

⁸⁹⁶ Пашуто В. Т. Образование литовского государства. – P. 62, 67–68, 386.

⁸⁹⁷ Paszkiewicz H. Regesta Lithuaniae. – P. 145–176.

⁸⁹⁸ Ипатьевская летопись. – Sklt. 736.

⁸⁹⁹ Ten pat. – Sklt. 735.

⁹⁰⁰ Indrika hronika. – P. 72, 76 (IX, 1, 4); 270 (XXV, 2). Apie nepagrįstą Žvelgaičio siejimą su Žagare žr.: Baranauskas T. Apie tariamą Žagarės jubiliejų // Voruta. – 1998 09 26. – Nr. 35 (365). – P. 12. – Perspausdinta: Sidabrė. – 1998 10 20. – Nr. 120 (7603). – P. 3.

SANTRUMPOS

LAMMD	– Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai
LUB	– Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten / herausgegeben von F. G. von Bunge
MADA	– Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija
MGH SS	– Monumenta Germaniae Historica. Scriptores
MPH	– Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski / wydał A. Bielowski
PUB	– Preußisches Urkundenbuch. Politische Abtheilung
SRP	– Scriptores rerum prussicarum, oder die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft

THE FORMATION OF THE LITHUANIAN STATE

Summary

Research Goals and the Concept of the State. The formation of the Lithuanian state has been an object of research for many years. This problem arises at the juncture of Lithuanian history and prehistory, but information about Lithuanian society in those times is still rather scanty. The lack of information makes this problem a rather complicated one, and researchers fail to come to indisputable conclusions. The written sources usually contain casual and vague hints, and these are interpreted according to various theoretical views or simply according to one's imagination. The main task of research into the formation of the Lithuanian state is to minimize the inevitable part played by imagination and to make the reconstruction as plausible as possible. It is necessary to avoid groundless stereotypes, evaluate the historical record, and make good use of the work of earlier historians. Of course, any investigation into this problem is impossible without a definition of the concept of the state itself. We can tentatively distinguish two main concepts of the state – a narrow one and a broad one. In the broad sense the state is any political organization, whereas in the narrow sense the state represents only one type of political organization. It may be defined as a regional political organization ruled by professional officers maintained by taxpayers.

I. Sources. Lithuania is mentioned for the first time in relation to St. Bruno's mission to Prussia in 1009 and his death. The sources containing information about these events can be divided into two versions – Wibert's and Thietmar's. Wibert's version is based on the narrative of Bruno's companion Wibert. A brief version of Wibert's narrative (ca. 1020) and adaptations of a more extensive variant – in Peter Damiani's *Life of St. Romuald* (ca. 1040) and in *Life and Passion of St. Bruno* (ca. 1400) – have survived until today. Thietmar's (Saxon) version has survived in short narratives by Saxon annalists: Thietmar

of Merseburg's Chronicle (1014), the Quedlinburg Annals, *Works of Magdeburg Bishops* (12th century), etc. The original source of the Saxon version is the lost *Book of Bruno's Works*, which was most probably written by Bruno's schoolmate and relative Thietmar of Merseburg.

In the 11th century the first information about Lithuania also appeared in the Ruthenian (Rus') chronicles. Most of them begin with Nestor's *Narrative of the Old Times* (which has not survived as a separate work; its best transcripts are found in Laurentius' chronicle and that of Volhynia). It is supposed that the Novgorod chronicles begin with an older work – *Initial Codex*, written in 1093 – although some researchers take it as a shortened variant of the *Narrative of the Old Times*. These sources contain only a few references to Lithuania. The Novgorod chronicles and the *Narrative of the Old Times* mention only one raid against the Lithuanians, but it is dated differently – 1040 (Nestor) and 1044 (*Initial Codex*). It is not clear whether there were two raids (the original text of the chronicle may have been shortened) or one of the indicated dates is erroneous. Besides this information, the Lithuanians are mentioned in the preface of Nestor's Chronicle as tributaries of Ruthenia (Rus').

The first Novgorod Chronicle is the oldest surviving Ruthenian chronicle (its synodal manuscript dates from the end of the 13th century; Fig. 1). It is an important source for events which occurred in the second half of the 12th and in the 13th centuries. From it we learn about the first Lithuanian raid on Ruthenia in 1183. Laurentius' Chronicle is the second oldest surviving Ruthenian chronicle (the Tver Chronicle of 1305 copied by the monk Laurentius in 1377; Fig. 2). It devotes comparatively little space to the early history of Lithuania. However, a few important facts are mentioned from the second half of the 13th century. The so-called Radziwiłł Chronicle – the oldest illustrated Ruthenian chronicle – was also compiled in the land of Vladimir-Suzdal. It represents a copy of another illustrated chronicle of 1206 made at the end of the 15th century. Its two miniatures are directly related to Lithuanian history (tributary peoples of Ruthenia and a Ruthenian raid against the Yatvingians in 1113). There are also some illustrations of events from Ruthenian history which were important for Lithuania.

One of the most important sources for research into the formation of the Lithuanian state is the Volhynian (Ipat'evskaya) Chronicle, which describes events that took place before 1290. It has survived as the Ipat'evsky manuscript dating from about 1420 (Fig. 3) and the Khlebnikov manuscript dating from the 16th century. The publishers of this Chronicle chose the Ipat'evsky manuscript as their source. However, M. Hrushevski assumes that Khlebnikov's manuscript contains the more archaic text. The Volhynian Chronicle contains much original information about Lithuania in the second half of the 12th and in the 13th centuries. It is composed of three main parts: *Narrative of the Old Times* (up to 1118), the Kiev Chronicle (1119-1200), and the Galician-Volhynian Chronicle (1205-1290). The third part, which is the most important for us, was written in Kholm (until 1262) and Vladimir of Volhynia (1264-1292). The weakest point in this part is the chronology. In Khlebnikov's manuscript the events of the 13th century are given without dates, whereas in the Ipat'evsky manuscript the dates are inaccurate because they were added later.

The military actions of Lithuania in the north are widely mirrored in the Livonian chronicles. Henricus de Lettis' Chronicle gives an account of events which occurred in 1184-1227 (the oldest manuscript is the Zamojski Codex from the beginning of the 14th century; Fig. 4). The author – a contemporary of the events described – unfortunately had no knowledge of Lithuanian internal politics. For this reason, the greatest number of references relate only to frequent Lithuanian attacks. The Livonian Rhymed Chronicle, written in 1295-1297, is one of the most valuable sources for 13th-century Lithuanian history (it contains descriptions of events up to 1290). Its oldest manuscript is the Riga Codex, which dates from the middle of the 14th century (Fig. 5). Special attention is devoted to Lithuania. Therefore, of all the sources for the 13th century it is the one that contains the greatest number of references to the internal life of the Lithuanian state. Particularly important is the one about Mindaugas' father – a king who had no equals.

A very important source for our theme is *The Lay of Igor's Campaign* (1185; the only manuscript, from the 16th century, was lost during the Moscow fire of 1812, but two copies of it have survived). There have

been a few attempts in historiography to doubt the authenticity of *The Lay*. Researchers who maintain this position have made unsuccessful attempts to prove that the 14th-century poem *Zadonshchina* is its source. However, many facts prove that *Zadonshchina* was actually modeled after *The Lay* and thus prove its authentic character.

Worthy of attention are the references in historical tradition. The main part of Lithuanian historical tradition is recorded in the Lithuanian chronicles of the beginning of the 16th century, whereas Russian tradition is mirrored in *byliny* recorded in the 19th-20th centuries. The material of both traditions about early Lithuanian history is multi-layered, confused, and unreliable. However, its analysis, when compared with known historical facts, may provide additional data for the investigation of some problems. *Byliny* abound in references to Lithuania. However, in most cases they are related to the Grand Duchy of Lithuania after the Union of Lublin rather than to ethnic Lithuania. In Russian folklore, lands and events are often linked to Lithuania even though they actually had nothing to do with it. Perhaps the most interesting narrative from early Lithuanian history is *The Lithuanian Assault*. It tells about two nephews of a Lithuanian king who take part in an unsuccessful raid on the lands of Roman, Duke of Bryansk. It is known that Mindaugas really did suffer a defeat in his assault against this duke in 1263.

The Lithuanian tradition goes back to the 16th century. Therefore, it does not confuse different periods as much. The legends in the Lithuanian chronicles (Fig. 7) contain rather accurate descriptions of events such as, for example, the settling of Germans in Livonia after the Lithuanian raid (1185-1186). However, the Lithuanian tradition has come down to us in altered form. Unrelated legends were artificially combined into a single narrative. Today we have to separate them and treat each of them as a different source of information. The various manuscripts of the Lithuanian chronicles are inconsistent in their representations of Lithuanian history. Probably, the protograph contained contradictory accounts, and differences occurred when making abridgements of the original texts. Even in the manuscripts as they are known today, different versions of the same event or different

forms of the same name are sometimes given. At present, there are seven known manuscripts of these partly legendary Lithuanian chronicles.

Research into the formation of the Lithuanian state is impossible without the help of archaeology. The relevant data come from the Brushed Pottery culture (1300 BC-400 AD) and the East Lithuanian Barrow culture (400-1200).

Archaeological data can be interpreted through comparison with other societies at similar stages of development. There are three possible sources of information:

- 1) knowledge of other Baltic peoples and their closest neighbors;
- 2) knowledge of other (primarily Slavonic and Germanic) countries in the European forest zone;
- 3) ethnographic material about primitive peoples (general theories of state formation, also important for understanding the formation of the Lithuanian state, are based on this material).

II. Historiography. The first conception of the formation of the Lithuanian state was formulated by M. Strykowski (Fig. 8) in his *Chronicle* (1582). In his opinion the ancestors of the Lithuanians "were savages living in forests." In 1577 M. Strykowski attempted to support this idea with an ethnographic analogy: "Today this way of life is characteristic of the Lapps outside Sweden...." According to him state organization was brought to Lithuania by Italians who arrived in the 1st century BC. "The founder of Lithuania and its first duke" was Kernius, a descendant of Italians whose rule began in 1040 (this date is related to the first mention of the name of Lithuania known to M. Strykowski). M. Strykowski raised one more question: "When did the name Grand Duchy of Lithuania appear?" In his opinion Rimgaudas, the legendary father of Mindaugas, who came into power in 1219, was the "first to adopt the title Grand Duke of Lithuania, Samogitia, and Ruthenia. This title was not – and could not have been – used by his predecessors because these states had always had their own rulers." M. Strykowski used the legends contained in the Lithuanian chronicles but did not base any of his interpretations on them. He understood that the stories about the legendary dukes (up to 1200) were doubtful:

“their lives remain obscure because they wrote with swords on their neighbors’ foreheads.” Unfortunately, after M. Strykowski there is a long gap in the investigation of Lithuanian history. Even in the 19th century romantically-minded historians simply repeated the legends interpreted by M. Strykowski. This kind of historiography reached its climax in Teodoras Narbutas’ works, where the account presented of the formation of the Lithuanian state is sophisticated but has no basis in reality.

Only in 1818 did a Russian historian, Nikolay Karamzin (Fig. 9), rely on authentic sources for the history of Lithuania. He was the first to determine the true importance of the date 1183 in Lithuanian and Ruthenian history. “In this year western Russia got to know new enemies – dangerous and cruel ones.” However, N. Karamzin did not attempt to determine when the Lithuanian state was established.

Somewhat deeper insight into the problem of the establishment of the Lithuanian state was sought by a Ukrainian historian, Vladimir Antonovich (Fig. 10), who founded the historiographical school which was dominant at the turn of the 19th – 20th centuries. His doctoral dissertation, *An Essay on the History of the Grand Duchy of Lithuania* (1878), served as a basis for research into Lithuanian history. However, Lithuanian history interested V. Antonovich primarily as part of Ukrainian history, and for this reason, he tended to look for the sources of the Lithuanian state in later times. The author sought to bring them nearer to the beginning of the Lithuanian period in Ukrainian history: “The first attempt to establish a Lithuanian state and, at the same time, the first appearance of Lithuanians in Russian territory took place in the middle of the 13th century; this attempt was ultimately crowned with success only at the beginning of the 14th century, when almost all western Russian lands were united under the power of Lithuanian dukes.” Besides, according to the author Mindaugas, who had undertaken the first attempt to create a state, could not have managed without Ruthenian assistance.

The most exhaustive 19th-century study about the establishment of the Lithuanian state was written by Juliusz Latkowski in 1892 (Fig. 11). He distinguished two important turning points in the history of

Lithuania – the beginning of Ruthenian raids on Lithuania and the beginning of Lithuanian raids on Ruthenia – which were related to new stages of political consolidation in Lithuania. In the 11th century, during the defense of Lithuania against Ruthenian attacks, there appeared small dukes; in the 12th century there appeared greater (more powerful) dukes who organized attacks on Ruthenia. Although the author recognized that these dukes acted jointly, he believed that this unity was based on a simple agreement. What encouraged J. Latkowski to deny that these dukes were a political unit was the treaty of 1219, in which five “senior dukes” were mentioned. J. Latkowski understood that those dukes were independent. This and similar interpretations of the treaty of 1219 were dominant in historiography for a long time. J. Latkowski ascribed the establishment of the Lithuanian state to Mindaugas and dated his coming to power to 1236.

Henryk Paszkiewicz (Fig. 12) was, in 1930, the first to present a well-argued reinterpretation of Lithuanian political organization at the turn of the 12th – 13th centuries. In his opinion the history of the Lithuanian state goes back to the last quarter of the 12th century, and there is no good reason to assert that Mindaugas was the founder of the Lithuanian state. A distinct change indicating the existence of a state was the beginning of Lithuanian raids. H. Paszkiewicz calculated that of 75 Lithuanian raids that took place in 1200 – 1263 42 were organized before Mindaugas came to power (1236), and 33 – under Mindaugas’ rule. Their frequency remained the same; therefore, no substantial changes occurred in Lithuanian society at that time. The treaty of 1219 does not prove the absence of a grand duke. In the Lithuanian treaties of the 14th century many dukes also participated, including senior ones, but their existence does not contradict the fact that there were already grand dukes.

H. Paszkiewicz’s views were disputed by another famous Polish historian, Henryk Łowmiański. He formulated and solved many new problems relating to the history of the Lithuanian state, but many of his conclusions were hasty. In his opinion Mindaugas united all of Aukštaitija only in 1254 – 1258 and annexed Samogitia in 1261 (actually this was only an elimination of the consequences brought on by an

internal war). H. Łowmiański assumed that even then Mindaugas was unable to establish a state through his own efforts. He needed the assistance of the crusaders. More successful were the investigations conducted by H. Łowmiański in the fields of Lithuanian (actually Baltic) social structure, demography, and political division in the 13th century (Fig. 14).

After World War II the Lithuanian émigré press reflected an increased interest in early Lithuanian history. However, because primary sources were lacking, research into Lithuanian history by the diaspora was a rather difficult task. A higher professional level could be maintained only by historians who had started their research work in independent Lithuania. Nevertheless, the problem of the origins of the Lithuanian state was discussed – and not only by historians – especially after the idea arose to celebrate its anniversary. Suggested dates for its establishment were 1219, 1236, 1251, and 1253. The idea that the state had been established before Mindaugas' reign was also popular.

After the annexation of Lithuania by the Soviet Union, Russian historians were faced with the necessity of determining the origins of the Lithuanian state from a Marxist viewpoint. This task was undertaken by Vladimir Pashuto (Fig. 15). Although his monograph was entitled *The Formation of the Lithuanian State*, it focused mainly on various problems that arose during this period. Little attention was devoted to the establishment of the state itself. In V. Pashuto's opinion, the transitional form of entering into a state political organization was a confederation of lands. He saw an example of this in Prussia, even though its eleven lands had hardly ever acted jointly, whereas in Lithuania the sources do not yet indicate such organization. The treaty of 1219, in V. Pashuto's opinion, "proved that Lithuania was a comparatively unified state," a union of lands. Živinbutas, who headed the list of senior dukes, was a grand duke. In later years the power of the grand duke became more consolidated. Mindaugas united the Lithuanian lands, and as a result in the middle of the 13th century the confederation of lands was converted into a monarchy. In view of the unfavorable conditions for investigating Lithuanian history, V. Pashuto's book was an important event. Favorable responses to V. Pashuto's study also appeared in the émigré press.

Recently Edvardas Gudavičius (Fig. 16) has again come out in support of a hypothesis that the Lithuanian state was established in the times of Mindaugas. In the process of Lithuanian state formation he distinguishes three stages: 1) the "collective seniorate," which can be traced in the description of the treaty of 1219; 2) the "individual seniorate," which Mindaugas created around 1240; 3) Mindaugas' becoming a "real sovereign" as a result of the internal war of 1249 – 1253. Like many other authors, E. Gudavičius points out the changes that took place at the end of the 12th century and determined the beginning of Lithuanian raids. He has dated the establishment of the federation of lands to the last two decades of the 12th century. According to him, the political order of the federation of lands could be defined as a "collective seniorate." E. Gudavičius' views on the state are strictly Marxist. He still remains true to a Leninist definition, which, according to him, "accurately and essentially" describes the state as a "means for exploiters to subjugate the exploited." Therefore, military forces played a decisive role in the formation of the state by forcing their will upon society. Such views, presumably, account for E. Gudavičius' wish to "let" the warrior retinues of Lithuanian dukes rage chaotically for at least sixty years, accumulating riches and power, until a duke eventually appeared who was strong enough to force his will on all of society. E. Gudavičius' status as an historian is one of the reasons why this hypothesis continues to be popular today.

III. The Development of Political Organization in Lithuanian Territory Before the Establishment of the State. Society can exist only by coordinating the activities of its members. Therefore, all societies require a certain form of authority. The main functions of authority (preserving the integrity of the social organism and ensuring its normal functioning) have never changed; what have changed are only the ways in which authority is organized. In the narrow sense the state is the highest form of political organization. An understanding of its formation requires a certain knowledge of the previous development of political organization.

In the 10th-5th millennia BC society in what later became Lithuania consisted of autonomous but unstable nuclear families. They joined

into bands (local groups) which lived and hunted together seasonally. In other seasons these bands would split up into small groups or families. Such communities could include 12 – 15 families.

The transition to a productive economy coincided approximately with the appearance of tribal organization. The tribe represented an unstable temporary regional political organization that united at certain times – usually in the face of an external threat. The dominance of agriculture and Indo-European expansion in the Late Neolithic Period (2600 – 1900 BC) made tribal organization indispensable. Sharpening military conflicts resulted in the establishment of fortified settlements, or hill-forts (about 1300 BC), in the territory of the Narva culture (Figs. 17, 18), which was transformed into the Brushed Pottery culture. Separate communities continued to play the leading role, but they became more settled and stable. In the Late Neolithic there appeared settlements inhabited by a few tens of families. Such hill-fort communities may have contained 60-100 people, and the size of these settlements remained almost unchanged until historical times. The increasing number of military conflicts and growing complexity of social life required greater attention to the ruling function. For this reason, the choice of chiefs had to depend more and more on their ability to act as leaders rather than to set an example in everyday work. This situation created the conditions for the appearance of permanent regional political organizations – chiefdoms.

A chiefdom may be described as a small permanent regional political organization which contains several communities. It does not yet require professional ruling machinery. The existence of chiefdoms is proved by elite burials. In western Lithuania they appeared around 150-200 AD; in Samogitia, northern, and central Lithuania - in the 3rd-4th centuries (Fig. 19). Somewhat later, in the 4th-5th centuries, there appeared rich burials of Sudovian “dukes.” At the same time, the earliest chief burials appeared in eastern Lithuania (the most famous is that of a Taurapilis “duke” at the end of the 5th century; Utena district; Fig. 20). Thus, chiefdoms may have developed somewhat later in eastern Lithuania – around 400 AD.

Chiefdoms developed at a time of increased military activity: the graves of this period contain more weapons. The Gothic migration at the turn of the 2nd – 3rd centuries caused a wave of migration in the Baltic lands. Many hill-forts were abandoned in the 5th century because their inhabitants were unable to withstand the onslaught of nomadic tribes. Although the professional ruling and defense machinery was not yet fully developed, the need arose to strengthen the solidarity of society. A situation in which some people lived in hill-forts and others in settlements on open ground did not add to feelings of solidarity. The hill-fort inhabitants understood that it was better to come down to their neighbors for collective defense than to remain an isolated community in a hill-fort. Therefore, the hill-forts may have been abandoned for the sake of social consolidation.

Written sources of the 2nd-4th centuries AD already contain references to Baltic tribes which are later described in the 13th century (Galindians, Sudovians, probably Selonians and Curonians). However, in size they most likely corresponded to the later lands that consisted of several districts (*valsčiai* in Lithuanian). For a long time districts remained the highest-ranking permanent political organizations. They usually united into lands, which for a long time remained confederations of districts (when tribes expanded, their territory may have included several lands). Some of the Baltic lands preserved this character until historical times. However, the ties between most lands acquired in the course of time the character of a federation: they became the nuclei of duchies.

IV. The Formation of the Duchy of Lithuania. The consolidation of political organization in the Baltic lands was stimulated by the need to organize defense against Poland and Ruthenia – great Slavonic states that came into being in the 9th-10th centuries. Of all Baltic lands Lithuania developed political organization most successfully. In the 12th century it was increasingly active in the internal wars of the dukes of Polotsk (Polatsak). More references to Lithuania started to appear in the Ruthenian chronicles. Lithuania alone was able to develop into a grand duchy and defend its independence.

The earliest evidence of Ruthenian expansion in the direction of Lithuania goes back to 945, when a Yatvingian was mentioned as being in the Ruthenian legation in Byzantium. This expansion increased in the times of the Grand Duke of Kiev Vladimir I (978 – 1015). At the end of the 10th century he made his son Izyaslav duke of Polotsk and built castles for him in Izyaslavl (Zaslauye) and Minsk. These castles served as fortifications in the fight with Lithuania. Probably as a result of the clash with Vladimir's Ruthenia, the word *valdymieras* (ruler, master) was introduced into the Lithuanian language. It was related to Vladimir I's name and implied the formation of a new type of authority. Although there is no direct evidence of Vladimir's raids on Lithuania, we may guess that he was active in this region. We know about the raid on Yatvingia that ended in Vladimir's victory.

The lands of Aukštaitija (i.e., the highlands) made up the nucleus of the Lithuanian state (one of them became the original Duchy of Lithuania). Because of a lack of data it is difficult today to determine the boundaries of Aukštaitija. For this reason, the most controversial theories have appeared in historiography. Adolfas Tautavičius' hypothesis has recently become particularly popular. According to this hypothesis, there existed a system of three tribes: Lithuanians (in eastern Lithuania), Aukštaičiai (highlanders, in central Lithuania) and Samogitians (Žemaičiai, or lowlanders, in western Lithuania). This hypothesis was created to account for the existence of three different archaeological cultures in the territory of Aukštaitija and Samogitia. However, the sources contain no evidence of such a system of tribes: Samogitians-Aukštaičiai-Lithuanians. In the 14th century ethnic Lithuania included only Aukštaitija and Samogitia. The existence of three archaeological cultures does not necessarily mean the existence of three tribes. Although tribes usually have a distinctive culture, historical circumstances may bring about the cultural heterogeneity of a tribe.

The original center of Samogitian culture had to be the central Lithuanian cultural area because only such a geographical situation justifies the name Samogitians (*Žemaičiai* is Lithuanian for Lowlanders). The inhabitants of the Samogitian upland (Samogitia in historical times)

could not have been the first to call themselves Samogitians because this name does not describe their geographical situation (an upland in the upper courses of several rivers). The historical boundary of Samogitia, known from the end of the 14th century, ran along the Nevėžis River, dividing the territory of the former central Lithuanian culture into two parts – a Samogitian one and an Aukštaitian one. This boundary along the lower course of the Nevėžis is already mentioned at the end of the 13th century. This was a boundary intentionally determined by a state power. Inasmuch as Samogitia was a peripheral region and its dependence on the Lithuanian rulers was weak, it is questionable whether these rulers would have expanded Samogitian territory at the expense of Aukštaitija. Therefore, we may assume that in earlier times this entire culture was Samogitian. The Samogitian character of central Lithuania is also proved by certain indirect evidence. In the 15th-16th centuries the regions (*pavietai*) of Kaunas and Uplytė were included in the Palatinate of Trakai and not in the Palatinate of Vilnius (in the 14th century the duke of Trakai was Samogitia's suzerain). These regions also resembled Samogitia in some of the services rendered to their dukes. Besides, the "German border" along the Šventoji River, mentioned in the historical tradition of the 15th – 16th centuries, may have been the eastern boundary of "all Samogitia," which Mindaugas gave to the Livonian Order in 1259. All this evidence makes it possible to relate the Aukštaitian territories to the East Lithuanian Barrow culture and localize Samogitians within the area of flat burial grounds in central Lithuania and the Samogitian upland.

In Aukštaitija we can count up to five lands (Fig. 21). They are mentioned in written sources only in the 13th century. Their more precise boundaries can be determined only by the distribution of archaeological sites (lands and districts were separated by smaller or larger areas of wilderness). In this way we can localize Deltuva as being situated along the middle course of the Šventoji and in the east up to the watershed between the Šventoji and Žeimena basins. Nalšia included the greater part of the Utena administrative region, the Švenčionys district, and neighboring Byelorussian areas. The Neris land was situated on both sides of the Neris middle course. The Lithuanian land

had to be in the border area with Ruthenia, i.e., in the Ašmena-Svyriai region (at the end of the 14th century an already expanded Lithuania in the narrow sense of the word was identified with the Duchy of Vilnius, which bordered in the east on the Duchy of Krėva). The land that can easily be distinguished in the area between the Nemunas, Merkys, and Neris may be identified with the land of Deremela mentioned in *The Lay of Igor's Campaign*.

The name of Lithuania is mentioned for the first time in Saxon sources describing St. Bruno's death in the Lithuanian-Ruthenian borderlands. The recent theory that Duke Netimer, who was baptized by Bruno, governed Lithuania is unfounded. It seems more probable to connect him with the neighboring Yatvingian lands. After baptizing Netimer, Bruno proceeded toward Lithuania but was killed near the border. However, on the basis of surviving information about Netimer's principality we may draw a few conclusions about Lithuania: 1) the borders were protected; 2) the duke had religious power ("king's idols" are mentioned; religious power was also characteristic of 13th-century dukes); 3) the duke had the right and power to condemn to death or pardon (later grand dukes of Lithuania also took pride in this power); 4) a gathering of the central district (*valsčius*) contained 300 men (Wibert mentions that Netimer was baptized along with 300 men; this figure corresponds to the number of families in an average district); 5) the political organization led by Netimer had several hierarchical levels (according to Wibert, Bruno was killed by "a duke of that land," whereas Netimer is called the king); 6) seniorate power was hereditary; it went to the oldest man in the family – in most cases to a brother (according to Damiani, when this king wanted to leave his kingdom to his son, he had to kill his brother).

All these features may be characteristic both of a chiefdom and of a state. The type of organization depends on whether other districts paid tribute to Netimer or he lived off his own property and gifts given to him by the inhabitants of his district. Unfortunately, we learn nothing about these matters from the available sources. However, Netimer's broad authority and the simple hierarchy imply that his principality may have had a state structure.

Since the times of Vladimir I and through the 11th century Lithuania was constantly under pressure from Ruthenia. However, close contacts also created the conditions for a civilizing influence from Ruthenia, especially since there existed a political link between the two countries – the payment of tribute. Many Ruthenian loanwords were introduced into Lithuanian before the 12th century. The progress of material culture was manifested in agriculture (improved sickles, rotary querns, etc.) and crafts (the improvement of forging technology, wood processing tools, the appearance of the potter's wheel) as well as in active trade relations and changes in social structure (the appearance of castles, warriors with splendid clothing, and horse burials).

In different Baltic lands castles appeared at different times and, most likely, bore a local character. In the 11th-12th centuries hill-forts appeared as the residences of dukes (Mažulonys, Kaukai) in Lithuania and neighboring lands. In the 13th-14th centuries such hill-forts served as residences for the grand dukes of Lithuania where they stayed when travelling throughout their state (Ukmergė, Palatavys). Thus, it seems likely that such hill-forts served as centers for the collection of tribute from the time of their appearance. The maintenance of the castles was also related to a complex of services. It should be pointed out that in the middle of the 13th century the collection of tribute in Yatvingian lands was a well-developed system; the tributes included marten furs and silver. Besides, Yatvingians were used for different services, including the building of castles in their land. This system of service had probably been developing since the 11th century in Yatvingian duchies which closely resembled Netimer's "kingdom."

Castles were military sites. The chieftains residing in them had the important and difficult duty of defending the land. Thus, the fact that chiefs moved their residences to castles was an important step toward professional government. The link between castles and the specialization of authority is indirectly proved by the increasing social differentiation which became evident precisely at that time. All these factors, together with the growing importance of Lithuania, allow us to conclude that the Duchy of Lithuania was established or began to develop in the 11th century.

The Duchy of Polotsk was the center of permanent Ruthenian expansion into Lithuania. Minsk and Izyaslavl – the strongholds of this expansion – belonged to precisely this duchy. By the 11th century the Duchy of Polotsk had grown strong and manifested an independence from Kiev. The 11th century was an age of prosperity for this duchy. Most of the raids organized by the dukes of Polotsk remain unknown to us. However, the grand dukes of Kiev sometimes intervened. When in 1038-1047 the duke of Mazovia, Mec³aw, fought for independence from the duke of Poland, Casimir the Restorer, the grand duke of Kiev, Yaroslav, rendered assistance to Casimir. His first attacks were directed at Mec³aw's allies, the Yatvingians and Lithuanians: in 1038 a raid on Yatvingia, in 1040 - on Lithuania, in 1040 - on Mazovia, and in 1044 - probably again on Lithuania. In 1047 Mec³aw was completely defeated (Fig. 22).

In the introduction to the *Narrative of the Old Times* (the beginning of the 12th century) Nestor lists the peoples (tribes), including Lithuanians, who paid tribute to Ruthenia. Lithuanians are listed as tributaries to Polotsk.

Conflict arose among the dukes of Polotsk in the 12th century, and the power of the Duchy of Polotsk began to decline. This situation created new opportunities for Lithuania. In 1130 the grand duke Mstislav invaded Polotsk, banished to Constantinople Rogvolod Vasily and Ivan – sons of the dead duke of Polotsk Boris Rogvolod – and brought Polotsk under his power (Fig. 25). Seeking to undermine the opposition of the dukes of Polotsk, Mstislav organized a raid against Lithuania in 1131. His coalition of dukes ravaged the country with fire and took “many captives.” However, on the way back a subunit behind the main forces was beaten by the Lithuanians. The Lithuanians acted as allies of the dukes of Polotsk, demonstrating that their relations with Polotsk were still strong. These events had to increase the significance of the Lithuanians, who could expect a reward for their military assistance.

In 1140 the Borisoviches (Boris' sons) returned from their exile in Byzantium, and around 1146 one of them, Rogvolod Vasily, became duke of Polotsk. However, in 1151 – and especially in 1158 – a heated fight for power developed between the Borisoviches and the Gle-

boviches (Gleb's sons). The Lithuanians also became involved in this fight. In 1159 Volodar Glebovich “marched through forests under Lithuanian leadership” in order to get their help later on. His decisive battle with Rogvolod took place in 1162 in the vicinity of Gorodets. With Lithuanian assistance Volodar defeated Rogvolod but gained nothing. The Vasilkoviches came to power in Polotsk though they had not participated in the fighting. They continued fighting the Gleboviches and eventually defeated them. It seems likely that the Lithuanians had some time ago abandoned the Gleboviches and joined the victors – the Vasilkoviches.

V. The Formation of the Grand Duchy of Lithuania. In 1179 there developed a conflict between two dukes of Kiev – Rurik Rostislavich and Svyatoslav Vsevolodovich. Svyatoslav was supported by all the dukes of Polotsk except the duke of Drutsk, Gleb Rogvolodovich. In 1180 Drutsk, while being besieged by Svyatoslav's brother, was approached by the army of Polotsk, which had in its ranks “Lyvians and Lithuanians” (the Lithuanians were presumably commanded by the Lithuanian borderland dukes Andrew Volodshich, Vasilko Bryachislavich, and the duke of Logoisk, Vseslav). Thus, the Lithuanians and the dukes most closely related to Lithuania were at this time still subject to the central power in Polotsk. In this respect, the reference to Lithuanians and Lyvians is rather informative. The latter still recognized the power of the duke of Polotsk at the beginning of the 13th century and paid tribute to him.

In all the events of the 12th century the Lithuanians took part as a small force. They did not act independently and only supported the dukes of Polotsk. But even in this alliance the Lithuanian role was not great. We can observe a different situation in 1183, when the Lithuanians began to organize their own raids.

After hardly being noticeable in the background of conflict among the dukes of Polotsk, why did Lithuania suddenly emerge as a threatening power even to these dukes themselves?

The 12th century was marked by Ruthenian disunity. However, Lithuanian expansion began at a time that was not the most critical one for Ruthenia. The war of 1158 – 1167 between the Borisoviches

and Gleboviches can be pointed to as the greatest crisis in the history of the Duchy of Polotsk. However, the Lithuanians did not take advantage of it. They also failed to take advantage of the unrest in Ruthenia in 1169 and 1179–1180. When the second period of unrest ended in Svyatoslav and Rurik's duumvirate, the conflicts among Ruthenian dukes temporarily ceased. Precisely at that time, Lithuanian expansion began. Thus, we must look for its causes not in the weakening of Ruthenia but in Lithuania's gaining power.

The conflicts among the dukes of Polotsk involved Lithuania in the internal life of that duchy. The Lithuanians could choose which side to support. Their choice depended on the reward. Precisely the kind of reward reveals the secret of Lithuania's prosperity. By rendering military aid to the dukes of Polotsk the Lithuanians acquired, in turn, the right to ask them for help in subjugating the neighboring duchies of Aukštaitija. When Rogvolod, in 1159, forced Rostislav Glebovich to make peace, "Volodar did not kiss the cross because he marched through forests under Lithuanian leadership." And only after that did the Lithuanians come to his aid. In this way, i.e., by taking advantage of conflict among the dukes of Polotsk, the Lithuanians laid the foundation for the Grand Duchy of Lithuania.

The growth of Lithuanian military power around 1183 may be accounted for by the fact that the duchies which were included in the Lithuanian sphere of influence finally united into one state. A relative strengthening of Ruthenia after 1180 and the threat of new expansion probably speeded up the process of unification of these duchies around Lithuania. Besides, the second half of the 12th century marked the beginning of rapid Danish expansion along the southern and eastern coasts of the Baltic Sea (in 1161 the Danes captured Palanga castle in Curonia, and after 1180 their activities on the Baltic Sea intensified). This development may have compelled the Samogitians (who were the neighbors of the Curonians) to provide for their security. In the *Danish Book of Duties* (1231), which contains references to previous Danish claims, we can find Lithuania mentioned among the Danish tributaries. Thus, a relatively stronger Ruthenia on one side and Danish expansion on the other compelled the neighbors of Lithuania to

show greater concern for their security. It was an easy task for Lithuania to convince or force her neighbors to accept her overlordship.

The united Lithuanian state, which included the Duchy of Lithuania and a few other duchies, may be tentatively called the Grand Duchy of Lithuania: in the Ruthenian tradition grand dukes were the ones who had a few minor dukes as their subjects (Mindaugas was to be awarded this title in the Ruthenian chronicles). The Grand Duchy of Lithuania was in its essence a new united state, though its nucleus, the Duchy of Lithuania, had most likely also been a state.

The growth of Lithuanian military power in 1180–1183 was one of the great turning points in Lithuanian history. Before 1180 Lithuania was a relatively weak duchy and was not militarily active. In 1183 she assumed the offensive. The entry for 1183 in the first Novgorod Chronicle tells us that: "In that winter the people of Pskov fought with the Lithuanians and suffered great losses." Thus, in the winter of 1183–1184 the Lithuanians organized their first independent raid on Ruthenian lands and even passed through the Duchy of Polotsk on the way to Pskov.

The information found in *The Lay of Igor's Campaign* (1185) makes Lithuanian power still more evident. It turns out that the Lithuanians were as threatening to Polotsk as the Cumans were to southern Ruthenia. From *The Lay* we learn that the Duchy of Polotsk was completely crushed by the Lithuanian assault. The ruling Vasilkovich family was routed: Izyaslav perished, and Bryachislav and Vsevolod even refused to join the battle. The duke of Novgorod, Yaroslav Vladimirovich, apparently acted in the same way because according to *The Lay* he lost the "glory of his ancestors" just like the dukes of Polotsk. From the first Novgorod Chronicle we also learn that in the first half of 1184 Yaroslav had to abandon Novgorod: "the inhabitants of Novgorod were discontented because they (i.e., the Lithuanians) did much harm to the land of Novgorod."

The raid of 1183 broke the chains of Lithuania's subjugation to Polotsk. Not only the Vasilkoviches but also "all the grandchildren of Vseslav" were routed, i.e., all the dukes of Polotsk. It is possible that in 1183 the Lithuanians also organized an assault on Grodno (there are some vague hints in *The Lay*; in addition, there is evidence that in 1183 an Orthodox church burned down in Grodno).

References to the events of 1183 can also be found in the Lithuanian historical tradition. Although legends are not sufficiently trustworthy to make well-founded conclusions, they allow a hypothetical reconstruction of some details that are not mentioned in the sources. The legends in Lithuanian chronicles related to the time under consideration frequently mention the name Skirmantas (ascribed to three dukes), which is not known from historical sources. These legends may reflect the activities of a Lithuanian sovereign even though we cannot be sure about the authenticity of the name. It is interesting to point out that the "creation" of the name of Lithuania is ascribed to Kernius (the name is derived from the settlement of Kernavė), who was also connected with the events described.

The year 1183 marks a boundary between two epochs. From this year onward we have a number of references to Lithuanian raids. In 1185 the Lithuanians ravaged Livonia to such an extent that the Lyvians were compelled to accept Bishop Meinhard's overlordship. There are three known instances from the last decade of the 12th century when Ruthenian dukes (Fig. 26) planned to march on Lithuania but could not make up their minds to do so. Rurik Rostislavich marched on Lithuania in the winter of 1190 but came to a stop in Pinsk. There, he celebrated the wedding of the local duke Yaropolk (Fig. 27) until spring, when "the weather warmed up, and the snow melted, and it became impossible to reach their [Lithuanian] lands." In 1193 Rurik again intended to organize a raid on Lithuania, but Duke Svyatoslav dissuaded him. In 1191 the dukes of Polotsk and Novgorod consulted with each other about a raid against the Lithuanians or Estonians and finally chose the Estonians. The plans to raid Lithuania were provoked by the activities of the Lithuanians themselves. From a letter on a birch bark found in Novgorod we learn that apparently in the same year (1191) "the Lithuanians marched out to Karelia" (Fig. 28). In the conflict of 1188 between Sweden and Novgorod, the Karelians sided with Novgorod. Fighting against them, the Lithuanians supported the Swedes. From this episode we can judge how far Lithuanian interests extended.

Some scanty information is also available about Lithuanian activities in the south. Before 1192 the Yatvingians had already begun their raids on Poland. In 1192 the Polish sovereign Casimir II the Just organized a punitive attack against them. The participation of Lithuanians in attacks on Poland seems plausible because Polish sources do not always distinguish between Lithuanians and Prussians. There are references to Yatvingian attacks on Volhynia in 1196 and to an extended raid by Lithuanians and Yatvingians on southern Ruthenia in 1209. The earlier raids by the Yatvingians were apparently organized jointly with the Lithuanians and even inspired by them. According to information from *The Lay of Igor's Campaign*, shortly after 1183 Volhynia had an armed conflict with both the Lithuanians and Yatvingians.

By 1198 the Livonian Duchy of Koknese, which had been ruled by Ruthenians, had fallen under the influence of Lithuania. Izyaslav, the son of the duke of Novgorod Yaroslav, died in 1198 in Velikiye Luki, where he had been sent to "defend Novgorod against Lithuania." In the autumn of the same year the Lithuanians together with warriors from Polotsk (forced by the Lithuanians) made a raid on Velikiye Luki.

From the beginning of the 13th century onward, Lithuanian raids are rather exhaustively highlighted in the sources (Fig. 29). However, the beginning of the 13th century is the turning point in our knowledge rather than in real life. The abundant data about Lithuanian raids can already be statistically evaluated. Of 68 Lithuanian raids, 37 were organized in 1201-1236, and 31 - in the reign of Mindaugas (1237-1263). In other words, there were no changes in the military activities of the Lithuanians in the times of Mindaugas. This fact does not very well match with the role of founder of a state, which is ascribed to Mindaugas. It seems strange that the unification of the state produced no effect on his military might. The absence of change in the frequency of raids implies that there were no important changes in Lithuanian society either.

Lithuania in the 13th-14th centuries may be called a military monarchy. Raids were a daily routine. They had a twofold purpose: to amass plunder (Fig. 30) and concomitantly to force political influence on neighboring countries. The raids were a reflection of the domestic life

of Lithuania, mirroring even short-term internal unrest. J. Latkowski already connected the date of Mindaugas' coming to power with a period of reduced military activity by the Lithuanians. The diagram of the frequency of military acts (p. 177) proves that the highest level of military activity by the Lithuanians occurred in the first two decades of the 13th century. In the next two decades (just before Mindaugas came to power) it decreased considerably – presumably as a result of a prolonged struggle for power that ended in Mindaugas' victory. The first decade of Mindaugas' reign is again marked by a rise in military activity, which decreased in the next ten years. The latter decade covers Mindaugas' fight with Tautvilas and the elimination of the consequences of this internal war. In the last years of Mindaugas' reign military activity increased again, decreasing after his death as a result of unrest. The frequency of military raids in the reign of Traidenis and in later years became the same as at the beginning of the 13th century.

The appearance of Lithuania in the broad sense may also be taken as evidence of the functioning of the Grand Duchy of Lithuania. Lithuania in the narrow sense – the former territory of the Duchy of Lithuania – was the nucleus of this state. The use of the name of Lithuania to define a wider area (approximately corresponding to the territory of Lithuania today) had to be related to the appearance of a sufficiently strong political organization ruled by Lithuania in the narrow sense. There is not a single known source that implies the existence of Lithuania in the broad sense before 1183, but in 1208 we already have evidence of this situation. In this year the Semigallian duke Viestarts invaded neighboring Lithuania to take revenge for previous attacks by the Lithuanians. In 1201-1202 a Lithuanian raid on Semigallia was interrupted when the duke of Polotsk invaded Lithuania. Thus, the Semigallians were threatened by both the Lithuanians living in their neighborhood and the Lithuanians in the neighborhood of Polotsk. These events imply that Lithuania in the broad sense was already an integrated political organism when it was first mentioned.

VI. The Development of the Lithuanian State in the 13th Century.

The words spoken by Treniota to Mindaugas in 1261 and retold in the Livonian Rhymed Chronicle have long since been noted: "*Your father*

was a great king, and he had no equals in his life." The words that a king had no equals mean that he was a sovereign enjoying full rights and corresponded to the ideal image of a king. These words also prove that Mindaugas' father was a Grand Duke of Lithuania. The years of his reign can be reconstructed from some information given by Henricus de Lettis.

Henricus de Lettis often mentions Lithuanian attacks, but in only a few passages in his Chronicle can we find references to Lithuanian dukes. Duke Žvelgaitis, who participated in a raid on Estonia with 2,000 mounted warriors (Fig. 31) in 1205, is referred to as a "rich and mighty man." Žvelgaitis perished, but the leader of the raiding party survived and routed Livonia in 1207. This leader referred to the Lithuanian army as his own army; thus, we may conclude that he was the ruler of all of Lithuania. In 1213, in a battle with crusaders near Lielvarde, there perished the Lithuanian "ruler and senior" (we may tentatively call him Lielvardian – after the name of the location where he died). In 1209 and 1213 Henricus de Lettis mentions another "powerful Lithuanian," Daugerutis, who committed suicide in 1214 while a German captive. However, Henricus de Lettis does not call him a ruler (*princeps*), whereas in 1214 there perished the Lithuanian "duke and ruler Stekšys." Thus, the second ruler appears only after Lielvardian's death and is probably his successor.

A large group of Lithuanian dukes was, for the first time, named in the list of dukes who concluded a peace treaty with Volhynia in 1219 (the list is included in the Volhynian Chronicle). Among twenty dukes named in the list five "senior dukes" can be identified: Živinbutas and two pairs of brothers – Daujotas and Viligaila, Dausprungas and Mindaugas. It seems likely that two rulers, Lielvardian and Stekšys, who perished in 1213-1214, were the fathers of these two pairs of brothers. Thus, we may assume that the group of senior dukes included the sovereign Živinbutas and the sons of his two predecessors (apparently brothers). Judging from the description in the Livonian Rhymed Chronicle, we may infer that Lielvardian was Mindaugas' father rather than Stekšys, who perished after he had been in power for less than one year.

The fact that no duke was identified as the sovereign in the description of the treaty of 1219 is often interpreted as evidence that Lithuania was not yet a unified state. However, we must bear in mind that the hierarchical relationships between Lithuanian rulers were not indicated even in some armistice acts of the 14th century between Lithuania and the Teutonic Order (in 1367 Algirdas and Kęstutis and in 1382 Jogaila and Skirgaila were all referred to as kings, though all were well aware of the differences in their status). At the beginning of the 13th century Lithuania was not so well known to her neighbors; therefore, it is only natural that the hierarchical relationships between Lithuanian dukes were not fully elucidated. Besides, from the acts of the 14th century we learn about "senior dukes" who were members of the ruling clan. The treaty of 1219 is important as proof that Lithuania was ruled by one dynasty.

In the 13th-14th and partly in the 15th century the sovereign's manors formed the basis of Lithuanian state structure. The sovereign and his council were at the center of state life, i.e., the only central institution of state power. Manors were local residences of the sovereign and, at the same time, district centers.

We find explicit information about the sovereign's manors in the 13th century in Mindaugas' donation acts, which contain the names of many districts. The act of 1259 reveals that Mindaugas had specific property in Yatvingia and that he was fully aware of its size.

Only a few villages in the districts belonged to the sovereign. The local dukes also possessed a few villages. Villages in the direct possession of the sovereign and local dukes were a rarity. Most of the villages in a district were free communities. The latter were divided between the sovereign and local dukes on the basis of hierarchy.

According to A. Dubonis' research data, in the 15th-first half of the 16th century many Lithuanian lands and districts included part of the sovereign's property, which was called *Lithuania*. Peasants living on it were called *leičiai* – the old name for Lithuanians. During this period the sovereign's manors also included other groups of peasants. However, in the beginning the sovereign's manors were inhabited only by *leičiai*. In the 13th century the domains of the Swedish sovereign were

distinguished according to the same principle. They were also located all over the country but were called by a name derived from the capital of the kingdom: Uppsala domain (*Uppsalaöb*) or Uppsala manor (*Uppsala bo*).

Small manors belonging to the sovereign evidently go back to the times when duchies were being formed. State revenues consisted of taxes collected from their inhabitants. Therefore, district centers were not only manors belonging to the sovereign but also centers for collecting taxes. We may doubt whether the sovereigns of the newly-founded Grand Duchy of Lithuania had manors in every district.

The hypothetical manors of 13th-century Lithuanian dukes and the itineraries of their travels may perhaps be reconstructed from the data of Mindaugas' acts (Samogitia, Selonja, and partly Yatvingia) and from some other sources of the 13th century (Latava, Kernavė, Fig. 33; Voruta, Fig. 34). The data gaps of the 13th century may be filled in with data from later times, especially if *leičiai* lived on the manors of later sovereigns (Fig. 32). The oldest indirect hints about the manors of Lithuanian sovereigns go back to the times before Mindaugas' reign.

The state structure was strengthened during the reign of the first known Lithuanian sovereign, Mindaugas. The Volhynian Chronicle (based on the lost Lithuanian Novogrudok [Navahrada] Chronicle) gives the following description of Mindaugas' activity: Mindaugas "was a duke in the Lithuanian land, and he killed his brothers and his brothers' sons and banished others from the land and began to rule alone over the entire Lithuanian land. And he started to put on airs and enjoyed glory and might and would not put up with any opposition." Historians who look for the beginning of the Lithuanian state in Mindaugas' times do not have any doubts that this narration tells us about the founding of the Lithuanian state. However, the reference to the banishment of brothers' sons is a reflection of events that took place in 1248-1249, whereas in 1244 the Livonian Rhymed Chronicle already describes Mindaugas as the "supreme king." Therefore, we may assume that this passage is not telling us about the founding of a state. Besides, in the Middle Ages sovereigns always consulted their councils. Thus, by making decisions without consulting his councilors (as, probably, was the deci-

sion to banish his brothers' sons) Mindaugas could have easily become an example of a "bad" duke and is accordingly characterized in the Chronicle.

Mindaugas' ruthlessness toward other dukes is comparatively well reflected in the sources. We can name nine dukes who in one way or another suffered from him. Their misfortunes were related to three conflicts: in 1245 (Tuskys, Milgerinas, and Ginteikis were driven out of the state), in 1249 (Tautvilas, Gedivydas, and Vykintas were also driven out of the state), and in 1251-1252 (Vismantas, Gedivilas, and Sprudeikis of the Bulaitis family were killed). There are no available specific data about brothers and brothers' sons killed by Mindaugas. They may have been the victims of a power struggle. Perhaps they were Daujotas and Viligaila, who are assumed to have been Mindaugas' cousins. However, the chronicler may have made such a generalization because he knew about only one act of killing and about Tautvilas' and Gedivydas' banishment. Therefore, we can with certainty supplement the known list of nine with only one more victim.

When evaluating Mindaugas' treatment of his enemies, we must recognize that most, if not all, of the time it was unrelated to the founding of the state. Tautvilas, Gedivydas, Vykintas, and three members of the Bulaitis family suffered because of the internal war of 1249-1254. Before this war they were already Mindaugas' subjects (he may have sent them to Ruthenia). The support he rendered to Lengvenis (the banishment of Tuskys, Milgerinas, and Ginteikis) was also related to the suppression of a rebellion.

On the other hand, it was perhaps more characteristic of Mindaugas to pursue his aims by means of agreement, compromise, and bribery. He was not eager to fight, and he was usually not the commander in his raids. We know of only three instances in which Mindaugas led his army – each time unsuccessfully (in 1244, 1251, and 1262). Therefore, the proposition, popular in historiography, that Mindaugas united Lithuania by "Merovingian methods" sounds strange. Actually, apart from anything else, Mindaugas' poor understanding of military matters does not fit the image of a state founder. Mindaugas was a master of negotiation and intrigue. As such, he could easily capture state power but could hardly be the founder of a state.

However, although Mindaugas did not establish the Lithuanian state, he did reform it and consolidate the central power. We have little information about his reforms. However, some indirect hints and later information allow us to trace some of them. Evidently, his efforts to consolidate the central power caused the internal war of 1249-1254. However, Mindaugas strengthened the position of the ruling clan not only by suppressing rebellions but also by advancing and supporting his relatives. For example, he made his son Vaišalgas (Vaišelga) duke of Novogrudok; in 1245 he supported his sister's husband Lengvenis; at the end of Mindaugas' reign his sister's son Treniota (perhaps Lengvenis' son) played an important role in the state. Daumantas – the duke of Nalšia – was Mindaugas' brother-in-law. Mindaugas' activities may have also been directed toward the establishment or expansion of the sovereign's domains in the districts.

After the internal war Mindaugas fell under the influence of the Livonian Order. Making use of advice from the Order, he had an opportunity to improve the state structure of Lithuania. H. Łowmiański even assumed that in this way he created the Lithuanian state. This is an obvious overstatement. However, worthy of attention is his observation that in the 15th-16th centuries there already existed in the former state territory of Mindaugas a grain tribute (*dėkla* in Lithuanian) which very much resembled the tax in Livonia (where a tithe was paid) and was perhaps introduced at its example. Of course, we have no good reason to assert that *dėkla* was the first tax introduced in the Lithuanian state. In Lithuania, as, for example, also in Ruthenia, the duke was provided for by his subjects during his travels and given presents (furs, honey, etc.). *Dėkla* as a tithe is already mentioned in a letter written in 1323 by the Grand Duke Gediminas.

The Lithuanian state strengthened by Mindaugas' reforms obtained international recognition and a new title: in 1253 Mindaugas was crowned king of Lithuania. From a legal point of view the Lithuanian kingdom was founded on July 17, 1251, when the Pope granted permission to crown Mindaugas. The crowning took place two years later, in the first half of July or at the end of June. Probably, the most suitable date for this event was June 29 – a Sunday and the feast of SS Peter and Paul.

In the 13th century the Livonian Germans called the king *kunic*, *kunig*. Precisely at that time this word was introduced into Lithuanian. It is very likely that this happened during Mindaugas' crowning. When in 1386 Jogaila received in Poland the Slavonic title *karalius*, the word *kunigas* acquired the meaning of duke and in later years - the meaning of Catholic priest. Mindaugas' influence was of particular importance for the further development of the Lithuanian state. Mindaugas played an historic role as the king who brought Lithuania nearer to Western civilization.

Conclusions. In about the 11th century the Duchy of Lithuania was established, and it most probably had the form of an early state. In the 12th century, taking advantage of conflict among the dukes of Polotsk, it became the most powerful Baltic duchy. Around 1183 the Grand Duchy of Lithuania was founded. Its beginning was marked by a sudden increase in the military might of Lithuania. The early structure of the Lithuanian state was based on the maintenance tribute system. During the period of the Grand Duchy of Lithuania the tax collection centers developed into sovereign's manors. Mindaugas strengthened the economic basis of the sovereign and was the first to orient Lithuania toward Western European civilization. However, the opinion that he was the founder of the Lithuanian state should be rejected as unfounded.

*Translated by Ada Jurkonytė
Translation edited by Jonas Steponaitis*

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Šaltiniai

- Annales Quedlinburgenses // MGH SS. – Leipzig, 1925. – T. 3.
 Atskaņu hronika = Livländische Reimchronik / V. Bisenieka atdzejojums, Ē. Mugarēviča piekšvārds, Ē. Mugarēviča, K. Kļaviņa komentari. – Rīgā, 1998.
 Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai / sudarė N. Vėlius. – Vilnius, 1996. – T. 1: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos.
 Brunona Żywot Ś. Wojciecha // MPH. – Lwów, 1864. – T. 1. – P. 184–222.
 Cannonici Sambiensis epitome gestorum Prussie // SRP. – Leipzig, 1861. – Bd. 1. – P. 272–290.
 Die Chronik von Dünamünde // SRP. – Leipzig, 1863. – Bd. 2. – P. 139–142.
 Codex epistolaris saeculi decimi quinti / ed. A. Lewicki. – Kraków, 1891. – T. 2.
 Damiani P. Z Damianiego żywotu Ś. Romualda // MPH. – Lwów, 1864 (fot. leid.: Warszawa, 1960). – T. 1. – P. 325–332.
 Franciscani Thorunensis Annales Prussici (941–1410) // SRP. – Leipzig, 1866. – Bd. 3. – P. 57–316.
 Galli Chronicon // MPH. – Lwów, 1864. – T. 1. – P. 391–484.
 Gedimino laišakai / parengė V. Pašuta ir I. Štal = Послания Гедимина/ подготовили В. Т. Пашуто и И. В. Шгаль. – Vilnius, 1966.
 Gesta archiepiscoporum Magdeburgensium // MGH SS. – T. 14.
 Henrikas Latvis, Hermanas Vartbergė. Livonijos kronikos / iš lotynų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė J. Jurginis. – Vilnius, 1991.
 Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae / herausgegeben von E. Strehle // SRP. – Leipzig, 1863. – Bd. 2. – P. 9–116.
 Herodotas. Istorija / iš senosios graikų kalbos vertė J. Dumčius. – Vilnius, 1988.
 Indriķa hronika = Heinrici Chronicon / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugarēviča priekšvārds un komentāri. – Rīgā, 1993.
 Jana Kanaparza Żywot Ś. Wojciecha // MPH. – Lwów, 1864. – T. 1. – P. 137–183.

Lietuviškasis karalius ir jo giminė : rinkinys rusiškų bilinų / bilinas sustatė ir paaiškino J. Jonila Žilius. – Klaipėda, 1928. – (Istoriškai mitiški padavimai; kn. 2).

Lietuviškos pasakos įvairios / surinko J. Basanavičius. – Vilnius, 1997. – Kn. 3.

Lietuvos metraštis. Bychovco kronika / vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jاسas. – Vilnius, 1971.

Lietuvos topografinis žemėlapis : mastelis 1:100 000 / surinko ir spaudai paruošė B. Kviklys. – Chicago, 1961.

Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas / parengė Z. Noreika ir V. Stravinskas. – Vilnius, 1976. – D. 2.

Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. – Vilnius, 1955. – T. 1.

Die littauischen Wegeberichte // SRP. – Leipzig, 1863. – Bd. 2. – P. 662–715.

Livländische Reimchronik mit Anmerkungen, Namenverzeichniss und Glossar / herausgegeben von L. Meyer. – Paderborn, 1876.

Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten / herausgegeben von F. G. von Bunge. – Reval, 1853. – Bd. 1; Reval, 1855. – Bd. 2; Reval, 1857. – Bd. 3; Riga, 1871. – Bd. 6.

Nicolaus von Jeroschin. Di Kronike von Pruzinlant // SRP. – Leipzig, 1861. – Bd. 1. – P. 291–625.

Petras Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika / parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė, žemėlapi sudarė R. Batūra; vertė L. Valkūnas. – Vilnius, 1985.

Petri de Dusburg Chronicon terrae Prussiae // SRP. – Leipzig, 1861. – Bd. 1. – P. 21–219.

Popiežių bulės dėl kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a. / sudarė P. Pakarklis; parengė, įvadą ir komentarus parašė E. Gudavičius, A. Nikžentaitis. – Vilnius, 1987.

Preußisches Urkundenbuch. Politische Abtheilung. – Königsberg, 1882. – Bd. 1, Hälfte 1 / ed. R. Philippi, K. P. Wölky; Königsberg, 1909. – Bd. 1, Hälfte 2 / ed. A. Seraphim.

Rimbertus. Vita Anscarii. Accedit vita Rimberti / recensuit G. Waitz // Scriptorum Rerum Germanicarum. – Hannoverae, 1884.

Sakmė apie Igorio žygi / vertė B. Sruoga; redagavo V. Mykolaitis-Putinas. – Vilnius, 1976.

Thietmar von Merseburg. Chronik = Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon / neu übertragen und erläutert von W. Trillmich. – Berlin, 1962.

Urkundenbuch des Bistums Culm / ed. K. P. Woelky. – Danzig, 1885. – Bd. 1.

Wigand von Marburg. Die Chronik / herausgegeben von Theodor Hirsch // SRP. – Leipzig, 1863. – Bd. 2. – P. 429–662.

Vygandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika / vertė R. Jасas; įvadą parašė R. Trimonienė; paaiškinimus – R. Trimonienė ir K. Gudmantas. – Vilnius, 1999.

Wipert o śmierci Ś. Brunona // MPH. – Lwów, 1864 (fot. leid.: Warszawa, 1960). – T. 1. – P. 229–230.

Vita et passio sancti Brunonis episcopi et martyris Querfordensis / ed. H. Kauffmann // MGH SS. – Lipsiae, 1934. – T. 30, pars 2, fasc. 3. – P. 1350–1367.

Анцукевич Н. П. Слово о полку Игореве : Перевод. Комментарий. Исследование. – Вильнюс, 1992.

„Великая хроника“ о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. / под редакцией В. Л. Янина. – Москва, 1987.

Ипатьевская летопись / изд. А. А. Шахматов // Полное собрание русских летописей. – Санкт Петербург, 1908 (fot. leid.: Москва, 1962; 1998). – T. 2.

Лаврентьевская летопись / изд. Е. Ф. Карский // Полное собрание русских летописей. Ленинград, 1926–1928. – T. 1, вып. 1–3.

Летописи белорусско-литовские / составитель и редактор Н. Н. Улащик // Полное собрание русских летописей. – Москва, 1980. – T. 35.

Ливий Т. История Рима от основания города. – Москва, 1989. – T. 1.

Литовская метрика: Отд. 1. – Ч. 3: Книги публичных дел. Переписи войска Литовского // Русская историческая библиотека. – Петроград, 1915. – T. 33.

Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / под редакцией и с предисловием А. Н. Насонова. – Москва; Ленинград, 1950 (fot. leid.: Москва, 2000).

Охотникова В. И. Повесть о Довмонте. – Ленинград, 1985.

Повесть временных лет. – Москва; Ленинград, 1950. – Ч. 1: Текст и перевод / подготовка текста Д. С. Лихачева; перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова; Т. 2: Приложения / статьи и комментарии Д. С. Лихачева.

Радзивилловская летопись / ответственный редактор издания М. В. Кукушкина; общая редакция Т. М. Прохоров. – Санкт Петербург; Москва, 1994. – T. 1: Факсимильное воспроизведение рукописи; T. 2: Текст, исследование, описание миниатюр.

Симеоновская летопись / изд. А. Е. Пресняков // Полное собрание русских летописей. – Санкт Петербург, 1913.

Тексты „Задонщины“ // „Слово о полку Игореве“ и памятники Куликовского цикла. – Москва; Ленинград, 1966. – С. 535–556.

Хроника Быховца // Полное собрание русских летописей. – Москва, 1975. – Т. 32: Хроники: Литовская и Жмойтская, Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного / составитель и редактор Н. Н. Улащик. – С. 128–173.

Цезарь Г. Ю. О галльской войне / перевод и вступительные статьи М. М. Покровского. – Москва, 1991.

2. Literatūra

Adamus J. O tytule panującego i państwa litewskiego parę spostrzeżeń // Kwartalnik historyczny. 1930. – R. 49, t. 1, zes. 3. – P. 313–332.

Almonaitis V. Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 metais. – Kaunas, 1998.

Baliulis A. Anykščiai XV–XVIII a. // Anykščiai istorijoje, literatūroje, atsiminimuose. – Vilnius, 1992.

Balzer O. Genealogia Piastów. – Kraków, 1895.

Baranauskas T. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ištakos // Voruta. – 1994 01 20–31. – Nr. 4 (142). – P. 6; 1994 02 01–09. – Nr. 5 (143). – P. 6; 1994 02 10–16. – Nr. 6 (144). – P. 6.

Baranauskas T. Kada susivienijo Lietuva? // Voruta. – 1995 07 01–31. – Nr. 25–27 (211–213). – P. 11–14.

Baranauskas T. Gedimino kilmė // Voruta. – 1996 11 23–30. – Nr. 44 (278). – P. 6.

Baranauskas T. Leičiai ir lietuviai: naujos teorijos gimimas // Voruta. – 1996 12 07–13. – Nr. 46 (280). – P. 7.

Baranauskas T. Vorutos piliakalnio mįslė // Voruta. – 1997 01 18–24. – Nr. 3 (285). – P. 13; 0125–31. – Nr. 4. – P. 13, 15.

Baranauskas T. Atrasta Latavos pilaitė // Voruta. – 1997 09 13–19. – Nr. 35 (317). – P. 9.

Baranauskas T. Karalienė Morta ir Šiauliai // Voruta. – 1998 03 21. – Nr. 12 (342). – P. 12.

Baranauskas T. Apie tariamą Žagarės jubiliejų // Voruta. – 1998 09 26. – Nr. 35 (365). – P. 12. – Perspausdinta: Sidabrė. – 1998 10 20. – Nr. 120 (7603). – P. 3.

Baranauskas T. Voruta: tegul kalba faktai // Voruta. – 1999 03 06. – Nr. 9 (387). – P. 4; 1999 01 25–31. – Nr. 11 (389). – P. 4.

Baranauskas T. Mindaugo karūnavimo data – istoriko hipotezė // Lietuvos rytas. – 1999 07 02. – Nr. 152 (2592). – P. 4.

Baranauskas T., Zabiela G. Mindaugo dvaras Latava // Lietuvos istorijos metraštis. 1997 metai. – Vilnius, 1998. – P. 21–40.

Baškys V. Lietuva de facto ir de jure // Voruta. – 1990 11. – Nr. 14 (17). – P. 8.

Baškys V. Mindaugaičių akademija // Voruta. – 1993 06 17–23. – Nr. 23 (113). – P. 5.

Baškys V. Mindaugo karūnavimo dienos šventė // Voruta. 1990 09. – Nr. 11 (14). – P. 2.

Baškys V. Mindaugo vardas ir ženklas // Voruta. – 1991 11 01–15. – Nr. 21 (39). – P. 6.

Batūra R. XIII a. Lietuvos sostinės klausimu // MADA. – 1966. – T. 1. (20). – P. 141–165.

Batūra R. Lietuvos metraščių legendinės dalies ir M. Strykovskio „Kronikos“ istoriškumo klausimu // MADA. – 1966. – T. 2. (21). – P. 265–283.

Batūra R. Užpalių pilis // Kraštotyra. – Vilnius, 1966. – P. 61–67.

Batūra R. Lietuva tautų kovoje prieš Aukso ordą. Nuo Batu antplūdžio iki mūšio prie Mėlynųjų Vandenių. – Vilnius, 1975.

Batūra R. Paaiškinimai // Petras Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika. – Vilnius, 1985. – P. 331–430.

Bednarczuk L. Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych // Acta Baltico-Slavica. – 1982. – Vol. 14. – P. 56–62.

Beivydas P. Mindaugo karūnavimo diena // Anykšta. – 1991 07 06. – Nr. 52 (7765). – P. 2.

Biaľuńskis G. Šv. Brunono mirties vieta // Lietuvos istorijos metraštis. 1997 metai. – Vilnius, 1998. – P. 5–20.

Bieniak J. Państwo Mieclawa. – Warszawa, 1963.

Bieniak J. Wyprawa misyjna Brunona z Kwerfurtu a problem Selencji // Acta Baltico-Slavica. – Białystok, 1969. – T. 6. – P. 181–195.

Błaszczak G. Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności. – Poznań, 1998. – T. 1: Trudne początki.

Boruta J. Iš Lietuvos bažnytinės provincijos kūrimo istorijos // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – Vilnius, 1998. – T. 13. – P. 21–32.

Brazauskas A. Valstybingumo pradžia ir simbolis // Diena. – 1995 07 07. – Nr. 149 (278). – P. 2.

- Budreckis A. Priešmindauginė Lietuvos valstybė // *Karys*. – 1966 02. – Nr. 2 (1419). – P. 35–37.
- Budreckis A. M. Kada buvo įkurta Lietuvos valstybė? // *Dirva*. – 1966 04 04. – Nr. 39. – P. 5.
- Budreckis A. Kunigaikštis Dangirutis // *Karys*. – 1975. – Nr. 5 (1512). – P. 161–162.
- Budreckis A. Lietuvių kovos su Aukso Orda XIII amžiuje // *Karys*. – 1990 03–04. – Nr. 2 (1658). – P. 73–75; 1990 05–06. – Nr. 3 (1659). – P. 148–149; 1990 07–08. – Nr. 4 (1660). – P. 218–220; 1990 09–10. – Nr. 5 (1661). – P. 257–260.
- Būga K. Rinkiniai raštai. – Vilnius, 1958. – T. 1; Vilnius, 1959. – T. 2; Vilnius, 1961. – T. 3.
- Bumblauskas A. Lemtingos Lietuvos istorijos datos: 1253 metai liepos 6 diena // *Aušrinė*. – 1990 11. – Nr. 11.
- Bumblauskas A. 1009 metai: Šventasis Brunonas atranda Lietuvą // *Lietuvos aidas*. – 1993 12 03. – Nr. 235. – P. 9; 1993 12 04. – Nr. 236. – P. 8; 1993 12 07. – Nr. 237. – P. 7.
- Būtėnas P. Lietuvos valstybės įsikūrimas // *Karys*. – 1963 05. – Nr. 5 (1392). – P. 130–131.
- Būtėnas P. Lietuvos valstybės pradžia? Praeities naujienos // *Nepriklausoma Lietuva*. – 1965 08 18. – Nr. 31 (955). – P. 3, 6.
- Butrimas A. Lietuvos istorija : nuo seniausių laikų iki XVIII amžiaus pabaigos. – Vilnius, 1993.
- Carneiro R. L. A Theory of the Origin of the State // *Science*. – 1970. – Vol. 169. – P. 733–738.
- Čeboksarovas N., Čeboksarova I. Tautos, rasės, kultūros. – Vilnius, 1977.
- Čeginskas K. J. Valstybė // *Lietuvių enciklopedija*. – Boston, 1965. – T. 33. – P. 54–57.
- Daniłowicz I. Wiadomość o właściwych litewskich latopiscach // *Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*. – Warszawa, 1846. – T. 1.
- Derry T. K. Skandinavijos istorija. – Vilnius, 1995.
- Didysis kunigaikštis // *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. – Vilnius, 1978. – T. 3. – P. 39.
- Dirgėla P. Lietuvos valstybės istorinė erdvė // *Kultūros barai*. – 1998. – Nr. 2 (398). – P. 2–3.
- Dubonis A. Lietuvos vaitystė // *Lituanistica*. – 1990. – Nr. 2. – P. 97–102.

- Dubonis A. [Rec. kn.:] Henrikas Latvis, Hermanas Vartbergė. Livonijos kronikos // *Lietuvos istorijos metraštis*. 1992 metai. – Vilnius, 1994. – P. 223–231.
- Dubonis A. Daumantas: nuodėmė ir šventas gyvenimas // *Naujasis židinys*. – 1994. – Nr. 5. – P. 50–58.
- Dubonis A. Rivijaus kronikos byla // *Lituanistica*. – 1997. – Nr. 4(32): P. 3–12.
- Dubonis A. Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai : iš Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities. – Vilnius, 1998.
- Dubonis A. Naujosios baltarusių istoriografijos aklavietė // *Mūsų praeitis*. – Vilnius, 1999. – [Nr.] 6. – P. 207–213.
- Dubonis A. Valstybės pradžios istorija // *Knygų aidai*. – 1999 01–03. – P. 25–28.
- Duksa Z. Pinigai ir jų apyvarta // *Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje*. – Vilnius, 1981. – T. 2. – P. 83–129.
- Dundulis B. Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV amžiuje. – Vilnius, 1960.
- Dundulis B. Normanai ir baltų kraštai (IX–XI a.). – Vilnius, 1982.
- Dundulis B. Lietuvos kovos dėl Baltijos jūros. – Vilnius, 1985.
- Dundulis B. Lietuva laisvės kovų sukuriuose (IX–XIX a.). – Vilnius, 1990.
- E. K. Ar ne perilgai svarstoma? // *Dirva*. – 1966 03 16. – Nr. 31. – P. 2.
- Engelsas F. Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė : pagal L. H. Morgano tyrinėjimus. – Vilnius, 1985.
- Fabijonavičius J. Lietuvos bažnytinė provincija // *Voruta*. – 1993 03 04–10. – Nr. 9 (99). – P. 7.
- Fried M. H. On the Evolution of Social Stratification and the State // *Readings in Anthropology* / ed. M. H. Fried. – 2nd. ed. – New York, 1968. – Vol. 2: *Cultural Anthropology*. – P. 462–478. – Perspausdinta iš: *Culture in History* / ed. P. Diamond. New York, 1960. – P. 713–731.
- Fried M. H. The Evolution of Political Society : an Essay in Political Anthropology. New York, 1967.
- Gašiorowski A. Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434. – Warszawa, 1972.
- Gendrolis E. Socialinė ir kultūrinė antropologija : pagrindinių kryptų ir metodų apžvalga. – Vilnius, 1984.
- Gimbutienė M. Lietuvos proistorė // *Lietuvių enciklopedija*. Boston, 1968 (fot. leid.: Vilnius, 1991). – T. 15. – P. 269–291.
- Gimbutienė M. Baltai priešistoriniais laikais. – Vilnius, 1985.
- Gimbutienė M. Senoji Europa. – Vilnius, 1996.

- Girdzijauskas V. Istoriją nešam savy // Literatūra ir menas. – 1997 08 16. – P. 4.
- Girininkas A. Baltų kultūros ištakos. – Vilnius, 1994.
- Grigalavičienė E. Brūkšniuotosios keramikos lokaliniai variantai Lietuvoje // MADA. 1989. – T. 3 (108). – P. 69–83.
- Grigalavičienė E. Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje. – Vilnius, 1995.
- Gudavičius E. 1219 metų sutarties dalyviai ir jų vaidmuo suvienijant Lietuvą // LAMMD. Istorija. – 1982. – T. 22. – P. 33–46.
- Gudavičius E. Ar Treniota žemaičių kunigaikštis? // MADA. – 1982. – T. 4 (81). – P. 63–70.
- Gudavičius E. Dėl Lietuvos valstybės kūrimosi centro ir laiko // MADA. – 1983. – T. 2 (83). – P. 61–70.
- Gudavičius E. „Lietuvos“ vardas XI a. – XII a. I pusės šaltiniuose // MADA. – 1983. – T. 3 (84). – P. 79–88.
- Gudavičius E. Dėl lietuvių žemių konfederacijos susidarymo laiko // LAMMD. Istorija. – 1984. – T. 24. – P. 12–28.
- Gudavičius E. Bandyamas lokalizuoti XIII a. lietuvių kunigaikščių valdas // MADA. – 1984. – T. 3 (88). – P. 69–79.
- Gudavičius E. Rašytiniai šaltiniai // Lietuvių etnogenezė. – Vilnius, 1987. – P. 102–104, 124–127, 172–180, 206–209.
- Gudavičius E. Šiuolaikinė buržuazinė istoriografija apie popiežių vaidmenį agresijoje prieš baltus XIII a. pirmojoje pusėje // Buržuazinių koncepcijų Lietuvos istorijos klausimais kritika. – Vilnius, 1987. – P. 5–25.
- Gudavičius E. Mindaugas // Iš kur atėjome / sudarė A. Nekrošienė. – Kaunas, 1988. – P. 18–22. – Perspausdinta iš: Komjaunimo tiesa. – 1988 07 23.
- Gudavičius E. LDK valdovai po karaliaus Mindaugo mirties // Mokslas ir gyvenimas. – 1988. – Nr. 8 (370). – P. 10.
- Gudavičius E. Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje. – Vilnius, 1989.
- Gudavičius E. Mindaugas : (valdė 1240–1263) // Lietuvos didieji kunigaikščiai: Vytauto Kašubos medaliai. – Vilnius, 1989.
- Gudavičius E. Kaip kūrėsi Lietuvos valstybė // Jaunimo gretos. – 1989. – Nr. 4. – P. 18. – Sutrumpintai perspausdinta iš: Lietuvos istorijos skaitiniai. – Kaunas, 1990.
- Gudavičius E. Miestų atsiradimas Lietuvoje. – Vilnius, 1991.
- Gudavičius E. Komentarai // Ivinskis Z. Lietuvos istorija. – Vilnius, 1991. – P. 421–428.

- Gudavičius E. Mindaugo karūnavimas // Voruta. – 1991 12 16–31. – Nr. 24 (42). – P. 2.
- Gudavičius E. Lietuvos valstybės struktūra Gedimino laikais // Metai. – 1992. – Nr. 1. – P. 125–129.
- Gudavičius E. Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai // Karo archyvas. – 1992. – T. 13. – P. 43–118.
- Gudavičius E. Mindaugo epochos šaltiniai // Naujasis židinys. – 1993. – Nr. 6. – P. 34–40; Nr. 7–8. – P. 62–67.
- Gudavičius E. Dėl Lietuvos valstybės ištakų // Voruta. – 1994 03 24–31. – Nr. 12 (150). – P. 5; 1994 04 01–06. – Nr. 13 (151). – P. 5; 1994 04 07–13. – Nr. 14 (152). – P. 5.
- Gudavičius E. Dar kartą vieno mito pėdsakais // Liaudies kultūra. – 1994. – Nr. 5. – P. 25–33.
- Gudavičius E. Dar kartą apie Lietuvos valstybės ištakas // Voruta. – 1995 10 21–31. – Nr. 40 (226). – P. 4; 1995 11 01–10. – Nr. 41 (227). – P. 4; 1995 11 11–17. – Nr. 42 (228). – P. 4; 1995 11 18–24. – Nr. 43 (229). – P. 4; 1995 11 25–30. – Nr. 44 (230). – P. 4; 1995 12 01–08. – Nr. 45 (231). – P. 4; 1995 12 09–15. – Nr. 46 (232). – P. 4; 1995 12 16–22. – Nr. 47 (233). – P. 4–5.
- Gudavičius E. Ar Mindaugo karūnavimo diena pakankamai reikšminga, kad mes ją švęstume kaip Valstybės dieną? NE // Veidas. – 1996 07 06. – P. 12.
- Gudavičius E. Šv. Brunono misija // Darbai ir dienos. – Kaunas, 1996. – T. 3 (12). – P. 115–128.
- Gudavičius E. Šv. Brunonas ir Lietuva // Dialogas. – 1998 05 22. – Nr. 21 (329). – P. 12.
- Gudavičius E. Mindaugas. – Vilnius, 1998.
- Gudavičius E. Lietuvos istorija. – Vilnius, 1999. – T. 1: Nuo seniausių laikų iki 1569 metų.
- Guobis R. Surastas piliakalnis, kur, matyt, buvo karūnuotas karalius Mindaugas // Anykšta. – 1998 03 28. – Nr. 25 (6446). – P. 7; 1998 04 04. – Nr. 27 (6448). – P. 4.
- Hamilton K., Langhorne R. The Practice of Diplomacy : its Evolution, Theory and Administration. – London and New York, 1995.
- Harris M. Cannibals and Kings : the Origins of Cultures. – New York, 1991.
- Harris M. Kultūrinė antropologija / vertė E. Gendrolis ir V. Vilkončius. – Kaunas, 1998.
- Haviland W. A. Anthropology. – New York etc., 1974.

- Ilgūnas S. G. Ar Mindaugo karūnavimo diena pakankamai reikšminga, kad mes ją švęstume kaip Valstybės dieną? TAIP // Veidas. – 1996 07 06. – P. 12.
- Ivinskis Z. Saulės-Šiaulių kautynės 1236 m. ir jų reikšmė. – Kaunas, 1936.
- Ivinskis Z. Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ekonominė politika savo dvaruose iki XVI amžiaus pusės // Lietuvos praeitis. – Kaunas, 1940. – T. 1, sąs. 1. – P. 5–28.
- Ivinskis Z. Mindaugas // Lietuvių enciklopedija. – Boston, 1959. – T. 18. – P. 495–502.
- Ivinskis Z. Lietuvos istorija : iki Vytauto Didžiojo mirties. – Roma, 1978 (fot. leid.: Vilnius, 1991).
- Ivinskis Z. Eiliotinė Livonijos kronika ir jos autentiškumas // Ivinskis Z. Rinktiniai raštai. – Roma, 1986. – T. 2. – P. 53–63.
- Ivinskis Z. Lietuvos istorijos šaltiniai // Acta Historica Universitatis Klaipedensis. – Klaipėda, 1995. – T. 3.
- Jablonskis K. Istorija ir jos šaltiniai. – Vilnius, 1979.
- Jakštas J. Lietuvos Didžioji kunigaikštija – istoriškas palikimas // Draugas. – 1963 03 02. – Nr. 52. – P. 3, 5–6.
- Jakštas J. Mindaugas – Lietuvos istorijos epochos reiškėjas // Tėviškės žiburiai. – 1964 06 04. – Nr. 23 (750). – P. 2; 06 11. – Nr. 24 (751). – P. 2; 06 18. – Nr. 25 (572). – P. 2; 06 25. – Nr. 26 (753). – P. 2.
- Jakštas J. Lietuvos valstybės pradžia Vakarų ir Rytų Europos sankryžoje // Aidai. – 1983. – Nr. 2. – P. 102–106, 108–109.
- Jakubowski J. Opis Księstwa Trockiego z r. 1387 : przyczynek do badań nad ustrojem Litwy przedchrześcijańskiej // Przegląd Historyczny. – 1907. – T. 5, zes. 1. – P. 22–48.
- Jučas M. Lietuvos metraščiai. – Vilnius, 1968.
- Jurginis J. Lietuvos TSR istorija. – Kaunas, 1957.
- Jurginis J. Baudžiovos įsigalėjimas Lietuvoje. – Vilnius, 1962.
- Jurginis J. Lietuvos valstybės susidarymas // Lietuvių karas su kryžiuočiais. – Vilnius, 1964. – P. 79–84.
- Jurginis J. Kur dingio Penionių miestas? // Kraštotyra. – Vilnius, 1975. – P. 114–119.
- Jurginis J. Lietuvos valstiečių istorija : (nuo seniausių laikų iki baudžiovos panaikinimo). – Vilnius, 1978.
- Jurginis J. Lietuvos valstybės susidarymas // Lietuvos TSR istorija. – Vilnius, 1985. – T. 1: Nuo seniausių laikų iki 1917 metų. – P. 30–50.

- Jurginis J., Lukšaitė I. Lietuvos kultūros istorijos bruožai : (Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus). – Vilnius, 1981.
- Kabelka J. Baltų filologijos įvadas. – Vilnius, 1982.
- Kamieniecki W. Geneza państwa Litewskiego // Przegląd Historyczny. – 1915. – T. 19. – P. 1–52.
- Kazakevičius V. Aukštaičių kapinynas žemaičių etnokultūrinėje periferijoje // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 1999. – T. 18. – P. 57–67.
- Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A. Lietuvos istorija iki 1795 metų. – Vilnius, 1995.
- Kitkauskas N. Archeologų radinys apie Lietuvą XII a. // Kultūros barai. – 1986. – Nr. 8. – P. 65–66.
- Kottak C. Ph. Cultural Anthropology. – 4 th ed. – New York, 1987;
- Kottak C. Ph. Anthropology. – 5th ed. – New York, 1991.
- Krader L. Formation of the State. – Englewood Cliffs, 1968.
- Kristiansen K. Chieftoms, states, and systems of social evolution // Chieftoms / ed. by T. Earle. – Cambridge University Press, 1991. – P. 16–43.
- Kulikauskienė R. Ankstyvojo feodalizmo laikotarpis (IX–XII a.) // Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. Lietuvos archeologijos bruožai. – Vilnius, 1961. – P. 360–519.
- Kuncienė O. Prekyba // Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje. – Vilnius, 1981. – T. 2. – P. 58–67.
- Lamentowicz W. Šių laikų valstybė. – Vilnius, 1998.
- Latkowski J. Mendog król Litewski. – Kraków, 1892.
- Lelewel J. Dzieła. – Warszawa, 1969. – T. 10: Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie 1569 zawartej.
- Leninas V. Apie valstybę : paskaita J. Sverdlovo universitete 1919 m. liepos 11 d. // Leninas V. Pilnas raštų rinkinys. – Vilnius, 1987. – T. 39. – P. 60–78.
- Leonavičiūtė I. Kariaunos vaidmuo kuriantis Lietuvos valstybei // Lietuvos valstybė XII–XVIII a. – Vilnius, 1997. – P. 475–485.
- Leonavičiūtė I. Kariauna Lietuvoje formuojantis valstybei : magistrinis darbas / darbo vadovas E. Gudavičius. – Vilnius, 1998 // Vilniaus universitetas. Istorijos fakultetas. Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra.
- Lietuvos TSR archeologijos atlasas. – Vilnius, 1975. – T. 2: Piliakalniai; 1977. – T. 3: I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai; 1978. – T. 4: I–XIII a. radiniai.
- Lietuvos TSR istorija. – Vilnius, 1953. – D. 1.
- Lietuvos TSR istorija. – Vilnius, 1957. – T. 1.

Liubavskis M. Lietuvos istorija ligi Liublino unijos / iš rusų kalbos vertė J. Sondeckis. – Vilnius, 1920. – D. 1.

Liulevičius V. Lietuvių tautos valstybinio gyvenimo pradžia // Draugas. – 1957 02 07. – Vol. 41, nr. 32. – P. 3.

Liulevičius V. Lietuvių tautos valstybinio gyvenimo pradžios beiėškant // Aidai. – 1970. – Nr. 7. – P. 289–295.

Łowmiański H. Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego. – Wilno, 1931–1932. – T. 1–2. – (Rozprawy wydziału III Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie; t. 5–6).

Łowmiański H. Z zagadnień spornych społeczeństwa Litewskiego w wiekach średnich // Przegląd Historyczny. – 1949. – Warszawa, 1950. – T. 40. – P. 96–127.

Łowmiański H. Uwagi o genezie państwa litewskiego // Przegląd Historyczny. – Warszawa, 1961. – T. 52, zesz. 1. – P. 127–146.

Łowmiański H. Początki Polski : z dziejów słowian w I tysiącleciu n. e. – Warszawa, 1963. – T. 1: Część pierwsza. Okres wenecki; 1963. – T. 2: Część druga. Wielka migracja słowian; 1967. – T. 3: Część trzecia. Okres lechicki; 1970. – T. 4: Część trzecia. Okres lechicki (ciąg dalszy).

Luchtanas A. Žalvario apdirbimas ankstyvuosiuose Rytų Lietuvos piliakalniuose // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 1981. – T. 2: Pirmykštės bendruomenės irimas. – P. 5–17.

Luchtanas A. Rytų Lietuva I tūkst. pr. m. erą // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 1992. – T. 8. – P. 57–85.

Machejek M. Śladami świętego Wojciecha na tysiąclecie męczeństwa (997–1997). – Kraków, 1995.

Maleczyński K. W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253–1261 // Ateneum wileńskie. – 1936. – R. 11. – P. 1–60.

Matusas J. Lietuvos lokalinės istorijos Lietuvių enciklopedijoje papildymas // Tautos praeitis. – Chicago, 1961. – T. 1. – Kn. 3. – P. 425–440.

Mažeikis G. N. Makiavelis: konstruktyvios politologijos ištakos // Makiavelis N. Rinktiniai raštai. – Vilnius, 1992. – P. 5–15.

Merkys V. Konstantinas Jablonskis. – Kaunas, 1991.

Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. – Vilnius, 1986.

Mickevičius A. Valstybingumo pradžios problema vakarų baltų teritorijoje // Lietuvos valstybė XII–XVIII a. – Vilnius, 1997. – P. 233–246.

Minogue K. State // The Social Science Encyclopedia. – London and New York, 1989. – P. 818–820.

Mugurēvičs Ē. Priekšvārds // Indriķa hronika = Heinrici Chronicon. – Rīgā, 1993. – P. 7–32.

Mugurēvičs Ē. Priekšvārds // Atskaņu hronika = Livländische Reimchronik. – Rīgā, 1998. – P. 5–33.

Murdock G. P. World Ethnographic Sample // American Anthropologist. – 1957. – Vol. 59.

Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. – Vilnius, 1994. – T. 3; Vilnius, 1997. – T. 4.

Nikžentaitis A. Gentis virsta tauta // Naujasis židinys. – 1994. – Nr. 4. – P. 21–27.

Nikžentaitis A. Nuo Daumanto iki Gedimino : ikirikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai // Acta Historica Universitatis Klaipedensis. – Klaipėda, 1996. – T. 5.

Ochmański J. Nad Kroniką Bychowca // Studia źródłoznawcze. 1967. – T. 12. – P. 155–163.

Ochmański J. Lietuvių etninė siena rytuose nuo padermių epochos ligi XVI amžiaus // Rytų Lietuva : istorinių bei etnografinių studijų rinkinys. – Chicago, 1980. – P. 121–211.

Ochmanskis J. Senoji Lietuva. – Vilnius, 1996.

Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e. – Wrocław etc., 1973.

Okulicz-Kozaryn Ł. Życie codzienne Prusów i Jaćwięgów w wiekach średnich (IX–XIII w.). – Warszawa, 1983.

Ogickis D. P. Didysis kunigaikštis Vaišvilka: iš Lietuvos stačiatikybės istorijos / vertė A. Bendorienė // Voruta. – 1993 07 16–31. – Nr. 27–28 (117–118). – P. 13; 1993 08 01–15. – Nr. 30–31 (119–120). – P. 14; 1993 08 16–31. – Nr. 31–32 (121–122). – P. 6; 1993 09 09–15. – Nr. 34 (124). – P. 6; 1993 09 16–22. – Nr. 35 (125). – P. 6.

Origins of the State : the Anthropology of Political Evolution / eds. R. Cohen and E. R. Service. – Philadelphia, 1978.

Pakarklis P. Lietuvių kova prieš kryžiuočius. – Panevėžys, 1945.

Papée F. Początki Litwy // Kwartalnik historyczny. – 1927. – R. 41, zesz. 3–4. – P. 465–476.

Paskiewicz H. Regesta Lithuaniae ab origine usque ad Magni Ducatus cum Regno Poloniae unione = Regesta źródłowe do dziejów Litwy od czasów najdawniejszych aż do unji z Polską. – Varsoviae, 1930. – T. 1: Tempora usque ad annum 1315 complectens.

- Paszkievicz H. Litwa przed Mendogiem // Pamiętnik V powszechnego zjazdu historyków polskich w Warszawie. – Lwów, 1930. – T. I: Referaty. – P. 246–258.
- Paszkievicz H. Jagiellonowie a Moskwa. – Warszawa, 1933. – T. 1: Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku.
- Paszkievicz H. The origin of Russia. – London, 1954.
- Paszkievicz H. Początki Rusi / z rękopisu przygotował K. Stopka. – Kraków, 1996.
- Pašuta V. Lietuvos valstybės susidarymas. – Vilnius, 1971.
- Pauliukonis P. Karalius Mindaugas Lietuvos vienytojas : Lietuvos valstybingumas reiškėsi dar ir prieš Mindaugą // Draugas. – 1963 10 01. – Vol. 47, nr. 230. – P. 4.
- Perlbaach M. Urkunden des Rigaschen Capitel-Archives in der Fürstlich-Czartoryskischen Bibliothek zu Krakau // Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. – Riga, 1886. – Bd. 13. – P. 17–18.
- Petrauskas R. Tautinė ir istorinė savimonė XVI a. pradžios Lietuvos metraščiuose // Metai. – 1995. – Nr. 11. – P. 111–121.
- Powierski J. Najdawniejsze nazwy etniczne z terenu Prus i niektórych obszarów sąsiednich // Komunikaty Mazursko-Warmińskie. – Olsztyn, 1965. – Nr. 2 (88).
- Purc J. Itinerarium Witolda wielkiego księcia Litwy (17 lutego 1370 roku – 27 października 1430 roku) // Zeszyty naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Historia. – Poznań, 1971. – Zesz. 11. – P. 71–115.
- Ragauskas A. Nuo hipotezės iki mito? Adolfo Šapokos pažiūros apie Lietuvos valstybės pradžią // Lituanistica. – 1998. – Nr. 2 (34). – P. 59–65.
- Raulinaitis Z. Ar Lietuva mokėjo duoklę Rusios Vladimirui Didžiajam // Karys. – 1977 01. – Nr. 1 (1528). – P. 5–11.
- Raulinaitis Z. Lietuvos raiteliai. – Brooklyn, 1985. – Kn. 1: Kunigaikščių sąjunga; Brooklyn, 1987. – Kn. 2: Kelias į sostą (XIII amžiaus vidurys, Mindaugo laikai); Brooklyn, 1990. – Kn. 3: Karaliaus karai (XIII amžiaus vidurys, Mindaugo laikai); Vilnius, 1996. – Kn. 4: Karaliaus palikimas; Vilnius, 1999. – Kn. 5: Pakeliui į galią.
- Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje. – Vilnius, 1984; 2 leid. – Vilnius, 1996.
- Rimantienė R. Archeologinės kultūros // Lietuvių etnogenezė. – Vilnius, 1987. – P. 52–69.
- Rimantienė R. Žemės ūkio pradžia Lietuvoje // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 1992. – T. 9. – P. 120–126.

- Roberts J. M. The Self-management of Cultures // Explorations in Cultural Anthropology : essays in Honor of George Peter Murdock. – New York etc., 1964. – P. 433–454.
- Römeris M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė. – Kaunas, 1934 (fot. leid.: Vilnius, 1995). – D. 1: Valstybė. – T. 1–2.
- Rowell S. C. Lithuania ascending : a pagan empire within east-central Europe, 1295–1345. – Cambridge, 1994 (reprinted 1995).
- Sabalaiuskas A. Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę. – Vilnius, 1994.
- Sabine G. H., Thorson T. L. Politinių teorijų istorija. – Vilnius, 1995.
- Salys A. Die žemaitischen Mundarten. Teil I: Geschichte des žemaitische Sprachgebiets // Tauta ir žodis. – Kaunas, 1930. – Kn. 6. – P. 173–314.
- Sauka L., Aleksynas K. Paaiškinimai // Lietuviškos pasakos įvairios / surinko J. Basanavičius. – Vilnius, 1997. – Kn. 3. – P. 449–481.
- Savukynas B. Nomina propria in causa martyrii S. Brunonis Querfordensis : etninio identifikavimo provizorinis bandymas // Tarp istorijos ir būtovės / sudarė A. Bumblauskas ir R. Petrauskas. Vilnius, 1999. – P. 13–18.
- Schlözer A. L. Geschichte von Littauen, als einem eigenen Großfürstentume, bis zum J. 1569 // Schlözer A. L., Gebhardi L. A. Geschichte von Littauen, Kurland und Liefland. – Halle, 1785. – P. 1–300.
- Service E. R. Origins of the State and Civilization : the Process of Cultural Evolution. – New York, 1975.
- Skirmuntt K. Dzieje Litwy opowiedziane w zarysie. – Kraków, 1886.
- Skirmuntt K. Nad Niemnem i nad Bałtykiem. – Kraków, 1903. – Zesz. 2: Podania. Czasy przed-Mendogowe. Dzieje starożytnych prus. – Warszawa, 1909. – Zesz. 3: Mendog Król Litwy.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1888. – T. 9.
- Stalioraitis K. DLK paveldas ir baltarusiai // Naujasis židinys. – 1994. – Nr. 9–10. – P. 52–59.
- Strykowski M. Gonicc cnoty do prawych slachciczów // Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – T. 2. – P. 467–563.
- Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – T. 1–2.
- Strykowski M. O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego. – Warszawa, 1978.

Šapoka A. Lietuva iki Vytauto // Vytautas Didysis. – Kaunas, 1930 (fot. leid.: Vilnius, 1988). – P. XV–XXIV.

Šapoka A. Lietuvos valstybės įsikūrimas ir Mindaugas // Ateitis. – 1951. – Nr. 3. – P. 102–103, 110. (Perspausdinta: Voruta. – 1995. – Nr. 25–27).

Šimėnas V. Dykros – tai genčių neapgyventi plotai // Mūsų gamta. – 1990. – Nr. 5. – P. 18–19.

Šimėnas V. Die Wildnis und baltische Stämmengrenzen // Archaeologia Baltica. – Vilnius, 1995. – P. 147–155.

Šležas P. Mindaugas Lietuvos karalius // Mūsų žinynas. – 1934. – T. 27. – Nr. 115. – P. 340–358; Nr. 117. – P. 530–544.

Tautavičius A. Lietuvių tautos protėviai // Mokslas ir gyvenimas. – 1968. – Nr. 8. – P. 12–17.

Tautavičius A. Sėliai : pasakoja kronikos ir archeologiniai radiniai // Mokslas ir gyvenimas. – 1972. – Nr. 1 (172). – P. 14–16.

Tautavičius A. Kada susidarė sąlygos Lietuvoje miestams atsirasti? // Lietuvos TSR architektūros klausimai. – Vilnius, 1977. – T. 5, sąs. 4. – P. 19–24.

Tautavičius A. Taurapilio „kunigaikščio“ kapas // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 1981. – T. 2: Pirmykštės bendruomenės irimas. – P. 18–43.

Tautavičius A. Pirmykštė bendruomeninė santvarka Lietuvos TSR teritorijoje // Lietuvos TSR istorija. – Vilnius, 1985. – T. 1. – P. 11–30.

Tautavičius A. Dėl mirusiųjų deginimo papročio plitimo V–VIII a. Žemaitijoje // Vakarų baltų archeologija ir istorija. – Klaipėda, 1989. – P. 28–34.

Tautavičius A. Geležies amžius istorinėse baltų žemėse // Baltų archeologija. – 1994. – Nr. 3. – P. 2–5.

Tautavičius A. Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.). – Vilnius, 1996.

Turisto atlasas / sud. K. Vaškelis. – Vilnius, 1994.

V. L. [V. Liulevičius] Švęstinas Lietuvos valstybės tūkstantmetis // Draugas. – 1967 05 05. – Vol. 51, nr. 105. – P. 3.

Waga T. Historija książąt i królów polskich krótko zebrana / dla lepszego użytku znacznie przerobiona i pomnożona [przez J. Lelewela]. – Wilno, 1824.

Vaitkunsienė L. Dėl žemaičių kilmės // Žemaičių praeitis. – Vilnius, 1990. – T. 1. – P. 26–41.

Vaitkunsienė L. Pagrybio kapinynas // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 1995. – T. 13.

Vanagas A., Maciejauskienė V., Razmukaitė M. Lietuvių pavardžių žodynas. – Vilnius, 1985–1989. – T. 1–2.

Varakauskas R. Lietuvos valstybės susidarymo klausimu // LAMMD. Istorija. – 1969. – T. 10. – P. 169–180.

Vijūkas-Kojelavičius A. Lietuvos istorija / iš lotynų k. vertė L. Valkūnas; įvadą ir paaiškinimus parašė J. Jurginis. – Vilnius, 1988.

Vitkus A. Ankstyvųjų Lietuvos kunigaikščių valdymo metai // Voruta. – 1994 08 01–15. – Nr. 29–30 (167–168). – P. 8–10.

Wojtkowiak Z. Powiat Giedrojce : (Z zagadnień specyfiki administracyjno-terytorialnej Wielkiego Księstwa Litewskiego przed reformą 1565–1566 roku) // Zapiski Historyczne poświęcone historii Pomorza i krajów bałtyckich. – 1978. – T. 43, zes. 2.

Wojtkowiak Z. Litwa Zawilejska w XV i pierwszej połowie XVI w. – Poznań, 1980.

Volkaitė-Kulikauskienė R. Klasinės visuomenės susidarymas Lietuvoje : (Remiantis archeologinių tyrinėjimų duomenimis) // Vilniaus Valstybinio V. Kapusko vardo universiteto Istorijos-filologijos fakulteto mokslo darbai. – Vilnius, 1955. – T. 1. – P. 120–138.

Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuviai IX–XIII amžiais. – Vilnius, 1970.

Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvos kario žirgas. – Vilnius, 1971. – (Acta historica Lituanica; 7).

Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuva valstybės susidarymo išvakarėse // Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje. – Vilnius, 1978. – T. 1. – P. 4–13.

Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvių tautybės susidarymas // Lietuvių etnogenezė. – Vilnius, 1987. – P. 183–199.

Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvos valstybės susidarymas // Lietuvių etnogenezė. – Vilnius, 1987. – P. 203–205.

Zabiela G. Našlia Lietuvos valstybės kūrimosi išvakarėse // Rytų Lietuva : istorija, kultūra, kalba. – Vilnius, 1992. – P. 12–24.

Zabiela G. Kur stovėjo Vorutos pilis? // Lietuvos istorijos metraštis. 1991 metai. – Vilnius, 1993. – P. 5–22.

Zabiela G. Lietuvos medinės pilys. – Vilnius, 1995.

Zabiela G. Pilys Rytų Lietuvoje valstybės kūrimosi metu // Lietuvos valstybė XII–XVIII a. – Vilnius, 1997. – P. 459–474.

Zabiela G. Laidosena pagoniškoje Lietuvoje // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 1998. – T. 15. – P. 351–379.

Zabiela G., Baranauskas T. Deltuvos žemė // Lietuvos istorijos metraštis. 1995 metai. – Vilnius, 1996. – P. 5–14. – Pataisyta ir papildyta straipsnio variantą žr.: Eskizai. – Ukmergė, 1999. – Nr. 10. P. 3–8.

Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. – Vilnius, 1987. – T. 2: Iki pirmųjų raštų.

Žičkus P. Lietuvos valstybės įkūrimo ir krikšto datos // Draugas. – 1967 07 13. – Vol. 51, nr. 162. – P. 4.

Žygas J. Lietuvos kunigaikščių kilmė // Karys. – 1985. – Nr. 7 (1614). – P. 318–319.

Žilys M. Ar kopsim į Karaliaus Mindaugo kalną Vorutos pilin? // Voruta. – 1998 10 24. – Nr. 39 (369). – P. 2.

Žulkus V. Migration in Žemaitija in den 13.–16. Jahrhundert // Archaeologia Baltica. – Vilnius, 1995. – P. 156–173.

Žulkus V. Kuršių kaimai XI–XV a. // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 1999. – T. 18. – P. 135–151.

Žulkus V., Klimka L. Lietuvos Pajūrio žemės viduramžiais. – Vilnius, 1989.

Аверкиева Ю. П. Индейцы Северной Америки: от родового общества к классовому. – Москва, 1974.

Алексеев В. П., Першиц А. И. История первобытного общества. – Москва, 1990.

Алексеев Л. В. Полоцкая земля: (очерки истории северной Белоруссии) в IX–XIII вв. – Москва, 1966.

Анцилис К. Я., Янсон А. Я. Некоторые вопросы этнической истории древних селов // Советская этнография. – 1962. – № 6. – P. 92–104.

Антонович В. Б. Очерк истории Великого Княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда // Антонович В. Б. Моя сповідь: вибрані історичні та публіцистичні твори. – Київ, 1995. – P. 622–743.

Арутюнов С. А., Хазанов А. М. Проблема археологических критериев этнической специфики // Советская этнография. – 1979. – № 6. – P. 79–89.

Арутюнов С. А. Этнические общности доклассовой эпохи // Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществе. – Москва, 1982. – P. 55–82.

Аунс М. О. Социально-экономическая и политическая структура древней Латгалии XII–XIII вв.: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Рига, 1985.

Барвінський Б. Жигимонт Кейстутович Великий князь Литовско-руський (1432–1440): історична монографія. – Жовква, 1905.

Беляев И. Д. Рассказы из русской истории. – Москва, 1872. Кн. 4. – Ч. 1: История Полоцка или Северо-Западной Руси от древнейших времен до Люблинской унии.

Булахов М. Г. „Слово о полку Игореве“ в литературе, искусстве, науке: краткий энциклопедический словарь. – Минск, 1989.

Бутинов Н. А. Первобытнообщинный строй: (Основные этапы и локальные варианты) // Проблемы истории докапиталистических обществ. – Москва, 1968. – Кн. 1. – P. 89–155.

Васильев Л. С. История Востока. – Москва, 1993. – Т. 1.

Волкайте-Куликаускаене Р. К вопросу этнической принадлежности грунтовых могильников центральной Литвы I–VIII вв. н. э. // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. – Вильнюс, 1985. – P. 30–39.

Вольтер Э. А. Город Мендовга, или где искать Летовию XIII века? – Санкт Петербург, 1910.

Всемирная история. – Москва, 1957. – Т. 3.

Гимон Т. В. Летописные записи на пасхальных таблицах в сборнике XIV в. // Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – Москва, 2000. – P. 569–589.

Годинер Э. С. Политическая антропология о происхождении государства // Этнологическая наука за рубежом: проблемы, поиски, решения. – Москва, 1991. – P. 51–78.

Голубинский Е. История русской церкви. – Изд. 2, исправленное и дополненное. – Москва, 1901. – Т. 1: Период первый, Киевский или домонгольский, половина 1.

Греков Б. Д. Киевская Русь. – Ленинград, 1953.

Грушевский М. Хронологія подій галицько-волинської літописи // Записки Наукового Товариства імени Шевченка. – 1901. – Т. 41, кн. 3. – P. 1–72.

Грушевський М. Історія України-Руси. – Вид. 2-е, розширене. – Львів, 1905. – Т. 3: до року 1340; 1907. – Т. 4: XIV–XVI віки – відносини політичні.

Гудаевичус Э. „Литва Миндовга“ // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: сборник статей. – Вильнюс, 1985. – P. 219–227.

Гуревич А. Я. Проблемы генезиса феодализма в Западной Европе. – Москва, 1970.

Гуревич А. Я. Северная Европа в IX–XI вв. // История средних веков. – Москва, 1990. – Т. 1. – P. 165–172.

Дашкевич Н. П. Заметки по истории Литовско-Русского государства. – Киев, 1885.

Дмитриева Р. П. Взаимоотношение списков „Задонщины“ и текст „Слова о полку Игореве“ // „Слово о полку Игореве“ и памятники Куликовского цикла. – Москва; Ленинград, 1966. – P. 199–291.

- Дмитриева Р. П. Приемы редакторской правки книгописца Ефросина // „Слово о полку Игореве“ и памятники Куликовского цикла. — Москва; Ленинград, 1966. — Р. 264–291.
- Долуханов П. М. История Балтики. — Москва, 1969.
- Еллинек Г. Право современного государства. — Санкт Петербург, 1903. — Т. 1: Общее учение о государстве.
- Ермаловіч М. І. Па слядах аднаго міфа. — Мінск, 1989.
- Зимин А. А. Две редакции „Задонщины“ // Труды Московского государственного историко-архивного института. — 1966. — Т. 24. — Р. 17–54.
- Зимин А. А. К вопросу о тюркизмах „Слова о полку Игореве“ // Ученые записки НИИ при Совете Министров Чувашской АССР. — Чебоксары, 1966. — Вып. 31. Ист. сб. — Р. 138–155.
- Зимин А. А. Приписка к псковскому Апостолу 1307 года и „Слово о полку Игореве“ // Русская литература. — 1966. — № 2. — Р. 60–74.
- Зимин А. А. Когда было написано „Слово“? // Вопросы литературы. — 1967. — № 3. — Р. 135–152.
- Зимин А. А. Ипатьевская летопись и „Слово о полку Игореве“ // История СССР. — 1968. — № 6. — Р. 43–64.
- Зимин А. А. Текстология „Пространной Задонщины“ // Ученые записки НИИ при Совете Министров Чувашской АССР. — Чебоксары, 1969. — Вып. 47. — Р. 91–111.
- Зимин А. А. Из текстологии Кирило-Белозерского списка „Задонщины“ // Вспомогательные исторические дисциплины. — Ленинград, 1970. — Сб. 3. — Р. 233–249.
- Иловайский Д. Краткие очерки русской истории : курс старшего возраста. — Изд. 9. — Москва, 1868.
- Иловайский Д. Руководство к русской истории : средний курс (изложенный по преимуществу в биографических чертах). — Изд. 10. — Москва, 1869.
- Иловайский Д. История России. — Москва, 1880. — [Т. 1], ч. 2: Владимирский период.
- Ильин М. В., Коваль Б. И. Две стороны одной медали: гражданское общество и государство // Полис: политические исследования. — 1992. — № 1–2 (7–8). — Р. 193–201.
- История Латвийской ССР. — Рига, 1952. — Т. 1: С древнейших времен до 1860 года.
- История Польши. — Москва, 1954. — Т. 1.

- Кабо В. Р. [Рец. на кн.:] Fried M. H. The Notion of Tribe // Народы Азии и Африки. — 1979. — № 2. — Р. 229–234.
- Карамзин Н. М. История государства Российского. — Москва, 1991. — Т. 2–3; Москва, 1992. — Т. 4.
- Карпачев Е. М. Освещение в русской дворянско-буржуазной историографии общественно-политической истории ВКЛ (до Люблинской унии) // Материалы межреспубликанской научной конференции по источниковедению и историографии народов Прибалтийских республик Союза ССР. Историография. — Вильнюс, 1978. — Р. 26–30.
- Клосс Б. М. Летопись Новгородская первая // Словрь книжников и книжности Древней Руси. — Ленинград, 1987. — Вып. 1: (XI-первая половина XIV в.). — Р. 245–247.
- Клосс Б. М. Предисловие к изданию 1998 г. // Ипатьевская летопись. — Москва, 1998. — Р. Е-N.
- Ключевский В. Боярская дума древней Руси. — Изд. 3. — Москва, 1902.
- Кобищанов Ю. М. Полюдь и его трансформация при переходе от раннего к развитому феодальному государству // От доклассовых обществ к раннеклассовым. — Москва, 1987. — Р. 135–158.
- Ковалевский С. Д. Образование классового общества и государства в Швеции. — Москва, 1977.
- Королюк В. Д. Западные славяне и Киевская Русь. — Москва, 1964.
- Костомаров Н. И. Русские инородцы. Литовское племя и отношения его к русской истории // Русское слово. — 1860. — № 5. — Р. 1–100.
- Котляр Н. Ф. Древнерусская государственность. — Санкт Петербург, 1998.
- Коялович М. Лекции по истории Западной России. — Санкт Петербург, 1864.
- Краўцэвіч А. К. Стварэнне Вялікага Княства Літоўскага. — Мінск, 1998.
- Куббель Л. Е. Потестарная и политическая этнография // Исследования по общей этнографии. — Москва, 1979. — Р. 241–277.
- Куббель Л. Е. Возникновение частной собственности, классов и государства // История первобытного общества. Эпоха классовобразования. — Москва, 1988. — Р. 140–269.
- Кузьмин А. Г. Ипатьевская летопись и „Слово о полку Игореве“: По поводу статьи А. А. Зимина // История СССР. — 1968. — № 6. — Р. 64–87.
- Кукольник П. Исторические заметки о Литве. — Вильно, 1864.
- Лаурушас Ю. Швинторог и погребальная топика // Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis. — Vilnius, 1998. — Р. 68–79.

Лихачев Д. С. „Повесть временных лет“ : (Историко-литературный очерк) // Повесть временных лет. — Москва; Ленинград, 1950. — Ч. 2: Приложения. — Р. 5-148.

Лихачева О. П. Летопись Ипатьевская // Словарь книжников и книжности Древней Руси. — Ленинград, 1987. — Вып. 1 (XI-первая половина XIV в.). — Р. 235-241.

Лурье Я. С. Летопись Лаврентьевская // Словарь книжников и книжности Древней Руси. — Ленинград, 1987. — Вып. 1: (XI-первая половина XIV в.). — Р. 241-245.

Лухтан А., Ушинкас В. К проблеме становления Литовской земли в свете археологических данных // Древности Литвы и Белоруссии. — Вильнюс, 1988. — Р. 89-104.

Любавский М. К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. — Москва, 1910.

Моора Х., Лиги Х. Хозяйство и общественный строй народов Прибалтики в начале XIII века : (к вопросу о возникновении феодальных отношений). — Таллин, 1969.

Морган Л. Г. Древнее общество. — Ленинград, 1934.

Насевіч В. Пачаткі Вялікага княства Літоўскага : падзеі і асобы. — Мінск, 1993.

Насевіч В. Пытанніў больш, чым адказаў // Беларускі гістарычны агляд. — Мінск, чэрвень 1998. — Т. 5, сшытак 1 (8) (<http://pagina.de/bha/>).

Насонов А. Н. Предисловие // Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. Москва; Ленинград, 1950. — Р. 3-12.

Новиков Ю. Эпическая память о Великом Княжестве Литовском // Senoji Lietuvos literatūra. — Vilnius, 1998. — Кн. 6: Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis. — Р. 28-50.

Обсуждение одной концепции о времени создания „Слова о полку Игореве“ // Вопросы истории. — 1964. — № 9. — Р. 121-140.

Огицкий Д. П. Великий князь Войшелк : (Страница из истории Православия в Литве) // Богословские труды. — 1983. — Т. 24. — Р. 133-184.

Окладников А. П. Древнее население Сибири и его культура // Народы Сибири. — Москва; Ленинград, 1956. — Р. 21-107. — (Народы мира : этнографические очерки).

Очерки истории СССР. Период феодализма IX-XV вв. в двух частях. — Москва, 1953. — Ч. 1.

Пашуто В. Т. О возникновении Литовского государства // Известия Академии Наук СССР. Серия истории и философии. — Москва, 1952. — Т. 9, № 1.

Пашуто В. Т. Образование Литовского государства. — Москва, 1959.

Пашуто В. Т. Особенности этнической структуры древнерусского государства // Acta Baltico-Slavica. — Białystok, 1969. — Т. 6. — Р. 159-174.

Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. — Москва, 1950.

Полонська-Василенко Н. Історія України. — 3-те видання. — Київ, 1995. — Т. 1: До середини XVII століття.

Пресняков А. Е. Лекции по русской истории. — Москва, 1939. — Т. 2, в. 1: Западная Русь и Литовско-Русское государство.

Рапов О. М. Русская церковь в IX — первой трети XII в. : принятие христианства. — Москва, 1988.

Раппопорт П. А. Зодчество древней Руси. — Ленинград, 1986.

Рыбаков Б. А. Русские датированные надписи XI-XIV веков. — Москва, 1964.

Рыбаков Б. А. Старые мысли, устарелые методы : (ответ А. Зимину) (1) // Вопросы литературы. — 1967. — № 3. — Р. 153-161.

Рыбаков Б. А. Геродотова Скифия. — Москва, 1978.

Рыбаков Б. А. Мир истории. Начальные века русской истории. — 2-е изд. — Москва, 1987.

Рыбаков Б. А. Миниатюры Радзивилловской летописи и русские лицевые рукописи X-XII веков // Радзивилловская летопись. — Санкт Петербург; Москва, 1994. — [Т. 2]: Текст, исследование, описание миниатюр. — Р. 281-301.

Седов В. В. Балты // Археология СССР. Финно-угры и балты в эпоху средневековья. — Москва, 1987. — Р. 353-456.

Семенов Ю. И. Первобытная коммуна и соседская крестьянская община // Становление классов и государства. — Москва, 1976. — Р. 7-86.

Семенов Ю. И. О стадияльной типологии общины // Проблемы типологии в этнографии. — Москва, 1979.

Сулковска-Курасева И. Итинерарий Казимира Ягеллона : (состояние подготовки) // Исследования по истории Литовской метрики: сборник научных трудов. — Москва, 1989. — Вып. 2. — Р. 264-335.

Творогов О. В. Повесть временных лет // Словарь книжников и книжности Древней Руси. — Ленинград, 1987. — Вып. 1: (XI-первая половина XIV в.). — Р. 337-343.

Творогов О. В. „Слово о полку Игореве“ и „Задонщина“ // „Слово о полку Игореве“ и памятники Куликовского цикла. – Москва; Ленинград, 1966. – Р. 292–343.

Творогов О. В. Деремела // Энциклопедия „Слова о полку Игореве“. – Санкт-Петербург, 1995. – Т. 2. – Р. 104–105.

Токарев С. А. История зарубежной этнографии. – Москва, 1978.

Улащик Н. Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания. – Москва, 1985.

Ульяновський В. Син України : (Володимир Антонович: громадянин, учений, людина) // Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – Київ, 1995. – Р. 5–76.

Устрялов Н. Исследование вопроса, какое место в русской истории должно занимать Великое Княжество Литовское : сочинение Н. Устрялова, читанное на торжественном акте в главном педагогическом институте 30 декабря 1838. – Санкт Петербург, 1839.

Устрялов Н. Русская история. – Изд. 4-е, исправленное. – Санкт Петербург, 1849. – Ч. 1: Древняя история.

Филин Ф. Старые мысли, устарелые методы : (ответ А. Зимину) (3) // Вопросы литературы. – 1967. – № 3. – Р. 167–176.

Хазанов А. М. Классобразование: факторы и механизмы // Исследования по общей этнографии. – Москва, 1979. – Р. 125–177.

Шевченко Ф. В. Вклад Киевского университета в изучение истории Великого Княжества Литовского // Материалы межреспубликанской научной конференции по источниковедению и историографии народов Прибалтийских республик Союза ССР. Историография. – Вильнюс, 1978. – Р. 37–42.

Шнирельман В. А. Проблема доклассового и раннеклассового этноса в зарубежной этнографии // Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществе. – Москва, 1982. – Р. 207–252.

Шнирельман В. А. Производственные предпосылки разложения первобытного общества // История первобытного общества. Эпоха классового образования. – Москва, 1988. – Р. 5–139.

Этнография как источник реконструкции истории первобытного общества. – Москва, 1979.

Юшков С. К вопросу о дофеодалном („варварском“) государстве // Вопросы истории. – 1946. – № 7. – Р. 45–65.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Santrumpos: arch. – archeologas, bibl. – biblijinis veikėjas, d. – didysis, ist. – istorikas, k. – kunigaikštis, k-čiai – kunigaikščiai, kar. – karalius, klb. – kalbininkas, kron. – kronistas, L. – Lietuvos, leg. – legendinis, Ln. – Lenkijos, m. s. – metrašcio savininkas, šv. – šventasis, vert. – vertėjas, žr. – žiūrėk.

Rodyklė neapima literatūros sąrašo ir angliškos santraukos teksto.

- | | |
|--|--|
| Adalbertas-Vaitiekus, šv. 121, 139, 222, 225 | Andrius Bogoliubskis, Vladimiro d. k. 158 |
| Adamus Jan, ist. 161, 215 | Andrius Štirlandas, Livonijos magistras 194, 208 |
| Adolfas, vienuolis 214 | Andrius Volodšičius, Iziaslavlio k. 157 |
| Aikas, Brunono kapelionas 226 | Andrius, Tverės vyskupas 237 |
| Albertas, Rygos vyskupas 173 | Anninskis Sergejus, ist. 86 |
| Aleksejev Leonid, ist. 124, 146, 147, 151, 153, 154, 165 | Anscarius, šv. 118, 139, 144 |
| Aleksejev Valerij, antropologas 12, 18, 100, 101, 109 | Antonovičius Vladimiras, ist. 63, 64, 65, 74, 144 |
| Aleksynas Kostas, folkloristas 111 | Apichas, Brunono kapelionas 226 |
| Aleškovskis Ch., ist. 26 | Arutiunov S. 100, 126 |
| Algimantas, leg. k. 55, 81 | Auns Muntis, ist. 122 |
| Algirdaičiai, L. k-čiai 203 | Augustinas Vytautas 197 |
| Algirdas, L. d. k. 64, 186, 187 | Averkijeva Julija, ist. 51 |
| Aliminas, žemaičių k. 234 | |
| Almonaitis Vytenis, ist. 119, 128, 129, 199, 213 | Baliulis Algirdas, ist. 196 |
| Alnpekė Ditlebas 37 | Balzer Oswald, ist. 170 |
| Alnpekė Johanas 37 | Baranauskas Tomas, ist. 94, 96, 112, 119, 133, 144, 194, 195, 196, 200, 211, 214, 240, 242 |
| Ancītis K. 118 | Barutis, L. k. 234, 240 |
| Ancukevičius Nikolajus, pedagogas 135, 164, 165, 171 | Barvinskij Bohdan, ist. 203 |

- Barza, L. k. 235, 240
 Basanavičius Jonas, 111
 Baškys Vytautas 92, 93
 Batijus (Batu), totorių karvedys 79, 195
 Batūra Romas, ist. 44, 89, 121, 195, 201, 202
 Bednarczuk L. 118
 Beivydas P. 92
 Beliajevas Ivanas, ist. 62
 Bendorienė A., vert. 241
 Bergmannas Liborijus, pastorius 36-37
 Bertoldas, Ikškilės vyskupas 171, 173
 Białuński Grzegorz, ist. 21, 170, 222, 223
 Bychovcas Aleksandras, dvarininkas, m. s. 45, 46, 58, 166, 167
 Bielowski August, archeografas 243
 Bielskis Martynas, kron. 47
 Bieniakas Janusz, ist. 21, 22, 24, 137, 138, 146, 221
 Bykovskis Joilis 41
 Bikšys, Deltuvos k. 186, 235
 Bisenieks Valdis, vertėjas 25
 Błaszcyk Grzegorz, ist. 21, 125, 137, 159, 175, 176
 Boleslovas III Kreivaburnis, Ln. kar. 139, 143
 Boleslovas Narsusis, Ln. kar. 24, 138, 224, 227
 Bonifacijus 140, 226-230, 232, 233 – žr. Brunonas Kverfurtietis
 Borisas Rogvolodas Vseslavičius, Drucko, Polocko k. 151, 153, 154, 167
 Borisovičiai 154, 155, 158
 Boruta Jonas, vyskupas 211
 Brazauskas Algirdas, L. prezidentas 93
 Briačislavas Vasilkovičius, Vitebsko k. 157, 164
 Briačislavas, Iziaslavlio k. 154, 155, 157
 Briačislavas, Polocko k. 146, 147
 Bromlėjus J. 12
 Brononas Kverfurtietis 21, 22, 23, 24, 59, 132, 136-141, 170, 221-225, 227, 228, 230, 231
 Brutenis, leg. krivis 57
 Budreckis Algirdas Martynas, ist. 11, 13, 77, 80, 81, 235
 Būga Kazimieras, klb. 124, 135, 136, 142, 180, 215, 234, 241
 Bulachov Michail, filologas 38
 Bulaičiai, L. k-čiai 186, 208, 235
 Bulis, L. k. 235
 Bumblauskas Alfredas, ist. 92, 93, 137, 138, 214
 Bunge Friedrich Georg von, archeografas 243
 Bunys, L. k. 235
 Burundajus, totorių karvedys 195
 Būtėnas Petras, klb. 82
 Butigeidis, L. d. k. 235
 Butinov N. 99, 101, 107, 112, 188
 Butrimas Adomas, arch. 125
 Butvydas Ruškaitis, L. k. 186, 235
 Butvydas, L. d. k. 235, 242
 Carneiro Robert L. 16
 Cezaris Gajus Julijus, Romos imperatorius 133
 Chazanov A. 105, 113, 126
 Chlebnikovas P., pirklys, m. s. 26, 30, 31, 72, 185, 204, 234

- Chlodvigas Merovingas, frankų kar. 78, 209
 Ciceronas Markas Tulijus, filosofas 9
 Cohen R. 16
 Čartoryskiai, k-čiai 240
 Čeboksarova Irina, biologė 51
 Čeboksarovas Nikolajus, antropologas 51
 Čeginskas K. J. 11
 Čembalas, leg. L. k. 44
 Četvertinskis Stefanus, k. 31
 Čimbarai, L. bajorai 44
 Čimbaras, asmenvardis 44
 Čolchanas (Ščelkanas), totorių karvedys 43
 Damianis Petras, teologas 21, 22, 138, 140, 141, 221-225
 Danilas Romanovičius, Haličo-Volyinės d. k. 33, 144, 145, 185, 186, 207, 215
 Daniłowicz Ignacy, ist. 56
 Daškevičius Nikolajus, ist. 63, 65, 66
 Daugirutis, L. k. 184, 235
 Daujotas, L. k. 83, 184, 185, 207, 208, 235, 242
 Daumantas Giedraitis, L. k. 130
 Daumantas, L. d. k. 30, 236
 Daumantas, Našios k. 140, 198, 209, 211, 236-238
 Dausprungaičiai 81
 Dausprungas, L. k. 45, 79, 81, 83, 184, 185, 194, 236, 238
 Derry T. K., ist. 160, 161
 Diamond P. 16
 Dirgėla Petras, rašytojas 94
 Dlugošas Janas, kron. 56
 Dmitrijeva R. 39
 Doluchanov P. 100
 Dovydas Rostislavičius, Smolensko k. 155
 Dovydas Vseslavičius, Polocko k. 151-153
 Dovydas, bibl. 229
 Dubonis Artūras, ist. 35, 58, 96, 98, 128, 130, 190, 196, 197, 199, 200, 202, 211, 236
 Duksa Zenonas, numizmatas 143
 Dumčius Jonas, filologas, vert. 107
 Dundulis Bronius, ist. 129, 133, 160
 Dusburgietis Petras – žr. Petras Dusburgietis
 E. K. 80, 81
 Earle Timothy, antropologas 17
 Eastonas Davidas, antropologas 52
 Eisvinas Ruškaitis, L. k. 236
 Elena, Ln. kunigaikštienė 170
 Engelsas Friedrichas, filosofas 14, 15, 17
 Erdvilas, leg. žemaičių k. 58, 166 – žr. Girdvilas
 Erdvilas, žemaičių k. 83 – žr. Girdvilas
 Fabijonavičius Juozas 94
 Feldhūns Ā., vert. 35
 Filinas F., filologas 40
 Frčekas J., filologas 39
 Frydrichas Barbarosa, imperatorius 161
 Fried Morton H., antropologas 16, 17, 102

Galas Anonimas, kron. 139, 143, 144
 Gašiorowski Antoni, ist. 199
 Gatartas, L. k. 236
 Gaudižodas Tiudjominaitis, L. k. 236, 240
 Gebhardi L. A., ist. 57
 Gediminas, L. d. k. 60, 61, 65, 69, 84, 85, 95, 112, 126, 129, 140, 176, 183, 198, 201, 213, 236, 238, 240
 Gedivydas, L. k. 44, 207, 208, 236, 242
 Gedivilas Bulaitis, L. k. 186, 207, 236
 Gendrolis Edmundas, filosofas 17
 Gesbutas (Jesbutas), L. k. 237
 Gimbutas, leg. L. k. 166
 Gimbutienė Marija, arch. 102, 103, 113, 115
 Gimon T., ist. 25
 Ginteikis, L. k. 207, 236-238, 241
 Gintenis (Kitenis) Ruškaitis, L. k. 186, 237
 Gintibutas Ruškaitis, L. k. 185, 237
 Girdenis, Nalšios k. 237, 238
 Girdivilas (Erdvilas), žemaičių k. 83, 186, 237
 Girdivilas (Erdvilas), leg. žemaičių k. 45, 58, 166
 Girdzijauskas Vytautas, rašytojas 94
 Girininkas Algirdas, arch. 100, 103, 104, 105, 108
 Girstutis, L. k. 237, 238
 Glebas Rogvolodovičius, Drucko k. 157
 Glebas Vseslavičius, Minsko k. 151-153
 Glebovičiai, Minsko k-čiai 152, 154, 155, 158
 Godiner Estara 12, 18, 52
 Golubinskis E., ist. 137
 Grekovas Borisas, ist. 9
 Grigalavičienė Elena, arch. 48, 105, 108, 113
 Gudavičius Edvardas, ist. 21, 22, 24, 37, 38, 41, 42, 44, 84, 89-97, 118, 121, 129, 137-140, 144, 150, 151, 153, 157, 159, 160, 171-173, 175, 176, 178-181, 184, 187, 188, 191, 193, 194, 203, 205-207, 209, 211, 214, 222, 223, 234, 235, 237
 Gudmantas Kęstutis 134
 Guobis Raimondas, kraštotyrininkas 195
 Gurevičius Aronas, ist. 120, 163
 Hamilton K. 195
 Harris Marvin, antropologas 17, 100, 105, 120
 Hauriou Maurice'as, teisininkas 13, 14
 Haviland William A., antropologas 17
 Henrikas II, Vokietijos kar., imperatorius 24, 231
 Henrikas Latvis (Indrikis), kron. 34, 35, 44, 85, 122, 140, 144, 173, 158, 166, 174, 175, 180, 182-184, 235, 240, 242
 Henrikas Liūtas, Saksonijos hercogas 161
 Henris de Braktonas, teisininkas 182
 Hermanas Vartbergė, kron. 35, 175, 192, 193
 Herodotas, ist. 50, 53, 107, 149
 Hezichas, Brunono kapelionas 226
 Hipatijus, šv. 90 – žr. Ipatijus
 Hruševskis Michailas, ist. 31, 33, 67, 68, 72

Igoris Sviatoslavičius, Naugardo Severskio k. 38, 39, 41, 42, 135, 157, 163, 164, 168, 171, 240
 Ilgūnas Stanislovas Gediminas 93
 Ilja Muromietis, leg. Rusios karžygys 42, 43
 Ilja, Naugardo arkivyskupas 164
 Iljin M. 10
 Ilovaiskis Dmitrijus, ist. 63, 65
 Ipatijus (Hipatijus), šv. 26, 30-33, 39-41, 44, 90, 94, 123, 140, 145, 153-157, 159, 162, 168, 170, 175, 185, 204, 206, 207, 209-211, 215, 234-242
 Istrinas V. 24
 Ivanas, Cholmo vyskupas, metraštininkas 33
 Ivanas Borisovičius, Polocko k. 153
 Ivinskis Zenonas, ist. 21, 22, 26, 36, 42, 50, 77, 79, 138, 192, 209, 210, 214
 Iziaslavas, Iziaslavlio k. 157
 Iziaslavas Jaroslavičius, Velikije Lukų k. 171, 173
 Iziaslavas Vasilkovičius, Polocko k. 164
 Iziaslavas Vladimirovičius, Polocko k. 123, 146
 Iziaslavas, Naugarduko k. 210
 Jablonskis Konstantinas, ist. 84, 85, 163, 210, 212
 Jafetas, bibl. 149
 Jakštas Juozas, ist. 77, 211, 212, 215
 Jakubowski Jan, ist. 119, 202
 Janson A. 118
 Jarockis J., komercinės mokyklos direktorius, m. s. 31
 Jaropolkas Jurjevičius, Pinsko k. 168, 169
 Jaroslavas Sviatopolkovičius, Volynės k. 30, 150, 151
 Jaroslavas Sviatoslavičius, Muromo k. 151
 Jaroslavas Vladimirovičius, Naugardo k. 164, 165, 169, 171
 Jaroslavas Vsevolodovičius, Černigovo k. 157
 Jaroslavas Vladimirovičius Išmintin-gasis, Kijevo d. k. 30, 55, 58, 146, 147
 Jاسas Rimantas, ist. 134
 Jatviag Gunariov, Rusios pasiuntinys 123
 Jaunutis Gediminaitis, L. d. k. 112, 187
 Jefrosinas, knygų perrašinėtojas 39
 Jekaterina II, Rusijos imperatorė 38
 Jellinekas Georgas 11
 Jermalovičius Mikola, ist. 97, 98
 Jermolajevas A., m. s. 31
 Jesbutas (Gesbutas), L. k. 237
 Jevreinovas P., m. s. 46, 47
 Jėzus Kristus, bibl. 222, 225, 226, 231, 232
 Jogaila, Ln. kar., L. d. k. 119, 186, 187, 199, 202, 213
 Jogailaičiai (Jagiellonowie), L. ir Ln. dinastija 72, 73, 132, 173, 175, 187
 Jonas Kanaparijus – žr. Kanaparijus Jonas
 Jonas, šv. 164
 Jonila – žr. Žilius-Jonila J.
 Jordanas, ist. 81
 Juchnevičienė Nijolė 107
 Jučas Mečislovas, ist. 46, 47

- Juodkys, Deltuvos k. 186, 237
 Jurginis Juozas, ist. 35, 57, 87-89, 129, 199, 212, 213
 Jurgis Karijotaitis, L. k. 187
 Jurijus Vytautaitis, L. k. 242
 Juškov Serafim, ist. 123
- Kabo V., ist. 102
 Kamienieckis Witoldas, ist. 71
 Kanaparijus Jonas, Aventino abatas 139
 Kapsukas Vincas 87
 Karamzinas Nikolajus, ist. 59-61, 150, 153, 158, 165
 Karijotas (Skarijotas), L. k. 240
 Karijotas Gediminaitis, Naugarduko k. 187
 Karolingai, frankų dinastija 112
 Karolis Didysis, frankų kar. 215
 Karpačev E., ist. 62
 Kašuba Vytautas, skulptorius 92
 Kauffmannas Heinrichas, ist. 22, 23, 221
 Kazakevičius Vytautas, arch. 130
 Kazimieras Atnaujintojas, Ln. k. 146
 Kazimieras II Teisingasis, Ln. k. 170
 Kazimieras Jogailaitis, Ln. kar., L. d. k. 196, 203
 Kernius, leg. L. k. 45, 55, 56, 58, 166, 167
 Kęstutis, L. d. k. 186, 187
 Kiaupa Zigmantas, ist. 94, 102, 125, 175
 Kiaupienė Jūratė, ist. 94, 102, 125, 175
 Kirilas, metropolitas, metraštininkas 33
 Kirilas, šv. 39, 240
 Kitenis – žr. Gintenis
 Kitkauskas Napaleonas, architektas 170
 Kļaviņš Kaspars, ist. 35
- Klimka Libertas, etnologas 119, 133
 Kliučevskis Vasilijus, ist. 205
 Kloss B., ist. 28, 31
 Kobiščanov J., ist. 189
 Kojalavičius A. – žr. Vijūkas-Kojalavičius A.
 Kojalovičius Michailas, ist. 62
 Konradas, Mazovijos k. 172
 Koroliukas Vladimiras, ist. 26, 147
 Kostomarovas Nikolajus, ist. 62
 Kotliar Nikolaj, ist. 123, 146, 158, 188
 Kottak Conrad Phillip, antropologas 17, 101, 103, 108
 Koval B. 10
 Kovalevskis Stanislavas, ist. 50, 111, 133, 191
 Krader L. 16
 Krasinskis, grafas, m. s. 47
 Kraucevičius Alesis, arch. 98, 134
 Kristiansenas Kristianas 17, 115, 120
 Kristijonas, L. vyskupas 129, 212
 Kristijonas, Prūsijos vyskupas 191
 Kubbelis L., ist. 12, 15, 18, 52, 99, 108, 111, 112
 Kukolnikas Pavelas, ist. 62
 Kukuškina M., ist. 30
 Kulikauskas Pranas, arch. 88
 Kulikauskenė R. 88, 145 – žr. Volkaitė-Kulikauskienė R.
 Kuncevičius Albinas, arch. 94, 125, 175
 Kuncienė Ona, arch. 143
 Kuzminas A. 24, 40, 41
 Kviklys Bronius, kraštotyrininkas 201
- Lamentowiczus Wojciechas 9, 10, 11, 18
 Langhorne R. 195

- Latkowskis Juliuszas, ist. 63, 66, 67, 69, 71, 89, 90, 174, 185, 193, 209, 214
 Laurentijus, metraštininkas 26, 28-30, 151, 153, 176, 236
 Laurušas Juozas 167
 Lazutka Stanislovas, ist. 87
 Lelewelis Joachimas, ist. 61, 62, 162
 Lengvenis, L. k. 207, 208, 210, 211, 236-238
 Leninas Vladimiras, filosofas 12, 14, 15
 Leonas, popiežius 225
 Leonavičiūtė Inga, ist. 95, 173, 175, 176, 209
 Lešekas Baltasis, Ln. k. 175
 Lešekas I, leg. Ln. k. 111
 Lewicki Anatoli, ist. 187
 Lichačiova O. 33
 Lichačiovas Dmitrijus, literatūrologas, kultūros ist. 24, 40, 124
 Lielvardiškis, L. d. k. 183-185
 Liesis, L. k. 238, 240
 Ligeikis, Deltuvos k. 186, 238
 Ligi Herbert, ist. 119
 Liubavskis Matvejus, ist. 69, 70, 76, 234
 Liugaila, L. k. 238
 Liulevičius Vincentas, ist. 12, 81, 82, 188
 Liumbis, L. k. 238
 Livikai, leg. k-čiai 44
 Łowmiański Henrykas, ist. 11, 18, 50, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 89, 118, 112, 121, 125, 131, 132, 134, 135, 143, 144, 153, 177-179, 190, 191, 195, 194, 198, 199, 202, 204, 205, 212, 213
 Luchtanas Aleksiejus, arch. 49, 105, 113, 134
- Lukšaitė Ingė, ist. 88
 Lurjė J. C. 30
- Machejek Michał 139
 Maciejauskienė Vitalija, filologė 234
 Makiavelis Nikolas, filosofas 10
 Maleczyński Karol, ist. 37, 211
 Mantvilas, leg. L. k. 45, 166
 Marburgietis Vygandas – žr. Vygandas Marburgietis
 Mazonas Andre, filologas 39
 Mažeikis, L. k. 238
 Mažeikis G. 10
 Meclavas (Mečislovas), Mazovijos k. 30, 146, 147
 Meyer Leo, ist. 35
 Meinhardas, Ikškilės vyskupas 166, 168, 173
 Merkys Vytautas, ist. 84
 Merovingai, frankų dinastija 112
 Michelbertas Mykolas, arch. 48, 113, 114, 116
 Mickevičius Artūras, ist. 119
 Mickevičius Adomas, poetas 203
 Miechovskis Motiejus, kron. 55
 Mykolaitis-Putinas Vincas, rašytojas, poetas 164
 Milgerinas, L. k. 207, 236-238, 241
 Mindaugas, L. kar. 9, 37, 41, 42, 44, 56-63, 65-71, 73, 74, 76-86, 88, 90, 91, 93-95, 97, 98, 112, 129-131, 133, 135, 140, 144, 162, 172-176, 178, 179, 181, 182, 184-186, 188-190, 193-199, 201, 202, 204-215, 217, 219, 220, 234-242
 Mingaila, leg. L. k. 58, 155, 156, 166, 167

- Minogue'as Kennethas 11, 12
 Mogila Petras – žr. Petras Mogila
 Moora Harri, arch. 119
 Morgan Lewis Henry, etnologas 12, 14, 51, 52
 Morta, L. karalienė 37, 200
 Mstislavas Danilovičius, Volynės d. k. 33
 Mstislavas Davidovičius, Naugardo k. 165
 Mstislavas Vladimirovičius, Kijevo d. k. 30, 152-154
 Mstislavas, Volynės k. 171
 Mugurēvičs Ēvalds, arch. 35, 36
 Mülleris L., ist. 26
 Murdock George Peter, antropologas 15, 16, 19
 Musinas-Puškinas Aleksejus, archeografas, kolekcionierius 40
 Narbutas Teodoras, ist. 44, 57, 58, 63, 178
 Nasevičius Viačaslavas, ist. 98, 172, 188
 Nasonov Arsenij, ist. 28
 Nekrošienė A. 92
 Nemunas, leg. L. k. 45
 Nestoras, metraštininkas 26, 28, 123, 124, 148, 150
 Netimeras, jotvingių k. 136-138, 140, 141, 145, 221-223, 227, 230
 Nicolaus von Jeroschin, kron. 237, 240
 Nielsen P. O., arch. 100
 Nikonas, metraštininkas 24, 26
 Nikžentaitis Alvydas, ist. 140, 178, 183, 191, 198, 236, 238
 Noreika Zigmuntas 44, 133, 199
 Novikovas Jurijus 43, 44
 Ochmański Jerzy, ist. 45, 108, 124, 143
 Ochotnikova V., ist. 236, 238
 Ogickis D. P. 241
 Okladnikov Aleksej, arch. 100
 Okulicz Jerzy, arch. 118
 Okulicz-Kozaryn Ł., arch. 121
 Olegas, Rusios regentas 123, 159
 Opraksija, leg. kunigaikštė 43
 Pakarklis Povilas, ist. 84, 191
 Palemonas, leg. L. k. 54, 56, 82
 Papée Fryderykas, ist. 71, 209
 Parnušis, Neries k. 133, 238
 Parnušis Jaunesnysis, Neries k. 239
 Paszkiewiczzius Henrykas, ist. 33, 71-74, 76-79, 86, 89, 91, 123, 132, 149, 162, 163, 173, 175, 176, 187, 193, 236-238, 241, 242
 Pašuta Vladimiras, ist. 31, 33, 37, 42, 50, 70, 85, 86, 123, 140, 150, 151, 175, 188, 190, 191, 204, 213, 242
 Pelušis, L. k. 239
 Perlbach M., ist. 240
 Peršicas Abramas, etnologas 12, 15, 18, 100, 101, 109
 Petras Damianis – žr. Damianis Petras
 Petras Dusburgietis, kron. 121, 125, 126, 129, 140, 189, 198, 235, 237, 239, 240
 Petras Mogila, Kijevo metropolitas 31
 Petras, šv. 214
 Petrauskas Rimvydas, ist. 53, 138
 Peutingeris Konradas, humanistas, kolekcionierius 118
 Piastai, Ln. dinastija 170
 Pijopas, Varmės k. 121

- Plikienė, L. kunigaikštienė 186, 239
 Plikis Ruškaitis, L. k. 239
 Pogodinas M., m. s. 31
 Pokrovskij M., vert. 133
 Polonska-Vasilenko N., ist. 64
 Povilas, šv. 214
 Powierski Jan, ist. 118
 Presniakovas Aleksandras, ist. 69, 242
 Prochorov T., ist. 30
 Ptolemėjus Klaudijus, geografas 118
 Publijus Valerijus, konsulas 117
 Pukeikis, Deltuvos k. 186, 239
 Purc Jerzy, ist. 203
 Račinskis, grafas, m. s. 45-47
 Radvilos, L. didikai, m. s. 24, 30, 40, 147, 148, 150, 152
 Ragauskas Aivaras, ist. 78
 Rapov Oleg, ist. 136
 Rappoport Pavel, arch. 165
 Raulinaitis Zigmās, ist. 43, 82, 83, 175, 193
 Razmukaitė M. 234
 Repeikis, L. k. 238, 239
 Riauba, L. k. 239
 Rybakovas Borisas, ist. 19, 24, 30, 40, 50, 53, 107, 123, 169
 Rimantienė Rimutė, arch. 48, 101, 102-105, 108
 Rimbertas, Bremeno-Hamburgo arkivyskupas 118, 139, 144
 Rimgaudas, leg. L. k. 45, 53, 55, 58, 62, 68, 81
 Riurikas Rostislavičius 157, 158, 168-170
 Riurikas, Naugardo k. 123, 149
 Rivijus Jonas Friderikas, tariamas kron. 58
 Robertsas Johnas M. 15, 16
 Rogneda, Polocko k. 43, 123
 Rogvolodas Vasilijus, Polocko k. 153-155, 157, 159, 167
 Rogvolodas, Polocko k. 123
 Romanas Mstislavičius, Haličo-Volynės k. 170, 171
 Romanas Rostislavičius, Smolensko k. 155
 Romanas, Briansko k. 44
 Romanovičiai, Volynės kunigaikščiai 67, 185
 Römeris Mykolas, teisininkas 10, 11, 13, 17
 Romualdas, šv. 22, 138, 221, 225, 233
 Rostislavas Glebovičius, Minsko ir Polocko k. 154, 155, 159
 Rostislavičiai 158
 Rowellas Stephenas C., ist. 95
 Ruklys, L. k. 211, 238, 239
 Rumiancevas Nikolajus, kancleris, m. s. 45-47
 Ruso Žanas Žakas (Rousseau Jean Jacques), filosofas 9
 Ruška, L. k. 239
 Ruškaičiai, L. k-čiai 186, 239
 Sabaliauskas Algirdas, klb. 215
 Sabine G. H. 9, 182
 Salys Antanas, klb. 136
 Saltykovas-Ščedrinas M. 28, 31
 Sauką Leonardas, folkloristas 111
 Savukynas Bronys, klb. 138
 Schlözeris Augustas Ludewigas, ist. 57

- Sedov Valentin, arch. 118, 125, 134
 Semionov Jurij, filosofas 107, 117
 Seraphim A., ist. 133
 Service Elman, antropologas 16, 17
 Silvestras, metraštininkas 26
 Simeonas 242
 Sirgėlis, L. bajoras arba k. 233, 239
 Sirputis, L. k. 239, 241
 Sirvydas Ruškaitis, L. k. 239
 Skabis, L. k. 239
 Skaldas, L. bajoras arba k. 240
 Skalmantas, L. k. 240
 Skarijotas (Karijotas), L. k. 240
 Skinner Quentin 10
 Skirgaila, L. k. 119
 Skirmantas, leg. L. k. 45, 58, 166, 167
 Skirmuntaitė Konstancija, ist. 68, 69
 Skomantas, jotvingių k. 189, 190, 202
 Skomantas, L. k. 140, 234, 240
 Sondeckis J., vert. 69
 Sprudeikis Bulaitis, L. k. 186, 207, 240
 Sruoga Balys, rašytojas 164
 Stalinas Josifas, diktatorius 87
 Stalioraitis Kastytis 97
 Stekšys, L. d. k. 184, 185, 240
 Stopka Krzysztof, ist. 73
 Stravinskas Vincentas 44, 133, 199
 Strykovskis Motiejus, ist. 44, 45, 53-59, 130, 134, 175
 Sułkowska-Kurasiowa I., ist. 203
 Surminas, L. bajoras arba k. 240
 Survabūnas, prūsų k. 191
 Svelkenis, L. k. 240, 241
 Sverdlovas Jakovas 15
 Sviatopolkas Iziaslavičius, Kijevo d. k. 152
 Sviatoslavas Vsevolodovičius, Kijevo d. k. 157, 158, 168, 169
 Šachmatovas Aleksejus, ist. 26
 Šapoka Adolfas, ist. 77-79, 188, 234
 Ševčenko Taras, poetas 33
 Ševčenko F., ist. 64
 Šimėnas Valdemaras, arch. 104, 106, 114, 125, 133
 Šiukštys, L. k. 240
 Šležas Paulius, ist. 76, 77
 Šnirelmanas V. 102, 110, 111
 Štal Irina 140, 213
 Štirlandas Andrius – žr. Andrius Štirlandas
 Švarnas Danilovičius, Volynės k. 204
 Švarnas, leg. L. k. 166
 Šventaragis, leg. L. k. 55, 166, 167
 Tacitas Publijus Kornelijus, ist. 81
 Tatiščevas Vasilijus, ist. 151
 Tautavičius Adolfas, arch. 48, 88, 115, 121, 125, 127, 142, 143
 Tautvilas, L., Polocko k. 44, 176, 207, 208, 209, 211, 236, 239, 240, 242
 Teodosijus 26
 Thorson T. L. 9, 182
 Tichomirov M., ist. 27
 Tiemikas, Brunono kapelionas 226
 Titas Livijus, ist. 117
 Titmaras Merzeburgietis, kron. 21-23, 224, 137, 138
 Tiudjominas, L. k. 240
 Tokarev Sergej, etnologas 52
 Tolstovas F., m. s. 28
 Traidenis, L. d. k. 33, 60, 176, 193, 197, 235, 238-241

- Treniota, L. d. k. 37, 181, 182, 211, 212, 241
 Trillmich Werner, ist. 22
 Trimonienė Rita, ist. 134
 Tuskys, L. k. 207, 236-238, 241
 Tvorogov Oleg, literatūrologas 24, 39, 135
 Ūksenserna (Oxenstierna), m. s. 35
 Ul'janovs'kij V. 63, 64
 Ulaščik Nikolaj, ist. 45
 Undolskis 240
 Ustrialovas Nikolajus, ist. 60, 61, 65, 95
 Ušinskas V. 49, 134
 V. L. 82 – žr. Liulevičius V.
 Vainoras Kazimieras 174
 Vaisgėlis, Našios k. 241
 Vaišalgas, L. d. k. 97, 204, 206, 210, 238, 241
 Vaišvilkas, klaidinga Vaišalgo vardo forma 241
 Vaitkunskienė Laima, arch. 127, 128
 Valdemaras I Didysis, Danijos kar. 160
 Valkūnas Leonas, filologas, vert. 57
 Vanagas Aleksandras, klb. 234
 Vanibutas Ruškaitis, L. k. 186, 241
 Varakauskas Rokas, ist. 88, 89, 91
 Varpoda, prūsų k. 191
 Vartbergė Hermanas – žr. Hermanas Vartbergė
 Vasilijus Jaroslavičius, Kostromos k. 242
 Vasilijus Kalika, Naugardo arkivyskupas 25
 Vasiljevas Leonidas, ist. 101, 109
 Vasilka Briačislavičius, Iziaslavlio k. 157
 Vasilka Romanovičius, Volynės k. 185, 186, 235, 238, 240
 Vasilkas, Polocko k. 164
 Vasilkovičiai, Polocko k-čiai 155, 157, 164, 165
 Vaškelis Kęstutis 44, 193
 Vėgis, Našios k. 241
 Vibertas, Brunono kapelionas 21-23, 138-141, 221-226, 230
 Videvutis, leg. prūsų k. 57, 82
 Viestartas, žiemgalių k. 179
 Vygandas Marburgietis, kron. 134
 Vijųkas-Kojalavičius Albertas, ist. 57
 Vykintas, žemaičių k. 83, 186, 199, 207-209, 242
 Vykintas, leg. žemaičių k. 45
 Viligaila, L. k. 184, 186, 207, 235, 242
 Vilkončius Vilmantas 17
 Vincentas Kadlubekas, kron. 111, 144, 170
 Vismantas Bulaitis, L. k. 186, 207, 242
 Visvaldis (Vsevolodas), Jersikos k. 122, 184, 235
 Višlis, L. k. 186, 242
 Vytautas, L. d. k. 26, 77, 78, 134, 135, 161, 196, 199, 203, 213, 217, 234
 Vytautas, L. k. 242
 Vytenis, L. d. k. 84, 85, 95, 235, 242
 Vitkus Aleksandras, medikas 94
 Vitoltas Marocas, Moldavijos logofetas 31
 Vittfogelis Karlas, ist. 18
 Vitviškai, leg. L. k-čiai 44
 Vyžekis Ruškaitis, L. k. 186, 242
 Vladimiras I Sviatoslavičius, Kijevo d. k. 42, 43, 61, 123, 124, 136, 141, 147

- Vladimiras Vsevolodovičius Monomachas, Kijevo d. k. 152
 Vladimiras, Polocko k. 165
 Volkaitė-Kulikauskienė Regina, arch. 48, 87, 88, 115, 126, 127, 143, 145, 183
 Volodaris Glebovičius, Minsko k. 154, 155, 159
 Volodša, Iziaslavlio k. 155, 157
 Volteris Eduardas, arch., filologas 195
 Vseslavas Mikuličius, Logoisko k. 157
 Vseslavas Vasilkovičius, Polocko k. 155, 157, 164
 Vseslavas Briačislavičius, Polocko k. 148, 151, 152, 153, 164, 165
 Vsevolodas Glebovičius, Iziaslavlio k. 154
 Vsevolodas III Jurjevičius Didysis Lizdas, Vladimiro d. k. 158, 164
 Vsevolodas Vasilkovičius, Polocko k. 164
 Vulfstanas, anglosaksų keliautojas 81, 144
 Waga Teodoras, ist. 61, 62
 Waitz G. 118
 Woelky Karl Peter 214
 Wojtkowiak Zbysław, ist. 133, 134
 Zabiela Gintautas, arch. 49, 50, 114-116, 119, 125, 133, 135, 143, 144, 146, 160, 194, 196, 198, 200, 211
 Zamoiskiai, Ln. didikai, m. s. 34, 35
 Zebedenas, jotvingių k. 224, 230
 Zemovitas, Mazovijos k. 187
 Zibertas Tiuringas, Mortos nuodėmklausys 37
 Ziminas Aleksandras, ist. 38-41
 Zinkevičius Zigmąs, klb. 142
 Žičkus Paulius 80
 Žygas Juozas 83
 Žygimantas Kęstutaitis, L. d. k. 203
 Žilys Mindaugas 93
 Žilius-Jonila Jonas, rašytojas 43
 Žiugžda Juozas, ist. 87
 Živinbutas, L. d. k. 68, 72, 79, 81, 83, 86, 94, 98, 184, 185, 188, 207, 208, 242
 Žulkus Vladas, arch. 108, 119, 125, 133
 Žvelgaitis, L. k. 182, 183, 242

VIETOVARDŽIŲ IR ETNONIMŲ RODYKLĖ

Santrumpos: ež. – ežeras, k. – kaimas, kp. – kapinynas, m. – miestas, mstl. – miestelis, p. – pilis, plk. – piliakalnis, r. – rajonas, u. – upė (upelis), v. – valsčius (valsčiaus centras), ž. – žemė, žr. – žiūrėk.

Į rodyklę neįtrauktos knygoje cituojamų leidinių leidimo vietos. Kitakalbinių leidinių pavadinimuose minimi vietovardžiai ir etnonimai sulietuvinti. Rodyklė neapima literatūros sąrašo ir angliškos santraukos teksto.

- Afrika 52, 102, 111
 aisčiai 81, 144
 Aitra (Jatra), u. 138
 Ališava 45, 47
 Alytaus r. 135
 Alytus, p. 202
 Alstra, u. 138, 224, 230, 231
 amerikiečiai 51
 anglai 9
 Anglija 10, 182
 Anykščiai, v. 130, 196
 Anykščių r. 201
 Apuolė 78, 144
 arabai 143
 Ariogala, v. 130, 198, 199
 Ašmena, v. 133, 134
 Ašminta, k. 135
 Atzelė, ž. 122
 Augustavas, m. 202
 Aukso Orda 43, 81, 195
 aukštaičiai 125-128, 130-132, 136, 161, 219, 233
 Aukštaitija (Aukštaičiai), ž. 58, 71, 74, 79, 81, 97, 98, 125, 126, 128, 129, 131, 132, 182, 197, 198, 212, 219
 avarai 215
 Azija 102
 Balceriškės, k. 135
 baltai 19, 50, 57, 58, 75, 81, 82, 93, 98, 103, 104, 106-108, 113-115, 118, 119, 121, 123, 125, 127, 132, 133, 135, 137, 140, 142, 144, 160, 191, 193, 211, 219
 baltarusiai 40, 97, 98
 Baltarusija 45, 46, 49, 55, 97, 124, 133, 134, 143, 154, 156, 166, 167
 Baltijos jūra 68, 160, 161
 Bambergas, m. 231
 Barta, ž. 172
 Bavarija, ž. 21, 22
 Beloozeras, m. 39, 123, 149, 240
 Betygala, v. 129, 130, 198
 Birštonas, p. 202
 Bizantija 123, 154

- Borisovas, m. 152
 Boristenis, u. 107 – žr. Dnepras
 Bražuolė 187
 Breslauja, p. 146, 160, 166
 Brianskas, m. 44
 Brūkšniuotosios keramikos kultūra 49, 51, 105, 106, 107, 113, 114, 116
 budynai 107
- Centrinė Amerika 111
 Cėsis (Vendenas), p. 209
 Cholmas, m. 33, 204
- čeremisai (mariai) 149
 Černigovas, m. 61, 83
 Čimbarai, k. 44
 Čimbariškės, k. 44
 Čimbariškiei, k. 44
 Čimbaro kapas, akmuo 44
 čiudai (estai) 149
 čiudai 169
 Čiuvašija 39
- Dainava, ž. 135, 172, 189
 danai 118, 139, 160, 161
 Danija 160, 161, 219
 Dauguva, u. 58, 164, 179
 Deltuva, ž., mstl. 45, 98, 119, 131, 132-134, 136, 159, 172, 186, 194, 211, 235, 237-239
 Deremela, ž. 135, 136, 171
 Dernė (Dziarnów), v. 189, 202
 Didysis Naugardas, m. 154 – žr. Naugardas
 Dysna, u. 134
 Diunamiundė 175
- Dnepras (Boristenis), u. 61, 107
 Dnepro-Dauguvos kultūra 106, 107, 114
 Druckas, m. 151, 152, 157
 Dubingiai, v. 199
 Dubysa, u. 127, 130, 198
 Durbė, mūšio vieta 212
- Embutė, p. 209
 estai (čiudai) 122, 149, 169
 Estija 142, 169, 174, 182, 183, 243
 Europa 9, 10, 25, 50, 52, 92, 93, 95, 100, 103, 111, 112, 120, 149, 163, 189, 212, 213, 216, 217, 219
- Fatjanovo kultūra 104
 finai 82, 123, 149
 finougrai 118, 125
- Gaižuva, v. 199
 galai 133
 Galinda, ž. 172
 galindai 118, 121
 Gardinas, m. 164, 165, 202, 203
 Gegužinė, v. 197, 211
 germanai 50, 82
 getai (prūsai) 170
 Giedraičiai, pavietas 133
 Gorodecas, p. 156, 166
 gotai 116
 graikai 107
 Gubinitė, k. 189, 202
- Haličas, ž. 31-33, 144, 215
 Hanza 140, 213, 216
 Heidelbergas, m. 35, 37

- Ikškilė, v. 144, 166, 171
 Ilukšta (Lukšta), u. 193
 Imera (İmerė, Ymmare), u. 193
 indėnai 51
 indoeuropiečiai 103, 104, 218
 irokėzai 51
 Irpenis, u. 61
 ispanai 9
 italai 9, 54
 Italija 21
 Ivangėnai, plk. 198
 Izborskas, m. 123
 Iziaslavlis (Zaslavlis), m. 124, 146, 152, 154, 157
- Jatra (Aitra), u. 138
 JAV 51
 jemiai 149
 Jersika, m. 121, 122, 150, 235
 Jonava, m. 133
 Josvainiai, v. 199
 Jotva, ž. 81, 124, 135, 138, 146, 171, 172, 189, 201, 202
 jotvingiai 30, 96, 116, 121, 123, 124, 135-138, 144-147, 150, 151, 170, 179, 189, 202, 208, 233, 234, 239
 jugrai (mansiai) 149, 151
 Juodas, ež. 130
 Juodoji Rusia 65, 212
 Juodoniai, plk. 201
- Kajala, u. 41, 42
 Kalavijuočių ordinas (kalavijuočiai) 63, 192, 235
 Kalka, u. 41
 Kalniškiai, kp. 130
 Karela 96, 169, 170, 173
- karelai 169
 kareotai 118
 Karšuva, v. 190, 198
 Kartupėnai, plk. 198
 Kaukai, plk. 144
 Kaunas, v., pavietas 128, 129, 129, 130, 198, 203
 Kavarskas, mstl. 199
 Kejėnai, kp. 130
 Kernavė, v., p. 58, 59, 61, 65, 133, 134, 174, 197
 Kijevas, m. 24, 26, 31-33, 59, 61, 64, 123-125, 137, 146-148, 151-153, 157, 158, 161, 168, 219
 Kirdeikių vaitija 196
 Klaipėda, m. 21, 140, 198
 Kolainiai, p., v. 198, 240
 komiai (permiai) 149
 Konstantinopolis, m. 30, 152, 153
 Kopenhaga, m. 37
 Kostroma, m. 31, 242
 Kražiai, v. 198
 Kresmena, v. 189, 190, 202
 Kryžiuočių ordinas (Vokiečių ordinas, kryžiuočiai, teutonai) 35, 63, 84, 121, 135, 172, 176, 191, 193, 194, 202, 203, 213, 236-239
 Krokuva, m. 240
 Kulene 198 – žr. Kolainiai
 Kulikovas, mūšio vieta 39, 41, 240
 Kūna, u. 193
 Kuoknesė, m. 122, 150, 171
 Kuršas, ž. 57, 105, 143, 160, 161, 214, 234, 238, 243
 kuršiai 78, 108, 118, 119, 139, 143, 144, 149, 150, 160, 172, 175, 179, 209

Kvedlinburgas, v. 23, 137, 138
 Labūnava, v. 199
 Laičiai, k. 199
 Lamata, ž. 172
 lapiai 54
 Lašiniai, plk. 201
 Latava, dvaras 144, 194-196, 199, 201
 Latava, u. 195
 Latavėnai (prie Pyvesos) 195
 Latavėnai 195, 196
 Latgala, ž. 122, 150, 166, 167
 latgaliai 121, 122, 149, 150, 166, 179
 latviai 65, 174, 179
 Latvija 35, 122, 142, 193
 Laukuva, v. 129, 198
 lechitai 50
 leičiai 96, 130, 190-192, 197-200, 202, 211, 219
 Leičiai, k. 199
 Leičių (Leitavos, Lietuvos) vaitystė 130, 196
 lenkai 9, 24, 40, 47, 63, 70, 73, 137, 149, 170, 186, 216
 Lenkija (Polska) 11, 18, 21, 33, 43, 45, 50, 53, 57, 61, 62, 111, 118, 121, 125, 133, 138, 139, 143, 146, 159, 176-178, 186, 188, 203, 215, 216, 224, 239, 243
 Letovija 194, 195 – žr. Latava
 Lielvardē, p. 183
 Lietuva, lietuviai – visoje knygoje
 Lietuvos vaitystė 196 – žr. Leičių vaitystė
 Lygamiškis, plk. 201
 Linkmenys, v. 201
 Liublinas, m. 43, 62, 65, 69, 234
 lyviai 144, 149, 157, 158, 166, 168, 174, 179
 livoniečiai 34, 130, 166
 Livonija 34-37, 44, 57, 58, 67, 68, 74, 126, 129-131, 133, 135, 158, 166, 168, 171, 174, 175, 177, 182-186, 189, 192-195, 197, 198, 200, 201, 206-213, 215, 219, 234, 236-238, 240, 241, 243
 Logoiskas, m. 152, 157
 lotynai 9, 35, 57, 171, 195, 213, 215
 Lovatė 164
 Luckas, m. 239
 Lukai 169 – žr. Velikije Lukai
 Lukšta (Ilukšta), u. 193
 Magdeburgas, m. 23, 138
 Maišiagala, v. 134, 197
 Maleišiai, v. 201
 mansiai (jugrai) 149
 mariai (čeremisai) 149
 Marijampolis, plk. 199
 Maskva, m. 38, 60, 72, 73, 132, 173, 175, 187
 Mazovija, ž. 146, 147
 Mažoji Lenkija 111
 Mažulonys, plk. 143, 144
 Meddene, v. 201
 Medininkai, v. 135
 Mėguva, ž. 119
 Meklenburgas, m. 161
 Mėlynieji Vandeny 195
 Mera, u. 193
 meriai 149
 Merkinė, p. 202
 Merkys, u. 134, 136

Merzeburgas, m. 24
 Mežuotnė, v. 34, 140, 180
 Miena, u. 124
 Milgrado kultūra 106, 107
 Minskas, m. 124, 146, 151, 152, 154
 Molčadė, u. 138
 Moldavija 31
 Molėtų r. 44
 mongolai 41, 61, 161
 mordviai 149, 151
 Mozūrija, ž. 118
 muromai (Muroma) 149, 150
 Muromas, m. 123, 149, 151, 172

Nadruva, ž. 37, 135, 172
 nadruviai 234
 nalšėnai 15
 Naššia 98, 119, 131-134, 136, 146, 157, 159, 160, 192, 200, 211, 236, 237, 240, 241
 Narkūnai, plk. 200
 Narutis, ež. 134
 Narva 150
 Narvos kultūra 103-105
 Naugardas, m. 24-26, 27, 28, 122, 123, 147, 149, 154, 157, 158, 162-165, 169-173, 176, 237, 240, 241
 naugardiečiai 164, 165, 173
 Naugardukas (Naujapilis), p. 58
 Naugardukas, m. 33, 55, 65, 80, 97, 138, 166, 203, 204, 206, 210, 241
 Nemunaitis, p. 135, 202
 Nemunas, u. 68, 69, 105, 114, 134-136, 165, 198, 199, 202
 Nemunas, v. 135
 Nemuno kultūra 103

Neris, u. 58, 127, 133, 134, 136, 150, 167, 197, 199
 Neris, ž. 132-134, 136, 159, 211, 238
 Neroma, ž. 58, 149
 neurai 107, 150
 Nevėžis, u. 105, 127-129
 normanai 71, 123, 149, 160
 Norova 149 – žr. Neroma
 Notanga, ž. 172
 Obė, u. 149
 Oleckas, m. 202
 Ovasko kultūra 51

Pabaltijys (Baltika), regionas 62, 64, 82, 100, 119, 121, 148, 160, 171, 179, 194, 207, 212
 Padnieprės kultūra 104
 Pagrybis, kp. 128
 Pagudė, ž. 121, 139, 172
 Pakruojo r. 199
 Palanga, p. 160
 Palatavys, plk. 144, 195
 Palenkė, ž. 172
 Palietuvė, ž. 43
 Palioniai (Pelone) 201
 Paluknys, kp. 130
 Pamarys (Pomeranija, Pomorze), ž. 133, 161
 Pamarių kultūra 103, 104
 Pamedė, ž. 121, 172
 Panemunė, v. 198, 199
 Panemunė, regionas 202
 Panerys, regionas 197
 Panerio Lietuva 134
 Paveisininkai, piliakalnis 202

Paverkniai, plk. 143
 pečiorai 149
 Pelone (Palioniai), v. 201
 Pelūzija, tariama ž. 58
 Perejeslavlis, m. 164
 Perelozai, dvaras 197
 permiai (komiai) 149
 Pernarava, v. 199
 Pienia, u. 199
 Pienionys, v. 199
 Pilsotas, ž. 119, 172
 Piltuvėlinių taurių kultūra 103
 Piskas, m. 97, 152, 168, 169
 Pyvesa, u. 195
 poleksėnai 170
 Polinezija 111
 Polockas, m. 30, 43, 58, 62, 97, 122, 123, 146, 147, 149, 150-154, 156-160, 163-167, 169, 171, 180, 208, 211, 219, 237, 240
 polockiečiai 62, 153, 154, 157, 158, 164, 169, 171
 polovcai 163, 164, 168, 169, 171
 Pomeranija, ž. 161 – žr. Pamarys
 Poznanė, m. 203
 Praha, m. 225
 prancūzai 9, 13
 Prejody, ež. 130
 Prienų r. 135
 prūsai 65, 68, 118, 121, 136, 139, 143, 144, 149, 170, 191; citatose klaidingai: *rusai* 222, 227
 Prūsija 21, 22, 58, 86, 114, 121, 125, 126, 129, 130, 134-139, 143, 160, 175, 177, 189, 198, 202, 203, 221, 222, 225, 235, 237, 239, 240, 243
 Pskovas, m. 40, 123, 154, 158, 236
 pskoviečiai 163, 236
 Punia, p. 202
 Purniškės, k. 133
 Purnuškeliai, k. 133
 Purnuškės, k. 133
 Radviliškio r. 128
 Raseiniai, v. 129, 130, 198
 Raudėnai, k. 199
 Revelis, v. 37
 Ryga, m. 35-37, 182, 211, 212, 214, 240
 rygiečiai 183
 Rytų Lietuvos pilkapių kultūra 49, 98, 126, 131, 133
 Roma, m., imperija 113, 117, 218, 238
 Romainiai, k. 129
 Ronenburgas, m. 175
 Rostovas, m. 123, 149
 Rozalimas, mstl. 199
 Rūdininkų giria 134
 rusai 40, 42, 43, 70, 85, 149
 Rusia 9, 24, 26, 28, 30, 33, 38, 41, 43-45, 53, 55-62, 65, 66, 68, 69, 72, 73, 86, 87, 111, 121, 122, 123, 123, 125, 132, 133, 136-138, 141-143, 146-152, 158, 160-166, 168-170, 174, 177, 179, 205-208, 212, 215, 216, 219; citatose klaidingai: *Rusija* 59, 137
 Rusija 28, 30, 58, 60-63, 65, 88, 150, 153, 158, 165
 rusinai 9, 24, 65, 66, 74, 122, 123, 124, 126, 138, 142, 143, 149-151, 161, 162, 165-168, 171, 173, 174, 179, 206, 216, 234; citatose klaidingai: *rusai* 41, 61, 64, 70, 96, 172
 Rutulinių amforų kultūra 103

saksai 22-24, 136, 137
 Saksonija, ž. 21, 22, 24, 136, 138, 161
 salai 118
 Sankt Peterburgas, m. 28, 30, 31
 sasnuviai 121, 143
 Saulė, mūšio vieta 77 – žr. Šiauliai
 Seeburgas, p. 144
 Sėla, ž. 37, 130, 131, 195, 196, 201
 Selencja, ž. 21
 sėliai 118, 121, 151, 179, 201
 Selmentas, ež. 202
 Semba, ž. 140, 172, 175, 190, 239
 Senieji Trakai, m. 58
 Sentanė (Sentken), v. 189, 202
 Sibiras 51, 100
 Siesartis, u. 130
 Silezija, ž. 172
 Syllonis, v. 161
 Skalva, ž. 37, 172
 skalviai 234
 skandinavai 123
 Skandinavija 160, 161
 skitai 53
 Skitija 50, 53, 107
 skolotai 53
 Skomantburg, plk. 202
 Skomanto ež. 202
 slavai 11, 40, 50, 82, 98, 118, 121, 123, 133, 147, 149, 215, 216, 225
 slovėnai 123
 Smolenskas, m. 37
 Sovietų Sąjunga (SSSR) 85, 62, 64, 118, 125, 154
 Streževas, m. 154
 Sudervė, v. 197
 Sūduva, ž. 161, 172
 sūduviai (sudinai) 114, 118
 Sula, u. 164
 Suomija 149
 Suzdalė, m. 30, 149
 Svyriai, p. 133
 Šeimyniškeliai, plk. 200
 Šeimyniškiečiai, plk. 201
 Šiauliai 77, 180, 199, 200
 Šiaulių r. 128, 199
 Šiaurės Amerika 51, 111
 Šiaurės Lietuvos ir Centrinės Latvijos pilkapių kultūra 114
 Švaicarija, kp. 114
 švedai 139, 170
 Švedija 50, 54, 110, 169, 173, 191
 Švenčionys, v. 134, 194, 200, 201
 Švenčionių r. 133, 193
 Šventoji, gyvenvietė 105
 Šventoji, u. 130, 133
 Talava, ž. 122
 Tartu, m. 35
 Tauragnai, v. 201
 Taurapilis, pilkapynas 115
 Taurožė (Thovraxė), v., u. 201
 Tegernzė (Tegernsee), m. 22
 Tervetė 180
 Thovraxė (Taurožė), v. 201
 Torunė, m. 135
 totoriai 43, 161, 195
 Trakai, m. 58, 108, 119, 128, 129, 135, 202, 203
 Trakų r. 135
 Trusas, m. 139
 Turovas, m. 97, 152
 Tverė, m. 25, 30, 236, 237
 Tvirimantas, p. 207

Ukmergė (Vilkmergė), m. 45, 130, 144, 194, 196, 198, 199
 Ukraina 63, 64, 67, 68
 ukrainiečiai 40, 63, 67
 Upytė, ž., pavietas 128, 129, 131, 172, 180
 Uplandas, ž. 110
 Upmala, ž. 180
 Upsala, m. 191
 Usviatas, m. 83
 Utena, v., p. 200
 Utenos r., apskritis 115, 133
 Užnemunė, regionas 105, 129
 Užneris, regionas 58, 133, 134, 167, 199
 Užpaliai, v., p. 200, 201

 Valuinė 80 – žr. Volynė
 Vanga, k. 135
 Vanga, spėjama ž. 135, 136
 Vangai, k. 135
 Vangelonys, k. 135
 Vangiai, v. Semboje 239
 Vangiai, v. Žemaitijoje 135, 136, 198
 variagai 124
 Variagų jūra 149 – žr. Baltijos jūra
 Varmė, ž. 118, 121, 172
 Varšuva, m. 35, 71
 Veisiejai, v. 202
 Velija, kalva 117
 Velikije Lukai, p. 169, 171, 173
 Velzava, v. 189, 202
 Vendenas (Cėsis), m. 209
 venedai 50
 vengrai 225
 Vengrija 224
 Vepriai, mstl. 130
 vesiai 149
 Vėžlaukis, kp. 130
 Viduklė, v. 136
 Vidurio Lietuvos kultūra 126, 128, 129, 131, 132
 Vidurio Lietuvos žemuma 125, 127
 vikingai 123, 163
 Vilkmergė, v., pavietas 130, 196 – žr. Ukmergė
 Vilnius, m. 61, 87, 95, 108, 128, 129, 133, 134, 166, 197, 203
 Vilniaus r. 44
 Virvelinės keramikos kultūra 103, 104
 Vitebskas, m. 157
 Vladimiras (prie Kliazmos), m. 30, 65, 149, 158
 Vladimiras (Volynėje), m. 33, 171
 vokiečiai 44, 65, 78, 166, 181, 182, 184, 195, 209, 215
 Vokiečių ordinas 35, 172 – žr. Kryžiuočių ordinas
 Vokiečių siena 130
 Vokietija 24, 35, 243
 Volynė (Voluinė, Valuinė), ž. 26, 30-33, 37, 40, 41, 61, 65, 66, 72, 74, 79, 80, 82, 140, 144, 150, 151, 154, 157, 165, 170, 171, 185, 190, 204, 207, 210, 215, 219, 233-240
 Voluinė 190 – žr. Volynė
 Voruta, p. 93, 200, 209

 Zarasų r. 193
 zavoločės čiudai 149

 Žagarė, mstl. 242
 Žeimena, u. 133
 Žeimiai, v. 199

žemaičiai 125-128, 130, 131, 136, 160, 161, 175, 179, 182, 208, 211, 212, 219, 233, 234, 237, 242
 Žemaičių aukštuma 125, 127, 128
 Žemaičių aukštumos kultūra 126, 129, 130, 132
 Žemaitija (Žemaičiai) 79, 126, 166, 167
 Žemaitija, ž. 45, 53, 55, 56, 65, 67, 71, 74, 81, 83, 97, 98, 108, 114, 119, 125, 127-131, 135, 136, 150, 160, 161, 166, 167, 182, 186, 194, 198-200, 207, 209, 212, 213, 216, 236, 238, 241
 Žemaitiškė, gyvenvietė 105
 Žemėgala, v. 136
 Žemoji Panemunė, mstl. 198
 Žiemgala, ž. 160, 179, 180
 žiemgaliai 34, 140, 149, 151, 175, 179, 182, 183, 234
 Žiemgalių uostas 82

Tomas Baranauskas
LIETUVOS VALSTYBĖS IŠTAKOS

Redaktorius *L. Stanevičius*

Viršelio dailininkas *S. Galkus*

Meninis redaktorius *L. Spurga*

Maketavo *J. Morkūnienė*

Korektorė *L. Girevičienė*

Leidykla VAGA, Gedimino pr. 50, 2600 Vilnius

Spausdino AB „Vilspa“, Viršuliškių skg. 80, 2056 Vilnius

Baranauskas, Tomas

Ba 401 Lietuvos valstybės ištakos: monografija / Tomas Baranauskas. – Vilnius: Vaga, [2000]. – 317 p.

Bibliogr.: 273–296 p. Asmenvardžių, vietovardžių ir etnonimų rodyklės: 297–317 p.

ISBN 5-415-01495-0

Monografijoje pateikiama nauja Lietuvos valstybės susidarymo koncepcija. To meto šaltinių bei gausios istoriografijos analizė leidžia teigti, kad Lietuvos valstybės pradžios siejimas su Mindaugu tėra istoriografinis mitas. Lietuvos valstybės ištakų siūloma ieškoti XI a., kai kūrėsi pirminė Lietuvos kunigaikštystė, o galutinis Lietuvos valstybės susiformavimas siejamas su 1183 metų įvykiais, kai staiga prasidėjo intensyvūs Lietuvos karo žygiai.

UDK 930.2(474.5)

Lietuvos valstybės pradžią įprasta sieti su Mindaugu. Bet ar tokia vizija nėra pernelyg supaprastinta schema? Ar faktai patvirtina, kad Mindaugas buvo pirmasis Lietuvos valstybės valdovas? Kaip paaiškinti tai, kad sisteminga Lietuvos karinė ekspansija, kuri sėkmingai tęsėsi Mindaugo laikais, prasidėjo prieš dvi kartas iki jo? Kodėl jau iki Mindaugo kariuomenė buvo renkama visoje Lietuvoje? Kaip paaiškinti žinią, kad Mindaugo tėvas buvo „didelis karalius“, neturėjęs sau lygaus? Bandant atsakyti į šiuos bei kitus klausimus ir gimė ši knyga. Siūlau skaitytojui drauge panagrinėti čia pateiktus faktus. Atskirkime juos nuo mąstymą stingdančių stereotipų, ir mums galbūt pavyks labiau priartėti prie tos tolimos bei miglotos epochos, kai kūrėsi Lietuvos valstybė.

Tomas Baranauskas

